

บทที่ ๒

แนวคิดและหลักการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา

ในบทนี้จะกล่าวถึงแนวคิดและการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา โดยมีประเด็นที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

- ๑) ความหมายคุณธรรม จริยธรรม และสังคมคุณธรรม
- ๒) แนวคิดการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา
 - ๓) หลักการแห่งสังคมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา
 - ๔) หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องการเสริมสร้างสังคมคุณธรรม
 - ๕) แนวคิดและทิศทางการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา
- ๖) วิธีการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา
- ๗) สรุป

๒.๑ ความหมายคุณธรรม จริยธรรม และสังคมคุณธรรม

นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันแนวคิด และหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมเป็นสิ่งที่ผู้คนในสังคมพยายามแสวงหา และนำเสนอเป็นหลักการสำคัญในการดำรงอยู่ร่วมกัน หลักคุณธรรมจริยธรรมโดยเฉพาะหลักจริยธรรมทางศาสนา การเมือง การปกครอง จริยธรรมในการประพฤติปฏิบัติในหน้าที่การงาน และการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น นับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุที่จริยธรรมนั้นเป็นเครื่องกำหนดระเบียบ แบบแผน ในการประกอบกิจกรรมในมิติต่าง ๆ ทั้งทางการเมือง การปกครอง การพัฒนาสังคม การประพฤติดน ... ที่มีความเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคม เป็นระบบที่มีความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นผู้ปกครองกับประชาชน บิดามารดากับบุตร พี่น้องกับเพื่อน ครูอาจารย์กับลูกศิษย์ คนกับธรรมชาติ หรือบุคคลกับบุคคล ในสังคมประชาธิปไตยสมัยใหม่ มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมและความเสมอภาคของประชาชนที่มาจากความคาดหวัง และความปรารถนาของประชาชนในแผ่นดิน ความเจริญรุ่งเรือง ความสงบสุข และความมั่นคงของการดำรงอยู่แห่งรัฐจึงขึ้นอยู่กับการดำเนินกิจกรรมทางการเมือง การบริหารจัดการ และการมีจริยธรรมคุณธรรมของภาคส่วนต่าง ๆ ดังนั้น คุณธรรมและจริยธรรมของผู้คนในสังคม และการพัฒนาไปสู่สังคมคุณธรรมจึงเป็นเรื่องจำเป็น และมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

คุณธรรม (Morality) และจริยธรรม (Ethics) เป็นคำมีความหมายใกล้เคียงกัน โดยพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ระบุว่า คุณธรรม หมายถึง สภาพคุณงามความดีทางความประพฤติและจิตใจ ส่วนคำว่า จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติ

ปฏิบัติ ศีลธรรม กฎศีลธรรม อันเป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติของบุคคล และสังคม เพื่อการบรรลุถึงสภาพชีวิตอันทรงคุณค่าพึงประสงค์^๑

ปราชญ์เมธี เช่น โสเครตีส มองว่า คุณธรรมที่แท้จริงมีคุณค่าภายในตัวของมัน คือ ทำให้ผู้ครอบครองความดีเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ส่วนเพลโตก็มองว่า คุณธรรมต้องตั้งอยู่บนความรู้ ส่วนสิ่งที่ยึดถือว่าเป็นคุณธรรม เช่น ความกล้าหาญ ความพอดี ความยุติธรรม รวมถึงศาสนกิจ ไม่จัดว่าเป็นคุณธรรม เพราะสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นไม่มีความรู้เป็นส่วนประกอบที่สำคัญ สังคมที่คนในสังคมไม่มีคุณธรรมจริยธรรม ก็จะเป็นสังคมไร้ระเบียบ มีการเบียดเบียน ละเมิด และขัดแย้งกันและกัน

ในขณะที่ปรมาจารย์เหล่าจื๊อ นักปราชญ์ชาวตะวันออกได้กล่าวถึงคุณธรรม จริยธรรมไว้ในคัมภีร์ “เต๋าเต็กเก็ง”^๒ ตอนหนึ่งว่า “เพราะเสื่อมจากคุณธรรม จึงมีเมตตาธรรม เพราะเสื่อมจากเมตตาธรรม จึงมีจริยธรรม เพราะเสื่อมจากจริยธรรม จึงมีจารีตประเพณี และเพราะเสื่อมจากจารีตประเพณี จึงมีกฎหมาย ” นั้นแสดงให้เห็นว่าเหล่าจื๊อ ได้ให้ความสำคัญกับคุณธรรม เมตตาธรรม และจริยธรรมว่าเป็นสิ่งที่สูงส่งและมีคุณค่ายิ่งอาจจะสูงกว่าจารีตประเพณี และระบบกฎหมายที่บังคับใช้อยู่ในปัจจุบัน และถ้ามองในมิติของศาสนาต่าง ๆ แล้ว ก็คงพบเช่นกันว่า ศาสนาทุกศาสนาล้วนให้ความสำคัญกับคุณธรรม จริยธรรมของบุคคลในสังคมทุกชนชั้น และทุกสาขาอาชีพโดยเฉพาะบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องกับการปกครองหรือเป็นผู้นำว่าจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีคุณธรรม จริยธรรมกำกับกระบวนการบริหารจัดการของตนเองและองค์กร ทั้งนี้เพื่อให้กิจกรรมทางการเมืองซึ่งเป็นกลไกที่สำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศ และเพื่อการจัดการคือการคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน ดังเช่น พระพุทธศาสนา ส่งเสริมให้พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองมีทศพิธราชธรรม ประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยความมีคุณธรรม ดังนั้น คุณธรรม จริยธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นปัจจัยที่สำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรมทางการเมืองซึ่งมีผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างมากมาย ทั้งในด้านองค์กรการเมือง บุคคลผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง ผู้ปกครอง และประชาชนทั่วไป

พระธรรมกิตติวงศ์ กล่าวถึงคุณธรรมว่า หมายถึง สภาพคุณงามความดีเป็นคำรวมที่เรียกคุณงามความดีที่พึงปฏิบัติทุกระดับ อันมีผลคือการยกระดับบุคคลให้สูงขึ้นตามลำดับ ซึ่งก็ได้แก่สิ่งที่เรียกว่าบุญในพระพุทธศาสนานั้นเอง เช่น ทาน ศีล สุจริต รวมไปถึงเมตตาธรรม ขันติธรรม ยุติธรรม เป็นต้น เรียกบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมเหล่านี้โดยรวมว่า ผู้มีคุณธรรม^๓

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕ ๔๒. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๖๖.

^๒ พจนา จันทรสันติ. เหล่าจื๊อสอนว่า. (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๑), หน้า ๒๗.

^๓ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ธรรมสภา, พ.ศ. ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๑.

วศิน อินทสระ กล่าวถึงคุณธรรมว่า คุณธรรม คือ อุปนิสัยอันดีงามซึ่งสั่งสมภายในดวงจิต อุปนิสัยอันนี้ได้มาจากความพยายาม และความประพฤติติดต่อกันมาเป็นเวลานาน คุณธรรมมีความสัมพันธ์กับหน้าที่อย่างมาก เพราะการทำหน้าที่จนเป็นนิสัยนั่นเองจะกลายเป็นอุปนิสัยอันดีงามสั่งสมอยู่ในดวงจิตเป็นบารมี เป็นสันดานดี...คุณธรรมแสดงออกในหน้าที่ คนมีคุณธรรมเป็นผู้รักหน้าที่ของตนและทำหน้าที่อย่างดีที่สุด หน้าที่ที่เขาทำอย่างดีจนเป็นนิสัยนั่นเองนำไปสู่การสร้างสรรค์คุณธรรมต่อไป และให้สูงส่งยิ่ง ๆ ขึ้นไป หน้าที่กับคุณธรรมจึงต้องอาศัยกัน และเป็นเหตุเป็นผลของกันและกันอย่างแยกไม่ได้ มันเป็นเรื่องเดียวกันที่มี ๒ ด้าน ด้านหนึ่งเป็นหน้าที่อีกด้านหนึ่งเป็นคุณธรรม คุณธรรมคือความล้ำเลิศแห่งอุปนิสัยภายใน ส่วนหน้าที่ คือการแสดงออกภายนอกของอุปนิสัยอันดีงาม เพราะฉะนั้นคุณธรรม ก็คือคุณภาพแห่งอุปนิสัยอันแสดงออกให้เห็นโดยการกระทำ^๔

กรมการศาสนาระบุว่า คุณธรรม หมายถึง สิ่งที่มีคุณค่ามีประโยชน์เป็นความดีเป็นมโนธรรมเป็นความคิดดี ที่มีการกระตุ้นให้มีความประพฤติอยู่ในกรอบที่ดีงาม และสามารถจำแนกความผิดถูกได้ มีสติสัมปชัญญะมีความรับผิดชอบชั่วดี มีอุปนิสัยความตั้งใจและเจตนาที่ดีงาม^๕ และขยายความหมายคุณธรรมและจริยธรรม ว่า เป็นข้อควรประพฤติที่มีความประพฤติที่มีความถูกต้องดีงาม เป็นแนวทางแห่งการถือประพฤติปฏิบัติแต่ลำพังในแนวทางแห่งความดีถูกต้องนั้น ไม่เพียงพอที่จะจูงใจให้คนปฏิบัติ หรือประพฤติดนให้เป็นคนดีได้ เรื่องการสร้างคุณธรรมและจริยธรรมเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก ความคิดเรื่องคุณธรรมเมื่อสัมพันธ์กับหน้าที่ ยกตัวอย่างได้ว่า เมื่อผู้ทำหน้าที่ไม่สมบูรณ์ผู้นั้นมักกล่าวได้ว่าขาดคุณธรรม แต่ผู้ทำหน้าที่สมบูรณ์ยังไม่แน่ว่าจะเป็นผู้มีคุณธรรม อาจทำหน้าที่เพราะกลัวถูกลงโทษทางวินัย เพราะกลัวความผิดโดยไม่ใช่เพราะความรู้สึกลงใจในทางดีงามจากจิตใจที่แท้จริงของผู้นั้นได้ แต่ถ้าท่านผู้นั้นมีความรู้สึกในทางดีงาม มีความยินดีพอใจในการปฏิบัติ และเชื่อว่าการทำผิดหน้าที่เป็นสิ่งที่ไม่ดี ไม่ทำผิด อย่างนี้จึงถือว่าผู้นั้นมีคุณธรรม คุณธรรม คือความล้ำเลิศแห่งอุปนิสัยภายใน ส่วนหน้าที่ คือ การแสดงออกภายนอกของอุปนิสัยอันดีงาม เพราะฉะนั้น คุณธรรมก็คือ คุณภาพแห่งอุปนิสัยอันแสดงออกให้เห็นโดยการกระทำ^๖

โดยสรุป คุณธรรม หมายถึง สภาพที่ดีงาม มีคุณค่ามีประโยชน์ เป็นความดีในมโนธรรม มีเจตนาที่ดี สามารถกระตุ้นให้บุคคลมีความประพฤติอยู่ในกรอบที่ดีงาม พัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นให้ล้ำเลิศด้วยอุปนิสัยภายใน คุณธรรมเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับหน้าที่ ผู้ที่ไม่

^๔ วศิน อินทสระ , **จริยศาสตร์ (ศาสตร์ที่ว่าด้วยคุณความดี และศิลปะในการตัดสินใจ)** , (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ บรรณกิจ ๑๙๙๑, ๒๕๔๔), หน้า ๒๘๖-๒๘๗.

^๕ การศาสนา กรม, กระทรวงวัฒนธรรม, **การประชุมประชาพิจารณ์ ร่างแผนแม่บทส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙)** ภายใต้คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ,ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์ : ๒๕๕๕), หน้า ๑๐.

^๖ การศาสนา กรม, กระทรวงวัฒนธรรม, **แนวทางการจัดค่ายคุณธรรม สำหรับเด็กและเยาวชนกลุ่มพิเศษ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑.

ทำหน้าที่หรือทำแล้วมีความบกพร่อง ผู้นั้นเชื่อว่าขาดคุณธรรม การสร้างคุณธรรมแม้จะทำให้ได้ยาก แต่ถ้าบุคคลมีความรู้สึกในทางดีงาม มีความยินดีในการ ประพฤติ ปฏิบัติ แล้ว ย่อมสามารถที่จะทำให้คุณธรรมเกิดขึ้นโดยไม่ยากนัก

ส่วนคำว่า จริยธรรม นั้นมาจากคำว่า จริย + ธรรม จริย แปลว่า ความประพฤติ พฤติกรรม หรือการกระทำ ส่วนคำว่า ธรรม คือ สิ่งดีงาม ดังนั้น จริยธรรม จึงหมายถึง ความประพฤติที่จะทำให้ผู้ประพฤติไม่ตกไปในที่ชั่ว หรือความประพฤติตามคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้า เป็นต้น^๗ ในสังคมไทยได้นิยมใช้คำว่า จริยธรรม ก็เพราะมีการมองหรือเพ่งเล็ง ว่าการสั่งสอนความประพฤติดีงามในสังคมไทยเป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนา โดยเฉพาะ พระพุทธศาสนา ต่อมาก็มีความคิดในเชิงต้องการให้เป็นการสอนจริยธรรมแบบกลาง ๆ ไม่ต้องอิงคำสอนศาสนา นี่ก็เป็นที่มาของแนวโน้มที่หันมาใช้คำว่าจริยธรรมในสังคมไทย ยังมีการพูดถึงจริยธรรมสากล คือ จริยธรรมที่เป็นกลาง ๆ ซึ่งนอกจากไม่อิงศาสนาไหนแล้ว ก็ไม่ จำเพาะเจาะจงสายความคิดอิทธิพลของสังคมใด เป็นหลักความประพฤติกลาง ๆ แสดงถึง ความดีที่ทุกสังคมยอมรับ แนวคิดนี้มาจากอิทธิพลของการเข้าใจว่า จริยธรรมเป็นเรื่องที่มนุษย์ ในสังคมนั้น ๆ ได้ตกลงกันบัญญัติขึ้น ไม่ใช่เป็นของมีจริงตามธรรมชาติ เลยกลายเป็นว่า มีจริยธรรมที่ไม่เป็นกลาง ไม่เป็นสากล เพราะว่าเมื่อเป็นสิ่งที่มนุษย์ใช้บัญญัติกันก็แล้วแต่ตกลง เช่น สังคมนี้อาจตกลงกันว่าสิ่งนี้ดี แต่อันเดียวกันนั้นอีกสังคมหนึ่งบอกว่าไม่ดี ส่วนที่สังคมโน้นว่า ดี สังคมนี้อาจกลับบอกว่าไม่ดี เพราะฉะนั้นจึงเป็นจริยธรรมเพาะกลุ่ม เฉพาะสังคม เฉพาะ วัฒนธรรมนั้น ๆ เมื่อไม่เป็นสากลก็มีความพยายามให้เป็นสากล ด้วยวิธีหาสิ่งที่ทุกสังคมถือ ตรงกันหรือยอมรับ^๘

กรมการศาสนา กล่าวถึงจริยธรรมว่า หมายถึง พฤติกรรมที่แสดงออกให้เห็นเป็น การปฏิบัติดี ปฏิบัติให้ถูกต้องที่เป็นผลมาจากความคิดที่สังคม หรือบุคคลเห็นร่วมกันว่าเป็นสิ่ง ที่ดี โดยมีกรอบหรือแนวทางอันดีงามที่พึงปฏิบัติ ซึ่งกำหนดไว้สำหรับสังคมเพื่อให้เกิดความ เป็นระเบียบเรียบร้อยงดงาม ความร่มเย็นเป็นสุข ความรักสามัคคี ความอบอุ่น มั่นคง ปลอดภัยในการดำเนินชีวิต^๙

พระธรรมกิตติวงศ์ ระบุว่า จริยธรรม คือ ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ หมายถึง ศีลธรรม กฎศีลธรรม และธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวกับความประพฤติอันดีงามของ สังคม เป็นข้อที่ถูกกำหนดกันไว้เป็นแนวหรือเป็นการปฏิบัติสำหรับคนในสังคม เพื่อให้เกิด ความเรียบร้อยดีงาม เกิดความร่มเย็นเป็นสุข และเกิดความอบอุ่นความสบายใจไม่หวาดกลัว จริยธรรม ได้แก่ เบญจศีล เช่น ไม่ฆ่ากัน ไม่เบียดเบียนกัน เบญจธรรม เช่น มีเมตตา

^๗ วันชัย พลเมืองดี, **ธรรมประยุกต์**, (พะเยา : โรงพิมพ์ กอบคำการพิมพ์, พ.ศ. ๒๕๔๙), หน้า ๑๗๒.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **ถึงเวลามาปรับรื้อระบบพัฒนากันใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, พ.ศ. ๒๕๕๔), หน้า ๒-๓.

^๙ การศาสนา กรม, กระทรวงวัฒนธรรม, **การประชุมประชาพิจารณ์ ร่างแผนแม่บทส่งเสริมคุณธรรม แห่งชาติ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙) ภายใต้คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ**, หน้า ๑๐.

กรุณาต่อกัน ประกอบอาชีพในทางสุจริต ตลอดถึงสุจริตธรรม มารยาทสังคม และระเบียบสังคมที่กำหนดกันไว้เป็นข้อปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสงบสุขในสังคม^{๑๐}

จริยธรรม หมายถึง กฎเกณฑ์หรือแนวทางที่พึงปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงคุณงามความดี หรือเพื่อให้เกิดคุณธรรม กฎเกณฑ์หรือแนวทางที่พึงปฏิบัติได้รับการประเมินค่าว่าเป็นสิ่งที่ดี สามารถนำผู้ประพฤติปฏิบัติตนให้บรรลุผลที่หวังไว้ได้ ขณะเดียวกันก็ไม่สร้างความทุกข์ ความเดือดร้อนแก่บุคคลหรือสุจริตชนทั้งหลาย การปฏิบัติตามจริยธรรม ย่อมให้ผลดีแก่ ผู้ปฏิบัติ สังคม และสิ่งแวดล้อม ผู้ปฏิบัติตามจริยธรรมถือว่าเป็นคนดี หากบุคคลในสังคม ทุกคนปฏิบัติตามหลักจริยธรรมสังคมสิ่งแวดล้อม จะไม่ถูกเบียดเบียนและถูกรบกวนจนเกิด สภาพเสียสุขภาพทางสังคม และระบบนิเวศวิทยา จริยธรรมโดยทั่วไปมีรากฐานมาจาก ศีลธรรมทางศาสนา และจากกฎระเบียบข้อปฏิบัติที่บุคคลในสังคมบัญญัติขึ้นมาและยอมรับ ร่วมกัน^{๑๑}

นักปราชญ์ ทางพระพุทธศาสนาได้จัดแบ่งหลักจริยธรรมไว้ ๓ ระดับ^{๑๒} คือ

๑) จริยธรรมขั้นมูลฐาน หมายถึงเอาศีล ๕ ซึ่งถือเป็นหลักธรรมพื้นฐานของมนุษย์ เรียกว่า มนุษยธรรม คือระเบียบที่ก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคมมนุษย์ ทำให้คนเป็นมนุษย์ที่ สมบูรณ์ และธรรมที่คู่กันก็คือ เบญจธรรม ๕

๒) จริยธรรมขั้นกลาง ได้แก่หลักกุศลธรรมบถ ๑๐ ประการ กุศลกรรมบถ แปลว่า ทางแห่งกุศลกรรม นี่เป็นทางฝ่ายดี ทางฝ่ายไม่ดีก็จัดห้ามไว้ เรียกว่าอกุศลกรรมบถ ๑๐

๓) จริยธรรมขั้นสูง ประกอบด้วยธรรมที่ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์เป็น ปรมัตถธรรม หรือธรรมระดับที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นพระอริยบุคคลเป็นโลกุตระธรรม คือ อริยสัจธรรม ๔ มรรคมีองค์ ๘ ปฏิจสงมุปบาทหรืออทิปปัจจยตา

จริยธรรม (morality) เป็นหลักการที่จะต้องศึกษา และปฏิบัติเป็นปกติไปเรื่อย ๆ เหมือนกันกับศีลธรรม ให้เป็นไปตามคำสั่งสอนที่ตนเคารพนับถือด้วยศรัทธาเป็นสำคัญ การเรียนการสอนวิชาจริยธรรม หรือศีลธรรมจะเน้นหนักไปในทางชักจูง และแนะนำให้เห็น ดีเห็นชอบด้วยลักษณะการสอนอยู่ในรูปว่า จงทำอย่างนั้นเพราะอย่างนั้นดี หรืออย่าทำอย่าง นั้น เพราะอย่างนั้นไม่ดี และยังมีการปราบปรามมิให้กระทำชั่ว คือมีการสอนอบายภูมินรก เป็นต้น ในลักษณะเดียวกันก็เสนอให้รางวัลเป็นเสมือนแรงจูงใจแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติ คือ สุกตฤมมีสวรรค์ เป็นต้น^{๑๓}

^{๑๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**, หน้า ๑๔๔.

^{๑๑} จำนง อติวัฒน์สิทธิ์, **ศาสนา ชีวิต และสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๔๗), หน้า ๔๑.

^{๑๒} ไสว มาลาทอง, **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๒-๒๐๕.

^{๑๓} พระมหาวรชัย ติสสเทโว, **พุทธจริยศาสตร์กับวรรณคดี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๕.

โดยสรุปแล้ว จริยธรรม หมายถึง ค่านิยม หรือกฎเกณฑ์ในการแสดงออกทางพฤติกรรมที่ดี เป็นความคิดที่สังคมหรือบุคคลเห็นร่วมกันว่าเป็นสิ่งที่ดี โดยมีกรอบของการปฏิบัติที่สังคมนั้น ๆ ร่วมกันคิดค้นใช้ปฏิบัติร่วมกัน เพื่อบรรลุถึงคุณงามความดีหรือเพื่อให้เกิดคุณธรรม และมีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติในหน้าที่ของบุคคลในสังคม เช่น จริยธรรมของแพทย์ จริยธรรมของนักการเมือง เป็นต้น จริยธรรมในทางพระพุทธศาสนาสามารถแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ จริยธรรมขั้นต้น หมายถึงศีล ๕ ขั้นกลาง หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ และขั้นสูง หมายถึงมรรค ๘ เป็นต้น มีแนวทางอันดีงามที่พึงปฏิบัติร่วมกันทำให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยงดงาม ความร่มเย็นเป็นสุข ความรักสามัคคี ความอบอุ่น มั่นคงปลอดภัยในการดำเนินชีวิตประจำวัน

ดังนั้น เพื่อนำหลักคุณธรรม จริยธรรมมาอธิบายความหมายคำว่า สังคมคุณธรรม ก็น่าจะหมายถึง สังคมที่มีผู้คนมีหลักธรรมประจำใจ บุคคลมีความประพฤติที่ดีงามตามหลักเกณฑ์ของสังคมและหลักตามธรรมชาติ สังคมมีระบบ กฎเกณฑ์หรือแนวทางที่พึงปฏิบัติ เพื่อบรรลุถึงคุณงามความดี เป็นสังคมที่มีความเสมอภาค ยุติธรรม สันติสุข ไม่มีการสร้างความทุกข์ ความเดือดร้อนแก่บุคคลหรือสุจริตชนทั้งหลาย สังคมมีการส่งเสริมการปฏิบัติตามหลักจริยธรรม ที่ส่งผลให้เกิดผลดีแก่ผู้ปฏิบัติ มีสภาพแวดล้อมทาง สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมที่ดี โดยอีกนัยหนึ่งหมายถึง การมีสิ่งสัปปายะที่เกื้อกูลต่อบุคคลและสังคมให้เข้าถึงความดีงามภายใต้หลักการที่ถูกต้อง หรือมาจาก รากฐาน ของศีลธรรมทางศาสนา และจากกฎระเบียบ ข้อปฏิบัติที่บุคคลในสังคมบัญญัติขึ้นมา และยอมรับร่วมกัน จะทำให้สังคมนั้นเกิดความสงบสุขและเกื้อกูลต่อกัน

๒.๒ แนวคิดการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามีหลักการ หรือหลักพุทธธรรม ในการพัฒนาบุคคลและสังคมอย่างมากมาย สำหรับ การพัฒนาบุคคลนั้น มุ่งเน้นให้บุคคลเป็นผู้ที่มีสติปัญญา มีสิกขา ๓ มีสติสัมปชัญญะ หรือเป็นผู้ประเสริฐด้วยคุณธรรม เป็นต้น ในขณะที่การพัฒนาสังคมมุ่งเน้นไปที่การสร้างเสริมความเกื้อกูลต่อกัน มีความสามัคคี แบ่งปัน เสียสละ เพื่อการจัดการและคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน ดังนี้

๑) การเสริมสร้างผู้มีคุณธรรมหรือความสุจริตของบุคคล พระพุทธศาสนาถือว่า การพัฒนาบุคคลที่แท้จริงนั้น ย่อมมาจากจิตใจภายในบุคคล คือ การมี จริตที่งดงาม เพื่อให้บุคคลมีความงดงามทางด้านกาย วาจา และใจ มีสุจริต หมายถึง การดำเนินกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างจริยธรรมของปัจเจกบุคคลให้มีจริยธรรม ในการดำเนินชีวิต มีศีล เป็นเครื่องกำกับตนเอง มีการดำเนินการชีวิตที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรม มีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม โดยผ่านการฝึกฝนตามหลักไตรสิกขา หลักเบญจศีล เบญจธรรม เป็นต้น เพื่อนำตนเองไปสู่ความเป็นผู้รู้ ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย ให้ดำรงตนอย่างเรียบง่าย สันโดษ ไม่นำพาตนเองและสังคมเข้าสู่ทางแห่งความเสื่อม

โดยพระพุทธศาสนายอมรับว่าบุคคลมีความแตกต่างทางด้าน “จริต” ซึ่งหมายถึง ความประพฤติที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ หรือมีความ แตกต่างของบุคคลทั้งในด้านความโลภ (โลภจริต) ความโกรธ (โทสจริต) ความหลง (โมหจริต) แต่ก็เชื่อมั่นว่า บุคคลสามารถมีความ มงคงของตนเองได้ภายใต้การประพฤติตามหลักสุจริต ๓ คือ มีกาย วาจา และใจ ที่สุจริต ไม่เบียดเบียน ไม่ทำลาย และทำร้ายผู้อื่น ดังนั้น การจะพัฒนาจริยธรรม คุณธรรมของบุคคล จุดเริ่มต้น ก็คือการพัฒนา จริยธรรมของบุคคลที่มีความสุจริตภายใต้ “จริต” ของบุคคล กล่าวคือ ถึงแม้ว่าบุคคลจะมีความมักโกรธก็ขอให้โกรธอย่างมีเหตุ สามารถควบคุมความโกรธ ของตนเองได้ ไม่ก่อให้เกิดผลร้ายต่อบุคคลอื่น หรือมีความโลภก็โลภภายใต้ความสามารถ ที่ตนเองทำหน้าที่อย่างสุจริต และมีการกระทำที่สุจริตของตนเอง และสร้างสรรค์ สังคมในทาง ที่ถูกต้อง เพราะถ้าบุคคลมีความสุจริตเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิต ย่อมส่งผลให้สังคม มี “จารีต” ที่งดงาม และมองว่า สาเหตุของการขาดคุณธรรมจริยธรรม ส่วนหนึ่งนั้นมาจากการบกพร่องในหน้าที่ ความรับผิดชอบ และการไม่มีหลักศีลธรรมประจำใจ เมื่อบุคคลขาด ความรับผิดชอบต่อสังคม และเห็นประโยชน์ของตนเป็นใหญ่ก็เท่ากับว่า บุคคลนั้นสามารถ ที่จะทำการทุจริต และประพฤติมิชอบได้

๒) การเสริมสร้างสังคมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนามองว่า ความเจริญของ หมู่คณะหรือสังคม นั้น มาจากการ กำกับดูแล “จริต” ที่ไม่พึงประสงค์ ของบุคคลและ สังคมดังที่ได้กล่าวใน ตอนต้นที่ว่า บุคคลย่อมมีความแตกต่างในด้าน “จริต” แต่บุคคลย่อมมีความมงคงได้ภายใต้ “ความสุจริต” ดังนั้น การเสริมสร้างระบบ “จารีต” หรือ “วัฒนธรรมของสังคม” ย่อมจะเป็นสิ่งที่ช่วยกำกับให้บุคคลมีความระแวดระวังตนเอง มากขึ้นโดยให้มีการพัฒนาความผาสุกของสังคม ให้สังคมมีการช่วยเหลือ แบ่งปัน มีความ สามัคคี หมั่นประชุมปรึกษาหารือตามหลักสังคหวัตถุ หลักอภิธานิยธรรม เป็นต้น ดังตัวอย่างในสังคมไทยที่กลุ่ม ประชาชนในชนบทของไทย มักจะใช้ระบบจารีตประเพณี เพื่อกำกับดูแลนิสัยของบุคคลให้มีความรับผิดชอบต่อชุมชนและสังคมร่วมกัน ถ้าบุคคลใดหรือ ครอบครัวใด ไม่ให้ความร่วมมือกับชุมชน หรือบุคคลใดมีความประพฤติที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อ ตนเองและสังคม ประชาชนในชุมชนนั้น ก็จะให้ระบบจารีตประเพณีเพื่อตักเตือนและกำกับ “จริต” ของบุคคลนั้น ให้เข้ามามีส่วนร่วมใน “จารีต” ของชุมชน ผลที่ได้ก็คือ บุคคลในสังคม มีความประพฤติที่เหมาะสม สามารถพึ่งพาอาศัยไม่เบียดเบียน ทำลาย และทำร้ายซึ่งกันและ กัน ดังนั้น การนำระบบ “จารีต” หรือการนำหลักธรรมเพื่อสังคมมาประยุกต์ใช้ในการสร้าง สังคมคุณธรรมย่อมจะทำให้เกิดการพัฒนาสังคมในวงกว้าง โดยนัยนี้ หมายถึงการร่วมกัน ขับเคลื่อนจริยธรรมของบุคคลและสังคม ซึ่งรวมถึงจริยธรรมของบุคคลต่าง ๆ ในสังคม คือ สังคมที่มีความเสมอภาค ยุติธรรม แบ่งปัน และมีการจัดการเพื่อคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน ในสมัยพุทธกาล มีแนวคิดและหลักการในการเสริมสร้างสังคมคุณธรรม โดยมองว่า การรวมกลุ่ม หรือหมู่คณะเพื่อสร้างความดีร่วมกัน และป้องกันมิให้คนชั่วทำความเสียหาย ให้กับสังคมโดยการช่วยกันนำพาบุคคลเข้าสู่สังคมแห่งความดีงาม และจากนั้นสังคมที่มี

กัลยาณมิตรก็จะช่วยขัดเกลากุศลให้ถึงความดีตามหลักของปรัโตโมสะ และโยนิโสมนสิการ โดยมีหลักธรรมที่สำคัญ เช่น หลักสังคหวัตถุ ๔ อปริหานิยธรรม สามัคคีธรรม เป็นต้น ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนามีหลักการในการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมที่มาจากการพัฒนาบุคคลและสังคมไปควบคู่กัน ดังตัวอย่างในอัครัญสูตรซึ่งเป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ ทรงแสดงธรรม แก่ชาวเสฏฐะและภาริชาวาชะ สามเณร ผู้ออกบวชจากตระกูลพราหมณ์ โดยทรงคัดค้านคำกล่าวอ้างของพวกพราหมณ์ที่ถือว่า พราหมณ์เป็นวรรณะประเสริฐที่สุด และถือว่ามิชาติกำเนิดอันเกิดแต่พรหมหรือเทพไท้เทวา และนำมาเป็นเครื่องตัดสินความประเสริฐและความต่ำทรามของมนุษย์ ทรงแสดงให้เห็นว่าความประเสริฐหรือต่ำทรามนั้น อยู่ที่ความประพฤติโดยมีธรรมเป็นเครื่องตัดสิน คนวรรณะต่าง ๆ ออกบวชในพระพุทธศาสนาแล้วย่อมเชื่อว่า เป็นผู้เกิดจากกรรมเสมอกันหมดแล้ว และทรงแสดงความเป็นมาของสังคมมนุษย์โดยเริ่มตั้งแต่เกิดมีสัตว์ขึ้นในโลกแล้ว เปลี่ยนแปลงตามลำดับด้วยกิเลสต่าง ๆ เป็นปัจจัย ด้วยความเชื่อที่ประกอบด้วยอวิชชา จนเกิดมีมนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นพวก เกิดความจำเป็นต้องมีการปกครอง และมีการประกอบอาชีพการงานต่าง ๆ กัน วรรณะทั้งสี่ก็เกิดจากความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ มิใช่เป็นเรื่องของพรหมที่สร้างสรรค์ขึ้น แต่เกิดจากกรรม (ธรรมดา, กฎธรรมชาติ) ท่านกล่าวว่า ทุกวรรณะประพฤติชั่วก็ไปบอบได้ ปฏิบัติธรรมก็บรรลุนิพพานได้ ธรรมจึงเป็นเครื่องตัดสิน และธรรมเป็นของประเสริฐสูงสุด ผู้ที่สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุดในวรรณะทั้งสี่ ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้ประเสริฐสุด ในบรรดาเทวะและมนุษย์ทั้งปวง โดยมีเนื้อความย่อแห่งพระพุทธพจน์ ที่แสดงถึงการสร้างสังคมคุณธรรม ดังนี้

ครั้งนั้นแล สัตว์ผู้หนึ่งเป็นคนโลก สงวนส่วนของตนไว้เก็บส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้มา บริโภคจึงได้ถูกตักเตือนอย่างนี้ว่า ท่านกระทำความชั่วช้านัก สงวนส่วนของตนไว้ เก็บส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้มาบริโภค ท่านอย่าได้กระทำความชั่วช้านักอีกเลย สัตว์ผู้นั้นรับคำแล้ว แต่ก็ทำอย่างนั้นถึง ๓ ครั้ง จึงถูกประหารด้วยฝ่ามือข้าง ก้อนดินบ้าง ท่อนไม้บ้าง ต่อมาการถือสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ การติเตียน การกล่าวเท็จ การถือท่อนไม้ จึงปรากฏขึ้น สัตว์ผู้ใหญ่จึงประชุมกันลงมติว่า พวกเราจักสมมติสัตว์ผู้หนึ่งให้เป็นผู้ว่ากล่าว ผู้ที่ควรว่ากล่าว ติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่ ส่วนพวกเราจักแบ่งส่วนข้าวสาละให้แก่ผู้นั้น จึงพากันเข้าไปหาสัตว์ที่สมควรแล้วแจ้งว่า ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่ ส่วนพวกข้าพเจ้าจักแบ่งส่วนข้าวสาละให้แก่ ท่าน สัตว์ผู้นั้นแลรับคำแล้ว จึงได้ทำหน้าที่อย่างเข้มแข็ง เพราะเหตุที่ ผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมมติขึ้น คำว่า มหาชนสมมติจึงอุบัติขึ้น ผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมมติขึ้นให้ เป็นใหญ่ยิ่งแห่งเขตทั้งหลาย คำว่า กษัตริย์จึงอุบัติขึ้นเพราะเหตุที่ผู้เป็นหัวหน้ายังชนเหล่าอื่นให้สุขใจได้โดยธรรม คำว่า ราชา จึงอุบัติขึ้น การบังเกิดขึ้นแห่งพวกกษัตริย์มีขึ้นได้เพราะ คำที่รู้กันว่า เป็นของดี เป็นของโบราณ ดังนั้น สัตว์บางจำพวก จึงคิดว่า การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ การติเตียน การกล่าวเท็จ การถือท่อนไม้ การขับไล่ มีขึ้นเพราะบาปธรรม ที่เกิดปรากฏในสัตว์ พวกเราควรไปลอย

อกุศลธรรมที่ชั่วช้ากันเกิด เพราะเหตุนี้คำว่า พรหมณ์ จึงอุบัติขึ้น เขาเหล่านั้นพากันสร้าง กระหม่อมซึ่งมุงบังด้วยใบไม้ในราวป่าเพ่งอยู่ ไม่มีการหุงต้มการดำข้าว ทั้งในเวลาเย็นและเช้า พากันเที่ยวแสวงหาอาหารตามคามนิคมและราชธานีอย่างเดียว ครั้นได้อาหารแล้ว จึงพากัน กลับไปเพ่งอยู่ในกระหม่อมซึ่งมุงและบังด้วยใบไม้ในราวป่าอีก

กษัตริย์ก็ดี พรหมณ์ก็ดี แพศย์ก็ดี ศูทรก็ดี สมณะก็ดี ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เป็นมิฉฉาธิฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิฉฉาธิฐิ เพราะเหตุ นี้ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรกทั้งสิ้น แต่ถ้าประพฤติ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต เป็นสัมมาธิฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาธิฐิ เพราะเหตุนี้ ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ แต่ถ้าประพฤติทั้งสองอย่าง คือ อทั้งสุจริตและทุจริต ด้วยกาย วาจา และด้วยใจปนกัน เพราะเหตุนี้ ย่อมเสวยสุขบ้างทุกข์บ้าง แต่ถ้าสำรวมกาย วาจา ใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรมทั้ง ๗ หมวดแล้ว ย่อมปรินิพพานในปัจจุบันนี้ ที่เดียว ก็บรรดาวรรณะทั้งสิ้น ภิกษุสิ้นอาสวะแล้ว มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มิกิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว วางภาระเสียได้แล้ว ลุถึงประโยชน์ของตนแล้ว หมดเครื่องเกาะเกี่ยวในภพแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ จะเป็นผู้เลิศกว่าคนทั้งหลายโดยธรรมแท้จริง มิใช่หนีออกไปจาก ธรรมเลย ความจริงธรรมเท่านั้นเป็นของประเสริฐที่สุดในประชุมชน กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐ ที่สุดในหมู่ชนผู้รังเกียจด้วยโคตร ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยาเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่ เทวดาและมนุษย์^{๑๔}

จากหลักการในอัครัญญสูตรดังกล่าว จะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญบุคคล ที่พร้อมด้วยวิชาและจรรยา สำรวมกาย วาจา ใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ว่า เป็นผู้ประเสริฐ เป็นสังคมที่มีความดีงาม หรือมีคุณธรรมโดยยกย่องให้มีขั้นขั้นผู้ปกครอง ทำหน้าที่อย่างถูกต้องเพื่อการจัดการ และคุ้มครองชีวิตและสังคมร่วมกัน

นอกจากนี้ ยังมีพระสูตรอื่น ๆ ที่กล่าวถึง สังคมของมนุษย์ ว่า เมื่อมนุษย์บางคน เริ่มมีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น มีความโลภมากขึ้น มีความประพฤติดิบพร่องทางกาย ทางวาจา และทางใจมากขึ้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างสังคมให้มีคุณธรรมด้วยเช่นกัน โดยมีกลุ่มชน ที่มีแนวความคิดเพื่อรวมตัวกันสร้างคุณธรรมให้เกิดมีขึ้นในสังคม เช่นกลุ่มของมฆมาณพ ที่ รวมตัวกันช่วยเหลือชุมชน มีเรื่องโดยย่อดังนี้ มาณพชื่อว่ามฆะ ชอบบำเพ็ญประโยชน์ ให้สังคมภายหลังได้แนวร่วม ๓๓ คน เพื่อประโยชน์แก่มหาชน เพราะความดีที่ได้ร่วมกันทำ ได้รับพระราชทานสิ่งของและข้าทาสบริวารเป็นอันมาก ฝ่ายมฆมาณพได้บำเพ็ญวัตรบพ ๗ อย่าง คือ บำรุงมารดาบิดา ประพฤติอ่อนน้อมในตระกูล พุดคำสัตย์ ไม่พุดคำหยาบ ไม่พุด ส่อเสียด กำจัดความตระหนี่ ไม่โกรธ ด้วยความดีที่ทำนี้ในเวลาสิ้นชีวิต ได้เกิดเป็นท้าวสักกะ เทวราชในภพดาวดึงส์ สหายของเขาเหล่านั้นก็เกิดในที่นั้นเหมือนกัน^{๑๕}

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. ๑๑/๕๑-๗๒/๘๗-๑๐๗

^{๑๕} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๔๖-๑๕๔.

การสร้างสังคมคุณธรรมแบบมีส่วนร่วมอย่างนี้ ย่อมทำให้เกิดเป็นประโยชน์ ต่อสังคม คนทำก็ได้รับความสุข คนที่ได้รับผลประโยชน์ก็มีความสุข กล่าวโดยรวม การสร้างสังคมคุณธรรมย่อมทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เอื้อเฟื้อต่อกัน ทำให้อยู่ร่วมกันแบบ กัลยาณมิตร ที่มีความหวังดีต่อกันแม้ในหมู่ของเหล่าสัตว์ ก็ต้องสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นในหมู่ คณะเช่นกัน ดังเรื่องของวิญญูชาดก^{๑๖} เมื่อฝูงนกกระจาบมีความสามัคคีกันก็สามารถมีชีวิต รอดพ้นไปจากนายพรานได้ แต่เมื่อมีความความทะเลาะกัน ก็ถูกนายพรานจับไปเป็นอาหาร และนำไปขายเลี้ยงชีพ แม้ในหมู่สัตว์ก็ต้องมีคุณธรรมคือความสามัคคีช่วยกันแก้ปัญหาร่วมกัน สรุปได้ว่า การสร้างสังคมให้มีคุณธรรมนั้น นับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อหมู่ คณะ ประเทศชาติบ้านเมือง โดยเฉพาะการอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขของมนุษย์ในสังคม จะต้อง มีคุณธรรมที่ปฏิบัติร่วมกัน เพราะเมื่อมีคุณธรรมและจริยธรรมแล้ว ย่อมจะทำให้มนุษย์ในสังคม นั้น ๆ มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความปรารถนาดีต่อกันตลอดไป

๒.๓ หลักการของสังคมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาองสังคมมนุษย์โดยองค์รวม ไม่ได้แยกย่อยที่มองเพียงมนุษย์ เป็นบุคคลเป็นสัตว์สังคม เป็นสัตว์เศรษฐกิจ หรือสัตว์การเมืองที่เป็นสมาชิกของสังคมเท่านั้น หากแต่ว่าทุกภาคส่วนหรือทุกคนล้วนมีความสัมพันธ์ถึงกัน (อิทัปปัจจยตา, ปฏิจจสมุปบาท) โดยมีได้แยกขาดจากกันเด็ดขาด ทุกคนล้วนมีความเกี่ยวข้องกับสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ ทุกคน สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง ระบบการเรียนรู้ สิ่งแวดล้อม การพัฒนาตนเอง หรือมีความสัมพันธ์กันกับสังคม และการเมืองทั้งสิ้น ชีวิตของปัจเจกบุคคล ในแง่ชีวิตหน่วยหนึ่ง แต่ต้องพึ่งพาอาศัยสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง หรือบุคคล และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ดังนั้น การมีสังคมที่มีคุณธรรม จึงเป็นหลักการพื้นฐานที่จะอยู่ร่วมกัน และช่วยกันสร้างสรรค์สังคมให้น่าอยู่โดยปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน สำหรับ หลักการเพื่อเป็นสังคมคุณธรรมตามทัศนะพระพุทธศาสนามี ๗ ประการ คือ

๒.๓.๑ หลักแห่งความถูกต้อง กล่าวคือ สังคมจะมีคุณธรรมได้นั้น ในเบื้องต้น บุคคลและสังคมจะต้องมีแนวทาง และกระบวนการทำงานในทางที่ถูกต้องก่อนด้วยโดยทาง พระพุทธศาสนายึดถือความถูกต้องของการดำเนินการในมิติต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่การคิด การดำริ การพูดจา การประกอบกิจการงาน การใช้ชีวิต การมีสติ เป็นต้น เป็นพื้นฐานก่อน คือให้เกิด ความถูกต้องเป็นสัมมาปฏิบัติในทุกขั้นตอนตามหลักมรรคมีองค์ ๘^{๑๗} บุคคลและสังคมจะต้อง ประกอบด้วย

๑) สัมมาทิฐิ คือ มีปัญญาเห็นชอบ มีศรัทธาที่ถูกทาง มีความเห็นไม่ผิดเป็นมูลฐานในการดำเนินชีวิต เป็นการเห็นที่ถูกต้องตามหลักสัจธรรม เช่น อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์

^{๑๖} พุ.ชา (ไทย) ๒๓/๑๑๘/๔๘, ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘ ราชบัณฑิต), **ชาดกในธรรมบท**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๔๖-๑๕๔.

^{๑๗} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘.

ปฏิจจสมุปบาท รู้กุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูลเพื่อเป็นพื้นฐานของการที่จะคิด ทำ พูด คิด เป็นการวางความคิดตามเหตุผลที่ถูกต้อง เหมือนมีความสว่างหรือปัญญา เป็นเครื่องนำทางชีวิต

๒) สัมมาสังกัปปะ คือ ดำริชอบ เป็นการดำริเพื่อผลอันชอบเพื่อลดความเบียดเบียน มีความมุ่งหมายเพื่อให้ได้ผลที่ดี ไม่ทำลายประโยชน์ของตน และประโยชน์ของผู้อื่น

๓) สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ เป็นการพูดจาปราศรัยที่ถูกต้อง ได้แก่ การพูดในสิ่งที่จริง ถูกต้องตามกาล ไม่พูดให้ร้ายส่อเสียดใคร เว้นจากการพูดดูหมิ่น ไม่พูดด้วยความโกรธ ไม่ใช้วาจาบิดเบือนให้เข้าใจผิด พูดด้วยวาจาอ่อนหวาน ด้วยความเมตตา กรุณา พูดให้มีจุดหมายเพื่อเพิ่มพูนความดี

๔) สัมมากัมมันตะ คือ ทำการงานชอบ เป็นการทำการงานถูกต้อง โดยให้งานนั้น เป็นไปเพื่อความสามัคคี ให้เป็นไปตามแบบแผนอันถูกต้อง เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักขโมย ฉ้อโกง เว้นจากการประพฤติดินในกามทั้งหลายหรือตามหลักสุจริต เป็นต้น

๕) สัมมาอาชีวะ คือ เลี้ยงชีพชอบ เป็นการดำเนินอาชีพที่ถูกต้อง งดเว้นอาชีพที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อตนเองและผู้อื่น ประกอบธุรกิจด้วยความซื่อตรง มีมาตรฐาน และคุณภาพที่ดี

๖) สัมมาวายามะ คือ เพียรชอบ ได้แก่ ความพยายามถูกต้อง คือ การงดเว้น การทำอะไรไปด้วยความไม่รู้จริง ละจากความไม่รู้เสียแล้ว จึงลงมือพยายามทำงาน ความพยายามนั้นจะไม่เป็นเหตุให้เกิดความเดือดร้อนและความไม่ยุติธรรมแก่ผู้ใด เพียรอย่าให้ความชั่วที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพียรเลิกความชั่วที่มีที่เกิดขึ้นแล้วเสีย เพียรทำความดีงามที่ยังไม่เคยทำไม่เคยมีให้เกิดขึ้น เพียรรักษาความดีไว้และทำให้ดียิ่ง ๆ ขึ้น

๗) สัมมาสติ คือ ระลึกชอบ ได้แก่ การมีสติระลึกอยู่เป็นนิตย์ว่า เราจะกระทำ อะไร และกำลังทำอะไรอยู่ ไม่เป็นคนเผลอ การไม่เผลอการรู้ตัวอยู่เป็นนิจเป็นทางให้หลักได้ จากการกระทำความชั่ว

๘) สัมมาสมาธิ คือ ตั้งใจชอบ คือ ความตั้งใจมั่นโดยถูกต้องด้วยการวางสมาธิ คือ การทำใจให้นิ่งอยู่ได้ มีความมุ่งมั่นในการทำความดีอันมาจากภายในจิตใจ ความมั่นคงของจิตใจจะช่วยให้เกิดความสำเร็จต่อกิจการที่เข้ามาในชีวิต หลักแห่งความถูกต้องตามหลัก อริยมรรคมีองค์ ๘ ดังกล่าว คือ หนทางแห่งการดำรงชีวิตอย่างรู้แจ้ง มีสติเป็นพื้นฐาน สามารถพัฒนาให้เกิดปัญญาเพื่อปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระจากกิเลส ความทุกข์ และก่อให้เกิดความสงบ ความเบิกบานซึ่งเป็นหลักการเบื้องต้นเพื่อความรับผิดชอบต่อตนเอง และสังคม

๒.๓.๒ หลักแห่งความเสมอภาค ความเสมอภาคถือว่า เป็นหลัก การพื้นฐานของศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ย่อมได้รับการรับรองและคุ้มครองจาก บุคคลอื่น ๆ หรือจากกฎหมายอย่างเท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นมนุษย์โดยมีต้องคำนึงถึงคุณสมบัติอื่น ๆ อาทิ เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ถิ่นกำเนิด เป็นต้น หลักความเสมอภาคนี้ เป็นหลักที่ควรมิให้รัฐ

หรือสังคมนั้นใช้อำนาจของตนตามอำเภอใจ โดยการใช้อำนาจของรัฐ / สังคมแก่กลุ่มบุคคลใดบุคคลหนึ่ง สังคมนั้นต้องสามารถอธิบายได้ว่า เพราะเหตุใดรัฐ / สังคมนั้น จึงกระทำการอันก่อให้เกิดผลกระทบหรือเป็นการให้ประโยชน์แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งนั้นโดยเฉพาะ หากการให้เหตุผล ไม่อาจรับฟังได้แสดงว่าการใช้อำนาจของรัฐนั้นเป็นไปตามอำเภอใจ ดังนั้น หลักความเสมอภาคจึงเป็นหลักสำคัญในการรับรอง และคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน และสามารถนำมาตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐ ผู้นำ และสังคมได้

พระธรรมปิฎกกล่าวถึง ความเสมอภาค ว่า^{๑๘} เป็นขอบเขตและเป็นเครื่องสมานของผู้คนในสังคม การที่จะใช้เสรีภาพต้องมีขอบเขต คือ ความเสมอภาค ที่จะไม่ล่วงล้ำ ก้าวก้าวไม่ละเมิดต่อผู้อื่น และมีโอกาสที่จะใช้เสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน พร้อมกันนี้ ความเสมอภาคมิใช่เป็นเพียงขอบเขต แต่ที่สำคัญคือเป็นเครื่องสมานด้วย สมานอย่างไร ก็คือความสมานเสมอกันในการที่จะร่วมปัญหาและร่วมสร้างสรรค์ ตรงกับคำว่า เสมอในสุขและทุกข์ ในภาษาเก่าใช้คำว่า มีสุขและทุกข์ร่วมเสมอกัน แปลอย่างสมัยปัจจุบันว่า ร่วมสุขร่วมทุกข์ การร่วมสุขร่วมทุกข์นั้น เป็นการเสมอภาคที่สำคัญและเป็นความเสมอภาคเชิงสมาน และ ความเสมอภาคในแง่นี้ก็คือ ความมีสมานฉันท์ ซึ่งขอย้ำว่าเป็นหลักการที่สำคัญมาก ความเสมอภาคเชิงสมาน คือ เสมอในสุขและทุกข์ ร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมในการสร้างสรรค์ และแก้ปัญหา เสมอโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง เสมอโดยไม่ดูถูกดูหมิ่นเหยียดหยามกัน เสมอโดยไม่เอารัดเอาเปรียบกัน เสมอแบบนี้เป็นการเสมอแบบสมาน

ในสมัย พุทธกาล ได้มีการจัดชนชั้นของประเทศเป็น ๔ เหล่า เรียกว่า วรณะ ^{๑๙} คือ (๑) กษัตริย์ (๒) พราหมณ์ (๓) แพศย์ (๔) ศูทร แต่เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในโลกนี้ พระพุทธเจ้าได้สร้างสังคมใหม่ขึ้นในท่ามกลางเจ้าลัทธิทั้งหลาย ที่ยึดถือวรรณะเหล่านั้น อย่างเหนียวแน่นเรียกว่า สังคมสงฆ์หรือหมู่สงฆ์ ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะกุลบุตรผู้มาสู่ พระธรรมวินัยนี้ จะมาจากวรรณะกษัตริย์ก็ดี พราหมณ์ก็ดี แพศย์ก็ดี ศูทรก็ดี หรือแม้แต่ จันทรบาล ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่ต่ำที่สุดในอินเดีย เมื่อมาสู่พระธรรมวินัยนี้ ก็มีความเสมอภาคกัน ด้วยคุณธรรม ๒ ประการ คือ ๑) ศีลสามัญญตา ความเสมอกันด้วยศีล และ ๒) ทิฏฐิสามัญญตา ความเสมอกันด้วยทิฏฐิ

๑) ศีลสามัญญตา ความเสมอกันด้วยศีล ความว่า เมื่อบุคคลหรือพระภิกษุเข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้ พระภิกษุย่อมมีศีลที่เสมอกัน คือ ๒๒๗ ข้อ ประพฤติปฏิบัติอยู่ในปาริสุทธิศีล ^{๒๐} ๔ คือ

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), กระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาค้นสู่ประชาธิปไตย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗-๑๘.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๕/๘๕.

^{๒๐} อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๗๒/๕๕๗.

(๑) ปาติโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมในพระปาติโมกข์ เว้นจากข้อห้ามทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย

(๒) อินทริยสังวรศีล ศีลคือความสำรวมอินทริยระวังไม่ให้บาปอกุศลครอบงำเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง ๖

(๓) อาชีวกปาริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบอบเนสนา (การแสวงหาอันไม่สมควร) มีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพ เป็นต้น

(๔) ปัจจยสันนิสิตศีล ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย ๔ ได้แก่ ปัจจัยปัจจเวกขณะ คือพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภคด้วยตัณหา

๒) ทิฏฐิสามัญญตา ความเสมอกันด้วยทิฏฐิ กล่าวคือ ทุกคนที่เข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้ ย่อมจะทำความเห็นให้ถูกต้องตรงกันเพื่อความพร้อมเพรียง ความสามัคคีของหมู่คณะ ในที่นี้หมายถึง การมีสัมมาทิฏฐิอันเป็นองค์แห่งอริยมรรค ๘ ข้อแรก เป็นการมีความเห็นประกอบด้วย ปัญญา คือ มีความรอบรู้ พระภิกษุทุกรูปมีความเสมอภาคกันด้วยปัญญา อันเห็นชอบ เมื่อบวชเข้ามาแล้วจะต้องอบรมสั่งสมปัญญาให้เกิดมีขึ้นในปัญญา ^{๒๑} คือ จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด สุตตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง และภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรม

แม้บุคคลที่มีใช้พระภิกษุ เช่น สามเณร ก็มีความเสมอภาคกันด้วยการรักษาศีล ๑๐ ข้อ อุบาสกอุบาสิกา ๘ ข้อ หรือ ๕ ข้อ ทุกรูปทุกคนจะมีความเสมอภาคกัน ด้วยศีล คือ ความประพฤติเรียบร้อยทางกายและวาจาเสมอกัน

พระพุทธองค์ได้ใช้ศีลนี้ เป็นบรรทัดฐานในการรับบุคลากรเข้ามาสู่พระพุทธศาสนา ด้วยทรงพิจารณาถึงความแตกต่างของบุคคล และแนวทางการปฏิบัติของบุคคลนั้น

นอกจากนี้ ระหว่างบุคคลกับบุคคล หรือผู้มีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติร่วมกันก็จะต้องมีความเสมอภาคกัน หรือมีหลักการหลักธรรมที่เสมอกัน จึงจะสมกันไปได้ อย่างเช่น ผู้ครองเรือน จะต้องมีหลักธรรมที่มีความเสมอภาคกัน จึงจะทำให้คู่สมรสมีชีวิตสม บวรหรือสมำเสมอกลมกลืนกัน อยู่ครองกันยืนยาว คือ หลักแห่งสมชีวิธรรม ๔ คือ

(๑) สมสัทธา มีศรัทธาเสมอกัน

(๒) สมสีลา มีศีลเสมอกัน

(๓) สมจาคา มีจาคะเสมอกัน

(๔) สมปัญญา มีปัญญาเสมอกัน^{๒๒}

ความเสมอภาคกันด้วยหลักธรรมมีศีลและปัญญา เป็นต้น ย่อมจะทำให้สังคมมีความสงบร่มเย็น มีความเสมอกัน เรียกว่า มีความ เป็น ธรรม ซึ่งความเสมอกันนี้เป็นหลักการที่สำคัญข้อหนึ่งที่จะต้องพัฒนาให้เกิดมีขึ้นในสังคมระดับต่าง ๆ อย่างถาวร

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

^{๒๒} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๘๐.

๒.๓.๓ หลักแห่ง ความยุติธรรม ความยุติธรรม^{๒๓} หมายถึง ความเที่ยงธรรม ความชอบธรรม ความชอบด้วยเหตุผล คุณธรรมข้อนี้ถือว่าเป็นหลักการที่สำคัญ ในการที่จะพัฒนาคุณธรรมของบุคคลและสังคมให้เกิดขึ้น เพราะถ้าไม่มีความยุติธรรมแล้ว การดำเนินการทุกอย่างย่อมบกพร่องเกิดปัญหาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ในสังคมหนึ่ง จะต้องมียุติธรรมเป็นอันเดียวกัน มีมาตรฐานเดียวกัน ยุติธรรมอย่างเสมอภาคกัน ไม่มีการกระทำที่เป็นสองมาตรฐาน คือ เรื่องเดียวกัน มีเหตุมีผลมีปรีบทย่างเดียวกัน แต่ตัดสินไม่เหมือนกัน ไม่ตั้งอยู่ในความยุติธรรม ย่อมทำให้สังคมเกิดปัญหาและขัดข้องอย่างไม่ที่สิ้นสุด แต่ถ้าสังคมมีความยุติธรรมย่อมจะก่อให้เกิดความสงบสุข เพราะไม่มีการลำเอียงอคติต่อฝ่ายต่าง ๆ มีความเสมอภาคต่อกัน มีความรักต่อกัน

ความยุติธรรม เป็นความสมดุลภายในใจของบุคคลผู้มีวิญญูณ แห่งความสงบสุข และสันติภาพภายใน จัดเป็นคุณธรรมที่สำคัญที่สุด เพราะคุณธรรมอื่น ๆ ถูกรวมอยู่ในความยุติธรรม คุณธรรมข้อนี้จึงเป็นคุณธรรมที่สำคัญในการทำใหสังคมเกิดความสงบสุข^{๒๔}

ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึงบุคคลที่มีความเที่ยงธรรมว่า เป็นผู้ที่ไม่ประพฤตินั้นเป็นธรรมในกิจการอันเป็นหน้าที่ของตน ไม่ทำให้ผิดกิจด้วยอำนาจแห่งอคติ ๔ ประการ คือ ฉันทาคติ ความเห็นแก่ตัว โทสาคติ ความเกลียดชัง โมหาคติ ความหลงไม่รู้ตัว ภยากติ ความกลัว ข้อนี้พึงเห็นตัวอย่างในผู้พิพากษา ผู้วินิจฉัยอรรถคดีโดยเที่ยงธรรม ไม่เห็นแก่หน้าฝ่ายโจทก์ หรือฝ่ายจำเลย ไม่กตคติของฝ่ายที่เขาไม่นิยมในตน พิจารณาเหตุผล ตรวจคำให้การ คำพยาน ด้วยปรีชาอันสุขุมเพ่งยุติธรรมเป็นหลัก ไม่ถือความกลัวข้างฝ่ายโจทก์ฝ่ายจำเลยเหตุหักล้างยุติธรรม ดังนี้ ได้ชื่อว่าเที่ยงธรรมในหน้าที่^{๒๕} ดังนั้น หลักความยุติธรรมนั้น จะต้องปฏิบัติต่อบุคคลแต่ละคนอย่างถูกต้องและเหมาะสมตามหลักศีลธรรม ให้แต่ละบุคคลได้รับในสิ่งที่พึงได้รับและให้ผลประโยชน์ และความเสียที่จะเกิดขึ้นกระจายไปในบุคคลต่าง ๆ อย่างเหมาะสม^{๒๖} เมื่อเป็นเช่นนี้ สังคมย่อมเกิดความสงบสุข มีสันติ เพราะปราศจากความอยุติธรรมที่จะทำให้สังคมเกิดสองมาตรฐาน

ความยุติธรรมจะมีได้จะต้องไม่ตกอยู่ภายใต้ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความยุติธรรมอันได้แก่ อคติ^{๒๗} คือ ความลำเอียง ๔ อย่าง คือ

- (๑) ฉันทาคติ เอียงเพราะชอบ
- (๒) โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง

^{๒๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๖๗๗.

^{๒๔} พระประมวล อุตตราสโย, เปรียบเทียบจริยศาสตร์ (ทฤษฎีว่าด้วยความดี), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เฉลิมมงคลการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๕๔.

^{๒๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เบญจศีล และเบญจธรรม (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗๖.

^{๒๖} บุปผา ศิริรัศมี และคณะ, จริยศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ๔.

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๔๘.

(๓) โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลง

(๔) ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว

หลักอคติ คือ ความลำเอียง ๔ อย่างนี้ในสังคัมจะมีไม่ได้ ถ้ามีก็จะทำให้สังคัมเดือดร้อนกันทั่วไป สังคัมบกพร่อง วุ่นวาย หาความสงบไม่ได้ เพราะความไม่ตั้งอยู่ในยุดิธรรมนั่นเอง

สำหรับ หลักการที่จะทำให้สังคัมมีคุณธรรม มีความยุดิธรรมได้นั้น จะต้องประกอบด้วยหลักธรรม คือ พรหมวิหาร ^{๒๘} ๔ ประการ ซึ่งเป็น ธรรมของผู้ใหญ่ที่ดูแลรักษาความเป็นไปของบ้านเมือง เป็นธรรม ประจำใจอันประเสริฐ ของทุกคนที่จะต้องมีความรัก ความปรารถนาดีต่อกัน คือ

(๑) เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข

(๒) กรุณา ความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์

(๓) มุทิตา ความยินดีในเมื่อผู้อื่นมีสุข

(๔) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงเพราะรักเพราะชัง

หลักพรหมวิหารนี้ เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ใหญ่ที่ต้องสร้างให้มีในสังคัม ต้องมีความรักความปรารถนาดีต่อกัน ช่วยเหลือกันด้วยความเต็มใจ และด้วยน้ำใจอันดีงาม มีความยินดีต่อผู้อื่นที่ประสบความสำเร็จ และวางใจเป็นกลาง มองสรรพสิ่งด้วยจิตใจที่มั่นคงซื่อสัตย์ ยุดิธรรม และเที่ยงธรรมตามหลักการที่ว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม แสดงให้เห็นว่า บุคคลจะดีเลวไม่เกี่ยวกับชาติชั้นวรรณะ แต่อยู่ที่การกระทำ ผู้ใดมีพรหมวิหาร ผู้นั้นย่อมคิดเกื้อกูลผู้อื่นด้วยสังคหวัตถุ เป็นต้น

๒.๓.๔ หลักแห่งสันติธรรม สันติ คือ ความสงบ สันติธรรม แปลว่า ธรรมชาติดี ทำให้เกิดความสงบ ความสงบสุขจะเกิดขึ้นในสังคัมได้นั้น ^{๒๙} จะต้องมีคุณธรรมหรือหลักธรรมนำมาพัฒนา ในเรื่องสันติธรรมนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสหมายถึง พระนิพพาน ดังที่ได้ตรัสไว้เป็นคาถาประพันธ์ว่า

“...เธอทั้งหลายจงลุกขึ้นเถิด จงนั่งเถิด จงบากบั่นขยันศึกษาปฏิบัติ เพื่อบรรลุ “สันติธรรม” ^{๓๐} กันเถิด อย่าให้มัจจุราชรู้ว่า เธอทั้งหลาย

มัว แต่ประมาทลุ่มหลงแล้วบังคับให้หลงไหลอยู่ในอำนาจเลย” ^{๓๑}

สันติธรรมในที่นี้ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ สันติสุขและสันติภาพ สันติสุข หมายถึง ความสุขที่เกิดจากความสงบ สังคัมที่มีคุณธรรมร่วมกัน ทำให้เกิดภาวะที่อบอุ่น มั่นคง มีความเข้าใจ เกิดความร่วมมือกันในการทำกิจกรรมด้วยความสามัคคี มีความสุข

^{๒๘} พุ. เกร. (ไทย) ๒๖/๓๘๖/๔๐๖.

^{๒๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๖๖.

^{๓๐} สันติธรรม มี ๓ คือ (๑) อัจฉินตสันติ ความสงบอย่างสิ้นเชิง (๒) ตทังคสันติ ความสงบด้วยองค์นั้น ๆ (๓) สัมมุติสันติ ความสงบโดยสมมติแต่ในที่นี้หมายถึงอัจฉินตสันติ กล่าวคือนิพพาน.(พุ.สุ.อ. ๒/๓๓๕/๑๕๔).

^{๓๑} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๓๕/๕๗๗.

มีความสงบเรียบร้อยดีงาม ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า นตถิ สนติ ปรมิ สุขิ สุขอื่นยิ่งกว่า ความสงบไม่มี ฉะนั้น การบำรุงกายวาจาและใจให้เกิดความสงบระงับ ก็เชื่อว่ามีคุณค่าสืบสืบเรื่อยแล้ว ส่วนสันติภาพมีความหมายทั้งทางบวกและทางลบ ในทางลบ สันติภาพไม่เป็นเพียงแต่หมายถึงสภาวะที่ไม่มีสงครามและความขัดแย้ง แต่ยังหมายถึงสภาวะที่ไม่มี ความรุนแรงทางโครงสร้างทางสังคม เช่น ความอยู่ดีมีสุข ความไม่เสมอภาคกันในสังคม การละเมิดสิทธิมนุษยชน การทำลายความสมดุลทางนิเวศวิทยา เป็นต้น ส่วนในทางบวก สันติภาพ หมายถึง สภาวะที่มีความสามัคคีเป็นหนึ่งเดียวกัน ความกลมเกลียว เสรีภาพ และความยุติธรรม ดังนั้น ความหมายในตัวของสันติภาพจึงหมายถึงสภาวะที่ไม่มี ความขัดแย้ง และสภาวะมีความสามัคคีในเวลาเดียวกัน^{๓๒}

ดร.ปวย อึ้งภากร ญ^{๓๓} ได้ให้ความสำคัญเรื่องสันติวิธีที่สามารถแก้ปัญหา ความขัดแย้งทุกอย่างได้ ดังข้อเขียนของท่านได้กล่าวไว้ว่า ถ้ายึดมั่นในหลักประชาธิปไตยแล้ว ไม่มีวิธีอื่นใดเพื่อได้มาซึ่งประชาธิปไตยนอกจากสันติวิธี การใช้อาวุธขู่เข็ญประหัตประหารกัน เพื่อประชธรรมนั้น แม้จะสำเร็จ อาจจะได้ผลก็เพียงชั่วคราวช่วยยาม จะไม่ได้ประชธรรมถาวร เมื่อฝ่ายหนึ่งใช้อาวุธแล้วอีกฝ่ายหนึ่งแพ้ ก็ยอมคิดใช้อาวุธโต้ตอบ เมื่ออาวุธปะทะกันแล้ว จะรักษาประชาธิปไตยได้อย่างไร สันติวิธีเพื่อประชธรรมนั้น เมื่อใช้กับฝ่ายที่มีอาวุธ ก็ไม่แน่ว่าจะทำได้สำเร็จ และแม้จะทำได้สำเร็จก็ใช้เวลานาน เช่น มหาตมคานธี ใช้กับอังกฤษ ต้องระงับการล่าอาณานิคมอดทนเด็ดเดี่ยว ต้องอาศัยความกล้าหาญมากกว่าผู้ที่ใช้อาวุธ เพราะว่ามีมือเปล่าต้องเผชิญกับอาวุธ

สันติธรรม เพื่อนำมาพัฒนาสังคมให้มีคุณธรรมในแนวพระพุทธศาสนา หมายถึงหลักธรรม ดังต่อไปนี้

๑) ศีล หมายถึงพฤติกรรมทางกาย และวาจา ศีลที่สามารถทำให้เกิดสันติธรรม ความสงบร่มเย็น มีอยู่ ๕ ข้อ เรียกว่า เบญจศีล คือ เว้นจากเบียดเบียนทำร้ายร่างกายซึ่งกัน และกัน เว้นจากการถือเอาวัตถุสิ่งของที่มีใช้เป็นของตน แม้จะถือเอาเพียงส่วนเกิน ก็ถือว่ามี ความเบียดเบียนสังคมส่วนรวมแล้ว เว้นจากการประพฤติดิตถิจากลูกเมียของบุคคลอื่น เว้นจาก การพูดโกหกหลอกลวง และเว้นจากการเสพสุราเมรัย คุณธรรมทั้ง ๕ นี้ เป็นคุณธรรมที่ทำให้เกิดสันติสุข เกิดความสงบ เพราะไม่ต้องทำร้ายกัน ไม่ต้องลักขโมยของกันและกัน เป็นต้น กล่าวโดยสรุป เมื่อบุคคลสามารถควบคุมพฤติกรรมของตนให้อยู่ในกรอบระเบียบของศีล ๕ ก็ทำให้สังคมโดยรวมเกิดสันติสุข

๒) ความถูกต้องดีงาม สรรพสิ่งทั้งมวลในโลก จะมีพื้นฐานเริ่มต้นด้วยขบวนการ ใด ๆ ก็ตาม แต่ยอดสูงสุดหรือบทสรุปนั้น จะต้องมีความถูกต้องดีงาม ถูกต้องเป็นธรรม

^{๓๒} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **โลกทัศน์ชาวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๒๐.

^{๓๓} http://www3.thaibps.or.th/bog/documeent_in17.htm. วันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๕๕.

๓) ความไม่เบียดเบียน ถือเป็นคุณธรรมที่สำคัญ และเป็น “ศีลพื้นฐานหรือขั้นต้นที่สุด” ก็คือ การไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยกายหรือวาจา และการไม่ทำลายสติสัมปชัญญะ ที่เป็นตัวคุมครองศีลของตน”^{๓๔} การไม่เบียดเบียนกันและกันนี้ ย่อมนำมาซึ่งความสงบสุขในสังคม

๔) ปกครองโดยธรรม การปกครองถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญ เพราะการปกครองมีเริ่มตั้งแต่ปัจเจกบุคคลเป็นต้นไป สูงขึ้นไปก็มีการปกครองระดับครอบครัว ชุมชน ประเทศชาติบ้านเมือง ผู้ใหญ่ที่มีหน้าที่ในการปกครอง ก็ต้องตั้งอยู่ในพรหมวิหารธรรม คือ มีความเมตตา ความรักใคร่ กรุณา คิดช่วยผู้อื่นพ้นทุกข์ มุทิตา พลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี และอุเบกขา ความวางเฉย เป็นคุณธรรมของผู้ใหญ่ที่จะต้องใช้ปกครอง หรือใช้หลักทศพิธราชธรรม^{๓๕} คือ ทาน ศีล การบริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน ความไม่คลาดธรรมดา^{๓๖}

หลักแห่งสันติธรรมนี้ เป็นเครื่องค้ำจุนโลกให้เกิดความรัก ความปรารถนาดีต่อกัน ในทางพระพุทธศาสนาได้มีทัศนะว่า สันติ คือ ความสงบเป็นเครื่องอุปถัมภ์ให้บุคคลในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ถ้าปราศจากความสงบสุขสังคมย่อมไม่มีความสุข ไม่มีคุณธรรม ดังนั้น สันติธรรม จึงเป็นหลักการที่สำคัญของสังคมที่มีคุณธรรม

๒.๓.๕ หลักแห่งความพอเพียง กล่าวคือ สังคมที่มีคุณธรรมจะเกิดขึ้นได้ ถ้าบุคคลมีความมกน้อย สันโดษ รู้จักประมาณในการบริโภค (โภชนมัตตัญญูตา) ใช้ความพอเพียงเป็นฐานในการประกอบกิจการ ก็จะมีผลให้ลดการล้างผลาญต่อสิ่งแวดล้อม ต่อบุคคล และต่อสังคม สามารถนำไปสู่กระบวนการผลิต การใช้ และการบริโภคที่พอเพียง ซึ่งนำไปสู่การสร้างสังคมแห่งคุณธรรมที่เป็นมิตรต่อสรรพสิ่งทั้งคน สัตว์ และทรัพยากรธรรมชาติ ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึงการใช้ชีวิตอย่างพอเพียง เหมาะสม เพื่อให้เกิดความสมดุลของสรรพสิ่ง เพื่อความยั่งยืนของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีแนวคิดเชิงเปรียบเทียบการบริโภคในสมัย ปัจจุบัน หรือตามกระแสโลกาภิวัตน์กับการบริโภคเชิงพุทธที่ตั้งอยู่บนความพอเพียง และถ้าสังคมมีความพอเพียงย่อมจะก่อให้เกิดคุณธรรม ในการดำรงชีวิต^{๓๗} ดังนี้

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๓๑.

^{๓๕} ชุ.ชา (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒.

^{๓๖} ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ คือ (๑) ทาน หมายถึงเจตนาให้วัตถุ ๑๐ ประการมีข้าวและน้ำ เป็นต้น (๒) ศีล หมายถึงศีล ๕ ศีล ๑๐ (๓) การบริจาค หมายถึงการบริจาคไทยธรรม (๔) ความซื่อตรง หมายถึงความเป็นคนตรง (๕) ความอ่อนโยน หมายถึงความเป็นคนอ่อนโยน (๖) ความเพียร หมายถึงกรรมคือการรักษาอุโบสถ (๗) ความไม่โกรธ หมายถึงความมีเมตตาเป็นเบื้องต้น (๘) ความไม่เบียดเบียน หมายถึงความมีกรุณาเป็นเบื้องต้น (๙) ความอดทน หมายถึงความอดกลั้น (๑๐) ความไม่คลาดจากธรรม หมายถึงความไม่ขัดเคือง (ชุ.ชา.อ. ๒๘/๑๗๖/๒๖๑)

^{๓๗} ญัฐส วัจวิญญู. **กระบวนการทัศน์สุขภาพและนิเวศวิทยาแนววิถี**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สถาบันขวัญเมือง, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗.

ตารางที่ ๒.๑ การพัฒนาและการเรียนรู้ในมิติต่าง ๆ

การพัฒนาและการเรียนรู้ภายใต้แนวคิด ความทันสมัย/ทุนนิยม	การพัฒนาและการเรียนรู้ภายใต้แนวคิด นิเวศวิทยาแนวสิกขธรรมศาสนา
มนุษย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาล และมีฐานะ เป็นนายอยู่เหนือธรรมชาติ	มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติอยู่ร่วมกับ ธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัย
ธรรมชาติ คือ ทรัพยากรที่มนุษย์สามารถดัด แปลงเอาไปใช้ได้ตามอำเภอใจ	ธรรมชาติไม่ได้เป็นทรัพยากรที่ไร้ชีวิต หาก เป็นระบบชีวิตที่มีชีวิตจำกัด และมีค่าในตัวเอง
การบริโภคตามความต้องการของกิเลส ซึ่งกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมการผลิตทาง เศรษฐกิจเป็นสิ่งจำเป็นต่อความเจริญก้าวหน้า ของโลก	การบริโภคนั้นควรเป็นไปเพียงเพื่อความ จำเป็นทางร่างกาย และระบบเศรษฐกิจ ที่กระตุ้นความโลภ โกรธ หลง เป็นสิ่งที่ ทำลายระบบโลก
ความสุขขึ้นกับความมั่งคั่งทางวัตถุสิ่งของหรือ เงินตรา (Material Wealth)	ความสุขที่แท้ขึ้นอยู่กับความพอใจ และ ความเข้าใจตัวเอง (Spiritual Wealth)
เทคโนโลยีเป็นตัวช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ เช่น ปัญหาสุขภาพ ปัญหาสิ่งแวดล้อม และต้อง ได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป	เทคโนโลยีที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความ ต้องการเกินพอดีของมนุษย์ และไม่สอดคล้อง กับระบบนิเวศนั้นเป็นสิ่งทำลายล้าง
ปัญหาความขาดแคลนอาหารนั้นเกิดจาก ประชากรล้นโลก	ปัญหาความขาดแคลนอาหารเกิดจาก โครงสร้างการกระจายความมั่งคั่งหรือ ทรัพยากรที่จะหล่อเลี้ยงประชากรโลกไม่เท่า เทียม
ปัญหาประชากรล้นโลกเป็นปัญหาของบรรดา ประเทศโลกที่สาม หรือชุมชนที่ยากจนและมี ระดับการศึกษาต่ำ บางคนเมินเฉยหรือไม่ก็ขึ้น ขอบที่ประเทศของตนมีจำนวนประชากร เพิ่มขึ้นด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจและการทหาร เชื่อว่าการที่ประชากรเพิ่มขึ้นจะส่งเสริมให้ เศรษฐกิจเติบโต การพูดถึงขนาดประชากรที่ เหมาะสมที่สุดก็ไม่ได้อ้างอิงผลกระทบต่อ สิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และถือว่าการที่สัตว์พืชสูญ พันธุ์เนื่องจากประชากรเพิ่มนั้นเป็นเรื่องที่ หลีกเลี่ยงไม่ได้ การลดประชากรในระยะยาว ไม่ใช่เป้าหมายที่ปรารถนา การทะลักเข้ามา ของประเทศเพื่อนบ้านถือเป็นการอพยพเข้า	มองว่าปัญหาประชากรล้นโลกมีส่วนต่อการ สร้างแรงกดดันให้กับธรรมชาติและทำให้เกิด ปัญหาสิ่งแวดล้อม ทุกคนมีส่วนที่จะร่วมกัน แก้ไขปัญหานี้ อย่างไรก็ตามฝ่ายที่ต้อง รับผิดชอบมากที่สุดคือสังคมอุตสาหกรรมหรือ สังคมเมือง

การพัฒนาและการเรียนรู้ภายใต้แนวคิด ความทันสมัย/ทุนนิยม	การพัฒนาและการเรียนรู้ภายใต้แนวคิด นิเวศวิทยาแนวลัทธิพระพุทธศาสนา
เมืองอย่างผิดกฎหมายโดยไม่รับรู้ว่าเป็นปัญหา ประชากรล้นโลกเป็นปัญหาร่วมกัน	
ด้านมลภาวะ การใช้เทคโนโลยีทำให้อากาศ และน้ำสะอาดขึ้น สร้างกฎหมายควบคุม การปล่อยมลพิษ โรงงานอุตสาหกรรมแสวง หาช่องทางส่งออกกากพิษไปยังประเทศโลก ที่สาม ปัญหาฝนกรดนั้นหาทางออกได้โดยใช้ เทคโนโลยีชีววิทยาในการสร้างพันธุ์พืช ที่สามารถทนทานความเป็นกรดได้มากขึ้น	“มลภาวะ” ตามบริบทของชีวิตในระบบนิเวศ ของโลกไม่ใช่ตามบริบทของผลกระทบที่มีต่อ สุขภาพมนุษย์เท่านั้น การแสวงหาแนว ทางออกควรดำเนินการในระยะยาวควบคู่กับ ระยะสั้น เทคโนโลยีไม่สามารถแก้ไขปัญหาใน ระดับรากฐานได้ ความต้องการบริโภคอย่าง ไร้ขีดจำกัดและความยึดติดในชีวิตอัน สะดวกสบายของมนุษย์ และระบบเศรษฐกิจที่ มีเป้าหมาย คือ การสร้างกำไรสูงสุด กลไกสื่อ โฆษณาที่เปลี่ยนความต้องการมาเป็นความ จำเป็น ทำให้เกิดโรงงานอุตสาหกรรมและผล พวงคือมลพิษที่ยากจะกำจัดได้เหล่านี้ การยก ภาระทางสิ่งแวดล้อมและชีวิตให้กับประเทศ โลกที่สามถือเป็นอาชญากรรมที่ไม่เฉพาะ ทำลายมนุษยชาติเท่านั้น แต่เป็นการทำลาย ชีวิตทั้งหลายด้วย
ธรรมชาติ : ธรรมชาติคือทรัพยากรสำหรับการ ใช้งานของมนุษย์ โดยเฉพาะมนุษย์ในสังคมที่ เจริญก้าวหน้าทางวัตถุ มองว่าทรัพยากรของ โลกเป็นของสังคมที่มีเทคโนโลยีในการผันเอา ทรัพยากรนั้นมาใช้งานมีความเชื่อมั่นว่า ทรัพยากรจะไม่มีวันหมดเพราะกลไกตลาด และราคาจะเป็นตัวกำหนดประสิทธิภาพการ ใช้สอยทรัพยากร และการพัฒนาทาง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะทำให้เรามีสิ่ง ทดแทนได้มากขึ้น สิ่งมีชีวิตในธรรมชาติ ถือว่า เป็นทรัพยากรเช่นกัน เช่น พืช สมุนไพร สัตว์ และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ トラบใดที่มีประโยชน์ สำหรับมนุษย์ แต่ถ้าไม่มีประโยชน์แล้วถูก ทำลายลง ก็ไม่สำคัญอะไร	ธรรมชาติ : ธรรมชาติ คือที่อยู่อาศัยของทุก ชีวิตเป็นประโยชน์ให้กับทุกชีวิต เป็นประโยชน์ ต่อตัวธรรมชาติเอง สิ่งทั้งหลายในธรรมชาติ ไม่ได้เป็นเพียงทรัพยากร เราควรตั้งคำถามกับ วิถีและปริมาณการผลิตและการบริโภคของ สังคมมนุษย์ว่า ผลิตและบริโภคเท่าไรจึงจะ เพียงพอต่อการมีชีวิตที่ดี? ต่อการมีชีวิตที่มีค่า และมีความหมาย? ความจำเป็นที่แท้จริงของ ชีวิตคืออะไร? สังคมต้องสร้างระบบเศรษฐกิจ ระบบกฎหมาย หรือระบบการศึกษาแบบใดที่ จะลดหรือหยุดการทำลายล้างเผ่าเผ่าพันธุ์ ธรรมชาติที่เกิดขึ้นทุกวัน? การใช้ทรัพยากร แบบใดที่ส่งเสริมให้ชีวิตมีคุณภาพ มีคุณค่า แทนที่จะบริโภคและผลิตไปตามแรงกระตุ้น

การพัฒนาและการเรียนรู้ภายใต้แนวคิด ความทันสมัย/ทุนนิยม	การพัฒนาและการเรียนรู้ภายใต้แนวคิด นิเวศวิทยาแนววิถีพระพุทธศาสนา
ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเทคโนโลยี : แนวทางการพัฒนาสำหรับประเทศที่กำลังพัฒนา ควรเป็นไปในทิศทางของประเทศที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมแล้ว หรืออีกนัยหนึ่งคือตามแนวตะวันตก การรับเอาเทคโนโลยีที่ได้รับการพัฒนาจากตะวันตก ไม่มีผลต่อการทรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ โดยสังคมนั้น ๆ ยังสามารถอนุรักษ์สมบัติทางวัฒนธรรมไว้ได้	ของระบบเศรษฐกิจ ? ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเทคโนโลยี : วัฒนธรรมและค่านิยมแบบอุตสาหกรรมนิยมตะวันตกกำลังคุกคามวัฒนธรรมดั้งเดิมทั่วโลก โดยเฉพาะค่านิยมในเรื่องวิถีชีวิตของการบริโภค ความสะดวกสบาย และการมีทางเลือกเหลือเฟือในการบริโภค เราจะต้องท้าทายระบบคุณค่านี้เพราะเป็นวิถีชีวิตที่เบียดเบียนธรรมชาติโลก ความมั่งคั่ง และความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาในประเทศอุตสาหกรรมเอง ระบบการศึกษาควรช่วยให้เกิดความเข้าใจและเคารพความหลากหลายและความแตกต่างทางวัฒนธรรม การรับเอาเทคโนโลยีตะวันตกเข้ามาควรกระทำด้วยความรู้เท่าทัน และให้ความละเอียดอ่อนต่อผลที่จะมีต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งควรมีมาตรการป้องกันและสร้างข้อจำกัดของการรุกรานและการครอบงำทางวัฒนธรรม
จริยธรรมว่าด้วยผืนดินและแม่น้ำ : วิธีคิดเกี่ยวกับการจัดการที่ดิน พื้นที่เปิดกว้าง ระบบนิเวศและแม่น้ำ รวมทั้งระบบธรรมอื่น ๆ พิจารณาระบบเหล่านี้อย่างแยกส่วนออกจากกันเป็นส่วน ๆ และถือว่าเป็นสมบัติที่ถือครองได้โดยบุคคล องค์กร หรือโดยรัฐ ความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ตั้งอยู่บนฐานคิดแบบประโยชน์นิยมและการวิเคราะห์แบบต้นทุนผลประโยชน์ และตัดต้นทุนทางสังคมและต้นทุนทางนิเวศออกจากกรอบการวิเคราะห์ เช่น การสงวนพันธุ์สัตว์ป่าก็เพื่อประโยชน์ของอนุชนรุ่นหลัง ปัญหาหน้าดินเสื่อมสลายหรือปัญหาน้ำใต้ดินเสื่อมคุณภาพเป็นเรื่องของการ	จริยธรรมว่าด้วยผืนดินและแม่น้ำ : แผ่นดินนี้ไม่ได้เป็นสมบัติของมนุษยชาติ ยกตัวอย่างเช่น ผืนดิน แม่น้ำ ภูเขาและสัตว์บกสัตว์น้ำทั้งหมดในประเทศนอร์เวย์หาได้เป็นสมบัติของประเทศนอร์เวย์ไม่ น้ำมันใต้ท้องทะเลเหนือก็ไม่ได้เป็นสมบัติของประเทศใดประเทศหนึ่ง และไม่ใช่มนุษย์ ป่าชุมชนก็ไม่ใช่มนุษย์เป็นของชุมชนนั้น ๆ มนุษย์เป็นเพียงผู้อยู่อาศัยบนแผ่นดิน และใช้ทรัพยากรบางส่วนเพื่อความจำเป็นพื้นฐาน แต่ในกรณีที่มนุษย์นำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เพื่อตอบสนองความต้องการที่ไม่ใช่ความจำเป็นแท้จริง ถือว่าไม่ชอบธรรม และเทคโนโลยีไม่ใช่คำตอบ

การพัฒนาและการเรียนรู้ภายใต้แนวคิด ความทันสมัย/ทุนนิยม	การพัฒนาและการเรียนรู้ภายใต้แนวคิด นิเวศวิทยาแนววิถีพระพุทธศาสนา
ที่ยังไม่มีเทคโนโลยีที่ทันสมัยพอในการนำเอา ทรัพยากรเหล่านี้มาใช้ประโยชน์	สุดท้ายในการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมทาง นิเวศ เราจะต้องด้านทานวิถีคิดของสังคม อุตสาหกรรม (หรือสังคมใดๆ) ที่ความอหังการ และรู้สึกรู้สีกว่าจัดการกับธรรมชาติได้ แทนที่ จะจัดการตัวเอง
ภาพรวมของการจัดการและการพัฒนา - การครอบครองธรรมชาติ - สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ คือ ทรัพยากร - เป้าหมายทางวัตถุและการขยายตัวทางเศรษฐกิจ - ทรัพยากรธรรมชาติมีเหลือเฟือและสามารถ แทนกันได้อย่างไม่สิ้นสุด - เน้นเทคโนโลยีสมัยใหม่ - บริโภคนิยม - องค์กรขนาดใหญ่โตและรวมศูนย์ - โครงสร้างแบบอำนาจนิยมและเผด็จการ - กระบวนการที่มีการแข่งขันสูง - เป้าหมายเพื่อความร่ำรวยและมั่งคั่ง - เชื่อมมั่นในวิทยาศาสตร์มากกว่าจิตวิญญาณ - มีทดลองอย่างบ้าคลั่ง - วัดผลด้วยความสำเร็จ - ซับซ้อนเสมือนความวุ่นวาย	ภาพรวมของการจัดการและการพัฒนา - ความสอดคล้องกับธรรมชาติ - ธรรมชาติมีค่าในตัวเอง - เป้าหมายที่ไม่ใช่วัตถุและความยั่งยืนยาวนาน - ทรัพยากรมีขีดจำกัด ควรการใช้อย่าง ประหยัด และแบ่งปันทรัพยากร - เทคโนโลยีที่เหมาะสม - เพียงพอต่อความต้องการพื้นฐานของมวลชน - องค์กรขนาดเล็กและกระจายอำนาจ - โครงสร้างแบบมีส่วนร่วม และหลัก ประชาธิปไตย - กระบวนการแบบเครือข่ายพันธมิตร- เชื่อมโยง - เป้าหมาย คือ สุขและความยั่งยืน - ให้ความสำคัญกับจิตใจ/ปัญญา - ใช้วิถีธรรมชาติ - วัดผลด้วยความเป็นมนุษย์ - เรียบง่าย

๒.๓.๖ หลักแห่งการพึ่งพาอาศัย การพึ่งพาอาศัยในระบบสังคมของมนุษย์และระบบนิเวศจะทำให้เห็นการพึ่งพาของสิ่งต่าง ๆ เข้าด้วยกัน มนุษย์นั้นดำรงอยู่ได้ด้วยอาศัยธรรมชาติ ถ้าปราศจากทรัพยากรธรรมชาติ และระบบสังคมที่เกื้อกูลแล้ว การดำรง ชีวิตของบุคคลย่อมมีความลำบาก ดังนั้น การเข้าใจถึงการพึ่งพาอาศัยจะช่วยให้บุคคลระลึกถึงความ เป็นไปของ สังคม อีกประการหนึ่ง ทุกสรรพสิ่งล้วนเป็นเหตุและเป็นผลของกันและกัน (อิทัปปัจจยตา) เมื่อดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่งย่อมมีผลกระทบ และความเกี่ยวเนื่องกัน ดังนั้น การพึ่งพาอาศัยกันและกันในการสร้างที่ดีและพัฒนาสังคม ย่อมจะทำให้สังคมมีความน่าอยู่

ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวถึงการพึ่งพาอาศัยว่า บุคคลจะต้องพึ่งพาอาศัยตนเองก่อนที่จะพึ่งพาผู้อื่น เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับตนเองในขณะที่การพึ่งพาอาศัย กันในสังคมนั้น พระพุทธองค์ได้ให้หลักการไว้ตามหลักสังคหวัตถุ ^{๓๘} ๔ ในที่หมายถึงหลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ผูกไมตรี เอื้อเฟื้อ เกื้อกูล หรือเป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่

๑) ทาน คือ การให้การเสียสละ หรือการเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่แบ่งปันของ ๆ ตน เพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้ไม่เป็นคนละโมภ ไม่เห็นแก่ตัว เราควรคำนึงอยู่เสมอว่า ทรัพย์สินของที่เราหามาได้มิใช่สิ่งจีรังยั่งยืน เมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้

๒) ปิยวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสำหรับกาลเทศะ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างยิ่ง เพราะการพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น วิธีการที่จะพูดให้เป็นปิยวาจานั้น จะต้องพูดโดยยึดถือหลักเกณฑ์ คือ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๓) อตถจริยา คือ การสงเคราะห์ทุกชนิด หรือการประพฤตินิสัยที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นจิตอาสาคิดบำเพ็ญประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่คนในสังคมทั่วไป

๔) สมานัตตตา คือ การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติเสมอดัน เสมอปลาย คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งยังเป็นการสร้างความนิยม และไว้วางใจให้แก่ผู้อื่นอีกด้วย

หลักแห่งการพึ่งพาอาศัยนี้ เป็นเครื่องผูกมิตร ทำให้สังคมเกิดความสมัครสมานสามัคคี เป็นสุขที่มาจากคุณธรรมภายในของบุคคลที่ดีต่อทุกคน

๒.๓.๗ หลักแห่งความสามัคคี สังคมที่มีคุณธรรมนั้น ย่อมมาจากสังคมที่ มีความสามัคคีต่อกัน ผู้คนร่วมแรงร่วมใจในการสร้างสรรค์สังคมให้ร่มเย็น หมดปรีชาหาหรือพร้อมเพรียงกันทำกิจน้อยใหญ่ตามหลักอภิธานิยธรรม ๗ แล้ว ย่อมจะทำให้สังคมนั้น หมู่คนนั้น มีความเจริญรุ่งเรือง กิจน้อยใหญ่จักสำเร็จตามความมุ่งหมาย สังคมที่สงบสุขมีคุณธรรมก็จะเกิดขึ้นด้วยทุกคนล้วนเป็นมิตร และมีความสามัคคีต่อกัน

นอกจากนี้ ความสามัคคีนั่น หมายถึง การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม ของสังคม เพราะถ้าผู้คนในสังคมมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมแล้ว ความเกื้อกูลและความเป็นใหญ่ต่าง ๆ ย่อมจะเกิดขึ้น โดยยึดความเป็นใหญ่ตามธรรมเป็นสำคัญ กล่าวคือ มีหลักอธิปไตย ๓ เป็นองค์ประกอบในการประกอบกิจการน้อยใหญ่ในสังคม ดังนี้

- ๑) อัตตอธิปไตย ความมีตนเป็นใหญ่
- ๒) โลกอธิปไตย ความมีโลกเป็นใหญ่

^{๓๘} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๙๕.

๓) ธัมมาธิปไตย ความมีธรรมเป็นใหญ่^{๓๙}

หลักความสามัคคีนั้น มีความเกี่ยวข้องกับความเป็นใหญ่ คือ ผู้เป็นอัคราธิปก พึงใช้สติให้มาก ผู้เป็นโลกาธิปก พึงใช้ปัญญาครองตน และรู้พินิจ ผู้เป็นธรรมาธิปก พึงประพฤติให้ถูกหลักธรรม ผู้เป็นหัวหน้าหมู่บ้าน เป็นนักปกครอง พึงถือธรรมาธิปไตย^{๔๐} เพราะเมื่อใช้เสียงข้างมากไปแล้ว ก็ยังเป็นธรรมาธิปไตย ย อันถือความถูกต้องดีงาม เป็นหลักเกณฑ์ในการออกเสียงลงมติ

๒.๓.๘ หลักแห่งศรัทธาและปัญญา หากขาดศรัทธาและปัญญาในการดำเนินชีวิตใน สังคม บุคคลและสังคมย่อมเข้าสู่สังคมแห่งความมืดบอด ทำกิจการต่าง ๆ ด้วยอวิชชา มีความเห็นผิดเป็นถูก เห็นถูกเป็นผิด ความเสียหายต่อบุคคลและสังคมย่อมจะเกิด มีขึ้น ด้วยเหตุขาดศรัทธาและปัญญา

หลักการแห่งสังคม ที่มีคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา นั้น มีหลักการร่วมกัน ๓ ประการ คือ การทำความดี ละเว้นความชั่ว และทำจิตใจของตนให้ผ่องใส โดยมีพื้นฐาน มาจากแนวคิด (concepts) ความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) และความดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) เป็นเบื้องต้น เช่นเดียวกับการทำ กิจกรรมทางสังคม ถ้าเป็นการพัฒนาตรงกับหลักการ ๓ คือ การพัฒนาสิ่งที่ดีประโยชน์สุขให้ถึงพร้อม (กุศลสุสอุปสมทา) การ ละ งด เว้น ความไม่ดี การไม่ทำสิ่งที่ เป็นอกุศลหรือเป็นบาปทั้งปวง (สพฺพปาปสฺส อภฺรณํ) และการสร้างจิตอาสา มีจิตใจที่เห็นประโยชน์ส่วนตนและสังคม (สจิตฺตปริโยทปนํ) ย่อมจะทำให้องค์กร และสังคม มีความเข้มแข็ง ก้าวอย่างมั่นคง เพราะตั้งอยู่บนหลักการที่ถูกต้อง เป็นธรรม และ เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อทุกฝ่าย

หลักการแห่งสังคมคุณธรรมทั้ง ๘ ประการตามแนวพระพุทธศาสนานั้น จะเห็น ได้ว่า มีความสำคัญต่อการพัฒนาสังคมที่ดี หากปราศจากหลักความถูกต้อง เสมอภาค ยุติธรรม สันติธรรม ไม่มีการพึ่งพาอาศัย สามัคคีธรรมแล้ว สังคมย่อมไม่มีความสงบสุข คุณธรรมของบุคคลและสังคมก็ไม่เกิดขึ้น ดังนั้น การเสริมสร้างสังคมคุณธรรมจะต้องมี หลักการดังกล่าวเป็นพื้นฐาน ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับการ หลักการดังกล่าวอย่างชัดเจน

๒.๔ หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องการเสริมสร้างสังคมคุณธรรม

หาก พิจารณาถึงหลักธรรมในพระพุทธศาสนาจะพบว่า หลักพุทธธรรมนั้นมีหลักการ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาบุคคล และสังคมควบคู่กันเพื่อให้บุคคลและสังคมเกิดความสันติสุข ภายใน และเข้าถึงสัจธรรมโดยมีจริยธรรมและวินัยเป็นเครื่องกำกับตน เพื่อผาสุกของหมู่คณะ โดยมีหลักพุทธธรรม ๓ ส่วน คือ

^{๓๙} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔.

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๐๘.

๒.๔.๑ หลักมัชฌิมนธรรม เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงความเป็นจริง เป็นไปตามธรรมชาติ เป็นหลักธรรมที่ช่วยให้มนุษยชาติหลุดพ้นจากการพัวพัน ธิ์ผูกมัดจากที่สุดทั้งสองส่วน คือ ทางแห่งความสุดโต่ง กุญแจแห่งการหลุดพ้นนี้เองที่จะไขไปสู่การดำรงตนอย่างสมบูรณ์ที่สุด ตามแนวทางที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนา หัวใจของการดำรงอยู่ของมนุษย์ก็คือ การหลีกเลี่ยงที่จะไม่ตกไปสู่ที่สุดโต่งส่วนใดส่วนหนึ่ง เป็นการดำรงอยู่ท่ามกลางความเป็นดุลยภาพ มัชฌิมนธรรมครอบคลุมถึงธรรมชาติและจักรวาล คือความสมดุลของสรรพสิ่ง ความสมดุล ในที่นี้ได้แก่ สภาวะที่สูงสุดอันได้แก่ความไร้ตัวตน สภาวะแห่งการอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น (ปฏิจจสมุปบาท) สภาวะธรรมที่ประกอบกันเข้าในตัวของมันเอง และทำให้เกิดสิ่งอื่นขึ้น ธรรมที่แสดงความเป็นจริงตามธรรมชาติ ได้แก่ ไตรลักษณ์ ชั้นที่ ๕ อายตนะ ภายในภายนอก โลก กรรม กิเลส วิบาก เป็นต้น มัชฌิมนธรรม จึงเป็นธรรมแห่งการนำไปสู่สภาวะที่เป็นจริง และที่ยั่งยืน เพราะมัชฌิมนธรรมจะเป็นตัวหลักหรือแกนนำให้การกระทำทุกอย่างสมดุล ไม่ตกไปสู่ส่วนสุดข้างใดข้างหนึ่ง ด้วยเหตุนี้เอง พระพุทธศาสนาจึงถือหลักมัชฌิมาปฏิบัติ ก็เพราะความเป็นมัชฌิมนธรรมนี้ คือ ความสูงสุดแห่งการดำรงชีวิตที่สมบูรณ์ที่สุดของมนุษย์ ในโลกธาตุ

๒.๔.๒ หลักธรรมเพื่อ พัฒนาปัจเจกบุคคล เป็นหลักจริยธรรมเพื่อการพัฒนาคน เสริมสร้างจริยธรรมของบุคคลให้มีความงดงามทั้งกาย วาจา ใจ และปัญญา เสริมสร้างคุณค่าความเป็นมนุษย์และการกำกับค้นหาและกิเลส หลักธรรมในกลุ่มนี้ได้แก่ โยนิโสมนสิการ กัลยาณมิตร สติ ศีล สมาธิ ปัญญา อริยสัจ ๔ สปัปฺริสธรรม ๗ อิทธิบาท ๔ เป็นต้น โดยมีหลักวินัย ซึ่งเป็นหลักการจัดวางระเบียบชีวิตและวางระบบ เป็นเครื่องมือในการพัฒนาชีวิต และควบคุมสังคม เป็นเครื่องมือกำกับเพื่อพัฒนาคนให้มีจริยธรรมเป็นคนดีของสังคม

๒.๔.๓ หลักพุทธธรรมเพื่อ การพัฒนา สังคม เป็นหลักธรรมเพื่อการจัดการและคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน มุ่งเน้นการพัฒนาสังคมด้วยธรรม ให้สังคมมีความสงบ ร่มเย็น มีความเสมอภาค มีความยุติธรรม หลักธรรมกลุ่ม นี้ประกอบด้วย การให้ทาน สังคหวัตถุ พรหมวิหาร ๔ อปริหานิยธรรม ๗ ทศพิธราชธรรม ๑๐ เป็นต้น หลักพุทธธรรมนี้เป็นหลักธรรม เพื่อการกำกับจริยธรรมของบุคคลสู่สันติสุข และการพัฒนาสังคมสู่ความดีงามของสังคม

ในที่นี่ จะกล่าวถึงหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างสังคมคุณธรรม ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา และตามหลักพระธรรมวินัย ดังนี้

๑) หลักวินัยกับการเสริมสร้างสังคมคุณธรรม การบัญญัติพระวินัย พระพุทธองค์ ได้ปรารภเหตุของการบัญญัติวินัย และ สิกขาบทตามโอกาสอันควรเพื่อสร้างสังคมสงฆ์ ให้มีคุณธรรมโดยรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ เราจะบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ” คือ

(๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์

(๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์

- (๓) เพื่อชมบุคคลผู้เก๋ยาก
- (๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
- (๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
- (๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต
- (๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส
- (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว

(๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสังขาร

(๑๐) เพื่อเอื้อเฟื้อพระวินัย^{๔๑}

ในการบัญญัติพระวินัย ๑๐ ประการ นั้น ข้อที่ ๑-๒ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมคือพระสงฆ์ ข้อ ๓-๔ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่บุคคล ข้อ ๕-๖ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์หรือแก่ชีวิต ข้อ ๗-๘ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน ข้อ ๙-๑๐ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา และข้อ ๑๐ คำว่า เอื้อเฟื้อพระวินัย หมายถึง เพื่อเชิดชู คำจูน ประคับประครองพระวินัย ๔ อย่าง คือ สังฆวินัย ปหานวินัย สมณวินัย บัญญัติวินัย หลัก ๑๐ ประการนี้ เป็นไปเพื่อสร้างสังคมที่สงบสุข มีคุณธรรม จากการประพฤติปฏิบัติของบุคคลที่มีความดีงามของตนเอง และเมื่อบุคคลมีวินัยเป็นเครื่องกำกับตนแล้ว สังคมย่อมมีความดีงามตามไปด้วย

๒) เบญจศีล เบญจธรรม เพื่อสร้างความสงบสุขของสังคม หลักเบญจศีลเบญจธรรมนั้น มีความสำคัญต่อการสร้างสังคมคุณธรรมด้วยเหตุที่เป็นหลักการพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยปกติสังคมย่อมมีความขัดแย้งและความแตกต่างในเรื่องพฤติกรรมของบุคคลที่ไม่ถูกต้อง เป็นการเบียดเบียน ลักขโมย ประพฤติผิดในกาม และหลงในสุราเมรัยและอบายมุข เป็นต้น ดังนั้น การมีเบญจศีลเบญจธรรมของบุคคลจะทำให้สังคมเกิดความสงบสุข มีคุณธรรมตามที่สังคมปรารถนา ดังนี้

เบญจศีล คือ ความประพฤติชอบทางกายและวาจา หมายถึง การงดเว้นจากการกระทำบาปทุจริตซึ่งถือว่าเป็นสิ่งไม่ดี ไม่ควรประพฤติ เพราะบั่นทอนความดีและมีเวรมีภัยติดตัว^{๔๒} เบญจศีลนี้ เป็นคุณธรรมที่รักษากาย และวาจาของหมู่มนุษย์ที่รวมกันอยู่ในสังคมให้เกิดความเรียบร้อย เกิดสันติสุข ไม่ล่วงล้ำสิทธิซึ่งกันและกัน อยู่ร่วมกันได้ด้วยความสนิทใจอยู่อย่างปกติสุข มี ๕ ประการ คือ

(๑) ปาณาติปาตา เวรมณี แปลว่า เจตนางดเว้นจากการทำให้สิ่งที่มีปราณ คือ ลมหายใจให้ตกลงไป หมายถึง เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เว้นการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป การดำรงชีวิตอยู่ในโลก โดยที่เฝ้ามองถึงว่า ชีวิตทุกคนในโลกนี้ ย่อมมีคุณค่าต่อเจ้าของชีวิตและผู้ที่มีความเกี่ยวข้องในครอบครัว โดยเฝ้ามองว่า ทุกชีวิตในโลกนี้ มีคุณค่า

^{๔๑} วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘.

^{๔๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสนา,

ที่จะสร้างสรรค์ให้โลกใบนี้มีความสวยงามดงามด้วยคุณงามความดี สามารถสร้างสรรค์คุณธรรมให้เกิดมีขึ้นโดยการไม่เบียดเบียน ไม่ข่มเหง ไม่รังแก ทำร้าย ซึ่งกันและกัน และในจุฬามณีวงศสูตรได้กล่าวไว้ว่า ผู้มีปกติฆ่าสัตว์ ย่อมมีอายุสั้นพลันเสียชีวิตในอายุน้อย

(๒) อทินนาทานา เวรมณี แปลว่า เจตนาตงเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้โดยอาการแห่งถ้อยจิต หมายถึง การไม่ลักทรัพย์ รวมไปถึงเว้นจากการเบียดบัง ฉ้อโกง ครอบครอง ไม่ทำลายสิ่งของที่มีเจ้าของหวงแหนทำให้เสียหายไป ผู้ที่ประพฤติดิต อทินนาทานนั้น เป็นการละเมิดศีลข้อที่ ๒ อันแสดงถึงคามมีนัยสยโลก อยากได้ของผู้อื่น เป็นเหตุให้ผู้ทำมัวหมองในชีวิต เป็นเหตุก่อเวรภัย ก่อความไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน มีผลทำให้ตกรรณ เกิดภพใดย่อมจะมีฐานะที่ยากจน รู้สึกขาดแคลนสมบัติทรัพย์สินอยู่ร่ำไป ทำให้จิตใจไม่เป็นปกติสุข มัวหมองอยู่เสมอ

(๓) กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี คือ การงดเว้นจากการประพฤติดิตในกามทั้งหลาย หมายถึง การไม่ประพฤติดิตล่วงในคู่ครองของผู้อื่น อันเป็นบุคคลที่ต้องห้ามทั้งโดยจาริต และโดยธรรม ผู้ประพฤติกามเมสุมิฉาจารา ย่อมเป็นผู้มักมากในกาม ไม่คำนึงถึงบุตรภรรยาของผู้อื่น อันเป็นเหตุให้ก่อความทุกข์กายทุกข์ใจแก่ผู้ถูกละเมิดทางเพศ เป็นการก่อเวรภัย ความคับแค้นใจ แสดงถึงความเป็นผู้มีความผิดปกติทางเพศ มีชีวิตคู่ที่ล้มเหลวไม่ประสบความสำเร็จในชีวิตครอบครัว ย่อมได้รับผลแห่งกรรมชั่วที่ตนทำ มีการตกรรณ และคู่ครองของตนประพฤตินอกใจไปทุกภพทุกชาติ

(๔) มุสาวาทา เวรมณี คือ เจตนาตงเว้นจากการกล่าวเท็จ หมายถึง การไม่พูดโกหกไม่หลอกลวง รวมถึงการไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด และไม่พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล ไร้สาระ มุสาวาท มีโทษทำให้ผู้พูดไร้สัจจะ ขาดความจริงใจ มีจิตใจกลับกลอกเศร้าหมอง เป็นเหตุให้ก่อเวรภัย ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ หาผู้จริงใจไม่ได้ เป็นบาปยอมทำให้เกิดความทุกข์ เป็นเหตุให้เกิดในนรก มีบาปกรรมส่งผลให้เกิดเป็นผู้บ้าใบ้ พูดติดอ่าง พูดไม่รู้เรื่อง บ่นเพ้ออยู่ตลอดเวลา

(๕) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี คือ การงดเว้นจากการดื่มสุรายาเมา อันเป็นเหตุตั้งอยู่ในความประมาทขาดสติไม่รู้ตัว การดื่มน้ำเมาทำให้ร่างกายทรุดโทรม เสียบุคลิกภาพ ขาดการไว้น้อมเชื่อใจซึ่งกันและกัน เสียทรัพย์ เสียเพื่อน เป็นเหตุก่อการทะเลาะวิวาทเป็นที่เอือมระอาของคนทั่วไป ครอบครัวขาดความอบอุ่น จะทำการงานสิ่งใด ย่อมมีแต่ความผิดพลาดอยู่เสมอ เป็นที่รังเกียจของคนโดยทั่วไป เสียชื่อเสียง จิตใจเศร้าหมอง เกิดความเครียด การดื่มน้ำเมาทำให้ขาดสติอันเป็นสาเหตุในการทำบาปอกุศลต่าง ๆ ได้ มีกรรมส่งผลให้ได้รับผลกระทบให้เกิดเป็น คนบ้า มีความจำน้อย ลืมง่าย เป็นที่ดูถูกของคนโดยทั่วไป

เบญจศีลนี้ เป็นคุณธรรมที่ควบคุมความประพฤติทางกาย และวาจาให้เรียบร้อย คฤหัสถ์จึงสมควรรักษาประจำ และถือว่าเป็นธรรมของมนุษย์

เบญจธรรม คือ ธรรมอันดีงามห้าอย่าง หมายถึง ข้อที่ควรประพฤติ ๕ ประการ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม เป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติเจริญก้าวหน้า ปลอดภัย เพิ่มพูนความดีต่อผู้ทำ^{๔๓} คุณธรรมห้าประการ นี้คู่กับเบญจศีล เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล ผู้รักษาเบญจศีลควรมีไว้ประจำใจ^{๔๔} ดังนี้

(๑) เมตตาและกรุณา คือ ความรักความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข ตนมีความสุข ความสบายแล้ว ก็อยากให้ผู้อื่นได้รับความสุขความสบายเหมือนอย่างกับตนเองด้วย และ ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ เมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์ ก็มีความห่วงใย ปรารถนาที่จะทำการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน การแสดงความเมตตา กรุณาซึ่งกันและกันนี้ ย่อมอำนวยผลประโยชน์ให้แก่ผู้ทำและผู้รับ เกิดมีความสุขความเจริญยิ่งขึ้นไป ทำให้สังคมอยู่อย่างปกติสุข

(๒) สัมมาอาชีวะ คือ ความเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ การประกอบกิจการงานที่ถูกต้องตามทำนองครองธรรม ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง โดยการประพฤติเป็นธรรมในการหาเลี้ยงชีวิต ในกิจการ บุคคล และวัตถุ ดังนี้ คือการประพฤติเป็นธรรมในการหาเลี้ยงชีพ การที่บุคคลมีความขยันในการทำหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบด้วยความเสียสละและอดทน ตั้งใจทำงาน อย่างเต็มที่เต็มความสามารถ ทำให้กิจการงานนั้นเจริญรุ่งเรือง การประพฤติเป็นธรรมในบุคคล หมายถึง การปฏิบัติต่อบุคคลอย่างเที่ยงธรรมสม่ำเสมอ ปฏิบัติต่อผู้อยู่ ภายใต้อำนาจบัญชา ด้วยความเที่ยงธรรม ให้ความเป็นธรรม ยกย่องเชิดชูผู้ที่ตั้งอยู่ในคุณงามความดี หรือเป็นผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำงานด้วยความวิริยะอุตสาหะ

(๓) กามสังวร ได้แก่ กิริยาที่ระมัดระวังไม่เป็นคนประพฤตินักมากในกามโดยปฏิบัติตนเป็นสทธารสันโดษ คือ ความสันโดษด้วยภรรยาของตนเอง ไม่มีใจปันให้กับหญิงอื่น ธรรมะข้อนี้เป็นคุณความดีสำหรับชาย และปติวัตร ประพฤติเป็นไปในสามีของตนเอง ไม่มีใจปันให้กับชายอื่น ธรรมะข้อนี้เป็นคุณความดีสำหรับหญิง

(๔) สัจจะ กิริยาประพฤติโดยความเป็นคนตรง คือ เป็นคนเที่ยงธรรม มีความประพฤติเป็นธรรมในกิจการงานต่าง ๆ ปราศจากอคติ เป็นคนซื่อตรง คือความประพฤติตนให้เป็นคนซื่อตรง ซื่อสัตย์ต่อมิตรโดย ฐานอุปการะเกื้อกูล ซึ่งกันและกัน คอยเตือนสติให้ตั้ง อยู่ในความไม่ประมาท เป็นต้น

(๕) สติสัมปชัญญะ คือ ความระลึกได้ และความรู้สึกตัว ไม่ประพฤติประมาท เล่นเล่นในบริบทต่าง ๆ มีสติกำกับอยู่เสมอ มีความรู้สึกตัว รอบคอบระวังหนัาระวังหลัง จะประกอบกิจการใด ๆ ก็ไตร่ตรองพิจารณาอย่างรอบคอบอยู่เสมอ ๆ กิจการใดดีมีคุณก็ทำ ถ้ากิจการใดไม่ดีมีโทษก็งดเว้นเสีย เป็นต้น

^{๔๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, หน้า ๔๘๐.

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๕.

๓) หลัก กัลยาณมิตตตา : ความเป็นมิตรเพื่อสังคม ความมีกัลยาณมิตร นั้น^{๔๕} จะช่วยให้บุคคลในสังคมได้มองความแตกต่างที่มีอยู่ของบุคคลเป็นดังมิตรของตน คำว่า กัลยาณมิตร^{๔๖} แปลว่า มิตรดี คือมิตรแท้ ได้แก่มิตร ๔ ประเภท คือ

(๑) มิตรมีอุปการะ คือ ช่วยป้องกันเพื่อนและสมบัติของเพื่อน พึ่งพาอาศัยได้ตลอด

(๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ คือ เป็นคนเปิดเผยเก็บความลับของเพื่อนได้ ไม่ละทิ้งกัน สามารถตายแทนกันได้

(๓) มิตรแนะนำประโยชน์ คือ ห้ามเพื่อนมิให้ทำผิด แนะนำแต่สิ่งที่ถูกต้องดีงาม

(๔) มิตรมีความรักใคร่ คือ เป็นเพื่อน นตาย สุขทุกข์ด้วยกัน โต้ตอบคนที่ติเตียนเพื่อน

มิตรที่มีลักษณะ ๔ ประการนี้ จัดเป็นกัลยาณมิตร เป็นมิตรแท้ ควรคบหาสมาคม กัลยาณมิตรมีลักษณะ ๗ ประการ คือ

ก. ปิโย ทำตน นนรรักนาคบหา

ข. ครุ ทำตัวน่ายเคารพ หนักแน่น เป็นที่พึ่งได้ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นเมื่อใกล้ชิด

ค. ภาวนีโย ทำตัวน่ายกย่อง ให้เกิดความภูมิใจเมื่อกล่าวถึง น่าถือเป็นแบบอย่าง

ง. วัตตะ คอยแนะนำในทางถูก ให้สติเมื่อหลงผิด เป็นคู่คิดคู่ปรึกษาในกิจต่าง ๆ

จ. วณิกขโม อดทน ต่อคำพูดของเพื่อนได้ มีเหตุผลพร้อมจะรับฟังเพื่อน

ฉ. คัมภีรัง กลังกัตุตา ฉลาดชี้แจง อธิบายเรื่องที่ลึกซึ้งซับซ้อนให้กระจ่างชัดได้

ช. โนจัญฐานะ นิโยชเย ไม่ชักชวนไปในทางเสีย แนะนำแต่เรื่องเหมาะสมดีงาม

กัลยาณมิตตตา คือ กุลบุตรในโลกนี้วางตัวเหมาะสม เจริญ สนทนากับคนในหมู่บ้านหรือในนิคมที่ตนอาศัยอยู่ จะเป็นคหบดี บุตรคหบดี คนหนุ่มผู้เคร่งศีล หรือคนแก่ผู้เคร่งศีลก็ตาม ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยจาคะ และถึงพร้อมด้วยปัญญา คอยศึกษาสัทธาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาตามสมควร คอยศึกษาศีลสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศีลตามสมควร คอยศึกษาจาคสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะตามสมควร และคอยศึกษาปัญญาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาตามสมควร นี้เรียกว่า กัลยาณมิตตตา^{๔๗}

กัลยาณมิตรนี้ เป็นเบื้องต้นแห่งการเกิดขึ้นแห่งอริยมรรค เป็นการมีชีวิตที่ประเสริฐ ผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมกำจัดกิเลสและสามารถทำกุศลให้เกิดขึ้นได้ ความมีกัลยาณมิตร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อันยิ่งใหญ่ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสเรื่องความมีกัลยาณมิตรนี้หลายแห่งด้วยกัน ดังนี้

^{๔๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

^{๔๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, หน้า ๔๕-๔๖.

^{๔๗} อ.อ.อุทฺทก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๑.

“... ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิตฉันใด กัลยาณมิตตตา ก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น^{๔๘} ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนความมีกัลยาณมิตร (มิตรดี) นี้ เมื่อมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป^{๔๙} เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มาก เหมือนความมีกัลยาณมิตรนี้ ความมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก^{๕๐} เป็นต้น ความมีกัลยาณมิตร จึงเป็นคุณธรรมที่สำคัญในการนำมาสู่ขบวนการพัฒนาสังคมให้มีคุณธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเป้าหมายของการพัฒนาสังคมให้มีคุณธรรมนั้นก็คือ ความมีชีวิตที่ดีงาม “ความมีกัลยาณมิตร เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ คือ การครองชีวิตประเสริฐทั้งหมดทีเดียว”^{๕๑} จึงอาจกล่าวได้ว่ากัลยาณมิตร สามารถทำให้งานสร้างสังคมให้มีคุณธรรม สำเร็จไปด้วยความเรียบร้อยดีงาม

๔) หลัก ทิศ ๖ : หลักการเพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในสังคม หลักทิศ ๖ เป็นหลักธรรมที่เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง บุคคลที่เกี่ยวข้อง กับบุคคลต่าง ๆ ในสังคม นับตั้งแต่คนในครอบครัว ชุมชน และ ทางสังคม เป็นประ ดุจทิศที่อยู่รอบตัว ถ้าบุคคลมีการจัดการความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลรอบข้าง ย่อมจะทำให้สังคมเกิดความผาสุก และ ความรุ่งเรืองในหน้าที่ ที่มาจากคุณธรรมภายในของบุคคลนั้น โดยพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงหลัก ทิศ ๖ ดังนี้^{๕๒}

คหบดีบุตร เธอพึงทราบทิศ ๖ นี้ คือ พึงทราบว่ามีมารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน

บุตร พึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ^{๕๓}

- (๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
- (๒) จักทำกิจของท่าน
- (๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล
- (๔) จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
- (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

^{๔๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๖/๔๕.

^{๔๙} อ.จ.เอก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

^{๕๐} อ.จ.เอก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๑๖.

^{๕๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๕๗.

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์
บุตรโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- (๔) หาภรรยาหรือสามี ที่สมควรให้
- (๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

ศิษย์ พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ^{๕๔}

- (๑) ลูกขึ้นยืนรับ
- (๒) เข้าไปคอยรับใช้
- (๓) เชื่อฟัง
- (๔) ดูแลปรนนิบัติ
- (๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาศิษย์บำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์
ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) แนะนำให้เป็นคนดี
- (๒) ให้เรียนดี
- (๓) บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
- (๔) ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
- (๕) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

สามี พึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ^{๕๕}

- (๑) ให้เกียรติยกย่อง
- (๒) ไม่ดูหมิ่น
- (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ
- (๔) มอบความเป็นใหญ่ให้
- (๕) ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามี
ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) จัดการงานดี
- (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
- (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ
- (๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๔.

- (๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง
 กุลบุตร พึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ^{๕๖}
 (๑) การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
 (๒) กล่าววาจาเป็นที่รัก
 (๓) ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์
 (๔) วางตนสม่ำเสมอ
 (๕) ไม่พูดจาหลอกลวงกัน
 มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล
 ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
 (๒) ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
 (๓) เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงน่านได้
 (๔) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
 (๕) นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร
 นาย พึงบำรุงทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องต่ำโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ^{๕๗}

- (๑) จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
 (๒) ให้อาหารและค่าจ้าง
 (๓) ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
 (๔) ให้อาหารมีรสแปลก
 (๕) ให้อยู่ตามโอกาส

ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องต่ำนายบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์
 นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
 (๒) เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย
 (๓) ถือเอาแต่ของที่นายให้
 (๔) ทำงานให้ดีขึ้น
 (๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญ

กุลบุตร พึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ^{๕๘}

- (๑) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
 (๒) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
 (๓) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา

^{๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๐/๒๑๔.

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

^{๕๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๕.

(๔) เปิดประตูต้อนรับ
 (๕) ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ
 สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล
 ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

- (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
- (๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- (๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- (๖) บอกทางสวรรค์ให้

ผู้ที่ทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ทุกหน้าที่ที่ตนเกี่ยวข้อง ดังที่ว่ามานั้นนับว่าเป็นผู้ที่
 ปกป้องรักษาทั่วทุกทิศให้มีความสุข และปลอดภัย และสามารถสร้างสรรค์ให้ตั้งงามได้
 เป็นสังคมที่ประกอบด้วยคุณธรรมที่มาจากบุคคล และส่งผลต่อความสุขของสังคม

๕) สาราณียธรรม ๖ : หลักธรรม แห่งความระลึกถึง ของผู้คนในสังคม หลัก
 สาราณียธรรม ๖ เป็นหลักธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงประกอบด้วยหลัก ๖ ประการ
 คือ ^{๕๔}

- (๑) ตั้งมั่นเมตตาทายกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง
- (๒) ตั้งมั่นเมตตาวจีกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง
- (๓) ตั้งมั่นเมตตาตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง
- (๔) บริโภคโดยไม่แบ่งแยก ลาภทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม
 บริโภคร่วมกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีลทั้งต่อหน้าและลับหลัง

(๕) เป็นผู้มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูก
 ตัณหาและทิฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและ
 ลับหลัง

(๖) เป็นผู้มีทิวติโดยทิวอันประเสริฐ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม เสมอกัน
 กับเพื่อนพรหมจารี

สาราณียธรรมทั้ง ๖ ประการนี้ ทำให้เป็นที่ระลึกถึง เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ
 สร้างความอบอุ่นรู้สึกเป็นครอบครัวเดียวกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์อนุเคราะห์กัน และกัน
 ไม่ทะเลาะวิวาท มีความสมัคสมานสามัคคีเป็นเอกภาพเดียวกัน เป็นคุณธรรมที่มีประโยชน์
 ต่อการพัฒนาสังคมเป็นอย่างยิ่ง

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๒/๕๓๑-๕๓๒.

๖. หลักอ ปรีหานิยธรรม ๗ : หลักธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่ง ไม่ความเสื่อม ของสังคม หลักอปรีหานิยธรรมนี้ เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำว่า ถ้าบุคคลและสังคม มีหลักธรรมนี้ จะทำให้สังคมไม่เสื่อมถอย มีความรุ่งเรืองในทุกสถาน ได้แก่^{๖๐}

- (๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง
- (๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเล็ก ประชุมและพร้อมเพรียงกันทำกิจ ที่สงฆ์พึงทำ
- (๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่เรามิได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่เราบัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่น ในสิกขาบทที่บัญญัติไว้
- (๔) มีความสักการะ เคารพนับถือท่านผู้ใหญ่ และเห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่ง ควรรับฟัง
- (๕) บรรดาสตรีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหงหรือดูคร่ำขึ้นใจ
- (๖) เคารพ สักการะ บูชาเจดีย์ ไม่ปล่อยยให้เสื่อมทรามลงไป
- (๗) จัดให้การอารักขา คุ้มครอง ป้องกันอันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย

อปรีหานิยธรรมเหล่านี้ เป็นหลักในการบริหารประเทศชาติ บ้านเมือง หรือสังคม ให้ถึงความเจริญรุ่งเรืองโดยเร็ว ไม่ให้เกิดความเสียหายแต่ประการใด ซึ่งชาวเมืองวัชชีได้นำไป ประพฤติปฏิบัติแล้ว ย่อมเห็นผลทำให้ประเทศชาติบ้านเมืองเป็นปึกแผ่น เกิดความสามัคคี ความร่วมมือด้วยความเต็มใจ ทุกฝ่ายมีความเสียสละเพื่อชาติบ้านเมือง ไม่แก่งแย่งชิงดีชิงเด่น ช่วยป้องกันรักษาไม่บ้านเมืองเสีย หาย นับว่าเป็นคุณธรรมที่มีแต่ความเจริญฝ่ายเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย

๗. หลักนาถกรณธรรม : หลักธรรมสำหรับสร้างที่พึ่งแก่ตนและสังคม เป็นหลักธรรม ที่สร้างการพึ่งพาตนเอง และสังคมให้มีความดีงามมี ๑๐ ประการ คือ^{๖๑}

- (๑) ศีล คือ การดำเนินชีวิตเป็นปกติ ประพฤติสุจริตทั้งทางกายและวาจา ประกอบสัมมาชีพ
- (๒) พากุสัจจะ คือ ได้ศึกษาและฟังมาก มีประสบการณ์ในเรื่องต่าง ๆ มีความรู้ ชัดแจ้ง กว้างขวาง และสามารถนำความรู้ที่ได้ฟังได้ศึกษาแล้วนั้นนำมาใช้ได้จริง
- (๓) กัลยาณมิตรตตา คือ รู้จักคบคนดี มีคนดีเป็นเพื่อนที่สามารถแนะนำสั่งสอนได้ ตามความเป็นจริง อยู่ในกลุ่มสมาชิกของคนดี มีสิ่งแวดล้อมที่ดี จึงจะสามารถเจริญรุ่งเรือง ในอาชีพหน้าที่การงานได้
- (๔) โสวัสสตา คือ เป็นคนพุดง่าย ไม่ดื้อรั้น รู้จักฟังเหตุผลของคนอื่นและนำมา ปรับปรุงแก้ไขตนเองให้ดีขึ้น
- (๕) กิงกรณียะสุ ทักขตา คือ ช่วยเหลือในงานของหมู่คณะ ของชุมชน สามารถ แก้ปัญหาได้ สามารถจัดสามารถทำงานได้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม

^{๖๐} อัง. สดตก (ไทย) ๒๓/๒๓/๓๗-๓๘.

^{๖๑} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๕๘.

(๖) ธรรมกามตา คือ สนใจในธรรม ศึกษาค้นคว้าแสวงหาความเป็นจริงด้วยการ ฟัง การคิดการถามและการขีดเขียน รู้จักพูดและรับฟังที่ประกอบไปด้วยเหตุด้วยผล สร้าง ความสนิทสนม ความสบายใจให้เกิดมีขึ้น ชวนให้ผู้อื่นอยากมาศึกษาและสนทนาด้วย

(๗) วิริยารัมภะ คือ ความขยันหมั่นเพียร มีหน้าที่ รู้หน้าที่ ทำตามหน้าที่ ที่ตนมี ไม่ย่อท้อในกิจการต่าง ๆ สามารถจัดทำด้วยความเรียบร้อยตามเป้าหมายที่ตั้งไว้

(๘) สันตุฏฐี คือ รู้จักความพอดี พอใจในสิ่งที่ตนมีตนเป็น พอใจในฐานะที่เป็นอยู่ และพยายามเสริมสร้างฐานะนั้น ๆ ให้ดีขึ้นด้วยความซื่อสัตย์สุจริต สร้างความเจริญ งามไปตามลำดับด้วยความเสียสละ และอดทน

(๙) สติ คือ มีความจำดี ไม่หลงลืมในสิ่งที่ทำ คำที่เคยพูด และพยายามทำ ด้วยความรอบคอบ รู้จักยับยั้งชั่งใจ ไม่พลั้งพลาดพิจารณาถึงเหตุถึงผล ละในทางที่ไม่ดี ทำพูด คิดในเรื่องที่สร้างสรรค์ ให้เกิดเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นอย่างถาวร

(๑๐) ปัญญา คือ ความรอบรู้ รอบคอบ สามารถรู้ในสิ่งควรรู้ควรเห็น ในสิ่งที่ เป็นคุณ โทษ ประโยชน์ และมีใช้ประโยชน์ มองสิ่งรอบด้านตามความเป็นจริงด้วย วิจารณ์ญาณ ที่ถูกต้องอย่างอิสระ

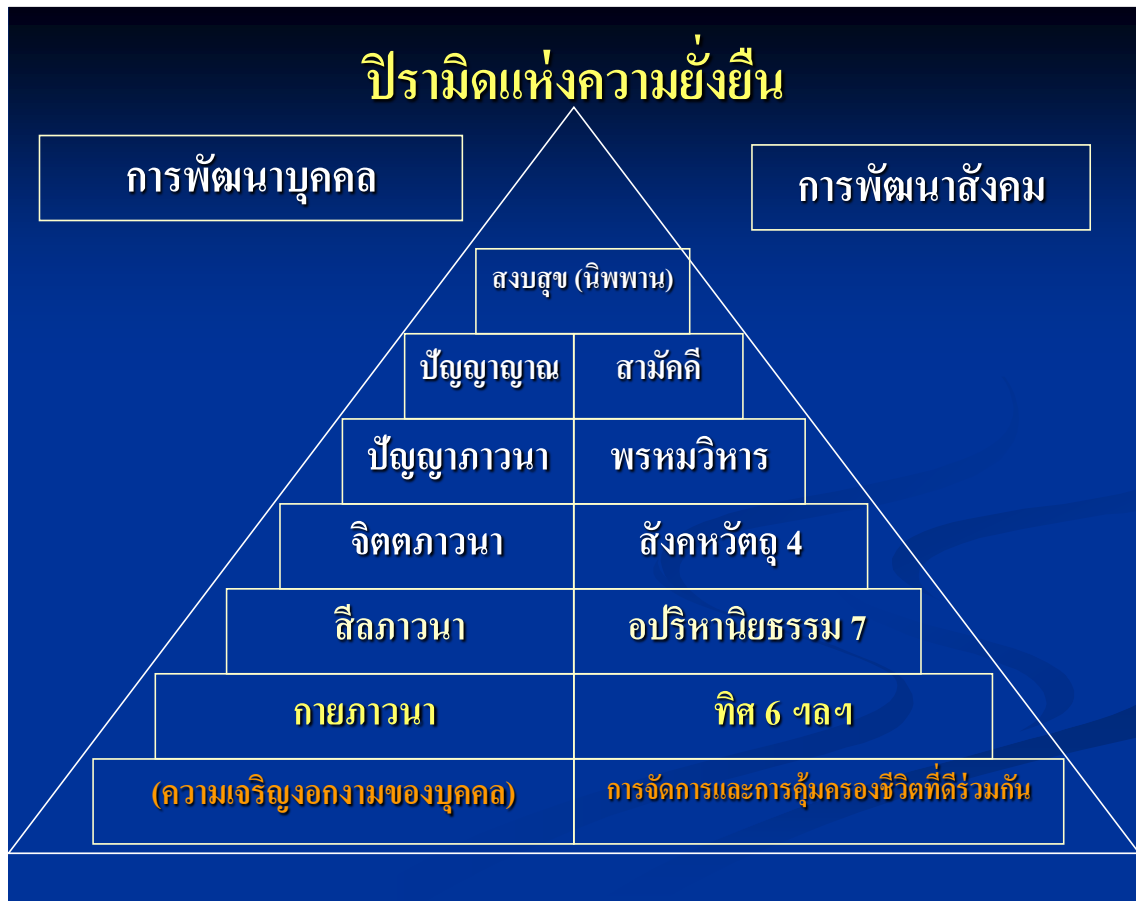
นาถกรรมธรรมนี้ ท่านเรียกว่าเป็นพหุการธรรม หรือธรรมมีอุปการะมาก เพราะ เป็นกำลังหนุนในการบำเพ็ญคุณงามความดีทั้งหลาย ยังประโยชน์ ตนและประโยชน์ผู้อื่น ให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวางไพศาล^{๖๒} การที่จะสร้างสังคมคุณธรรม จำเป็นต้องอาศัย หลัก นาถกรรมธรรมนี้ในการนำไปใช้เพื่อให้สำเร็จประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมอีก ๒ ประการ คือ สังคหวัตถุ ๔ และพรหมวิหาร ๔ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เกื้อกูลแก่สังคม ประสานหมุนวนไว้ให้อยู่ในความสามัคคี เพราะเป็นหลัก แห่งการสงเคราะห์ ได้แก่ หลักสังคหวัตถุ มีการให้ปันช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน มีวาจา ที่น่ารัก มีความปรารถนาดีต่อกันช่วยบำเพ็ญประโยชน์ และการประพฤติตนอย่างเสมอต้น เสมอปลาย และหลักพรหมวิหาร เป็นหลักธรรมประจำใจ ที่ประเสริฐของบุคคลและสังคม ตั้งอยู่ในความวางเฉยเมื่อไม่สามารถที่จะช่วยเหลืออะไรได้

หลักธรรม เพื่อเสริมสร้างสังคมคุณธรรมดังกล่าวข้างต้น สามารถนำมาสรุป เป็นแผนภูมิเพื่อแสดงถึงความยั่งยืนของสังคม เป็นสังคมที่มีคุณธรรมซึ่งประกอบด้วยสองส่วน คือ หลักธรรมของบุคคล และหลักธรรมเพื่อสังคม หากบุคคลและสังคมได้มีการนำหลักธรรม ดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ให้เกิดเป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวันแล้ว ย่อมจะก่อให้เกิดความสุข ความเจริญแก่ปัจเจกบุคคล อันจะเป็นพื้นฐานให้สังคมมีคุณธรรม เป็นการสร้างบริบท ทางสังคมที่สามารถอำนวยประโยชน์สุขให้แก่สังคมอย่างยั่งยืน ดังนี้

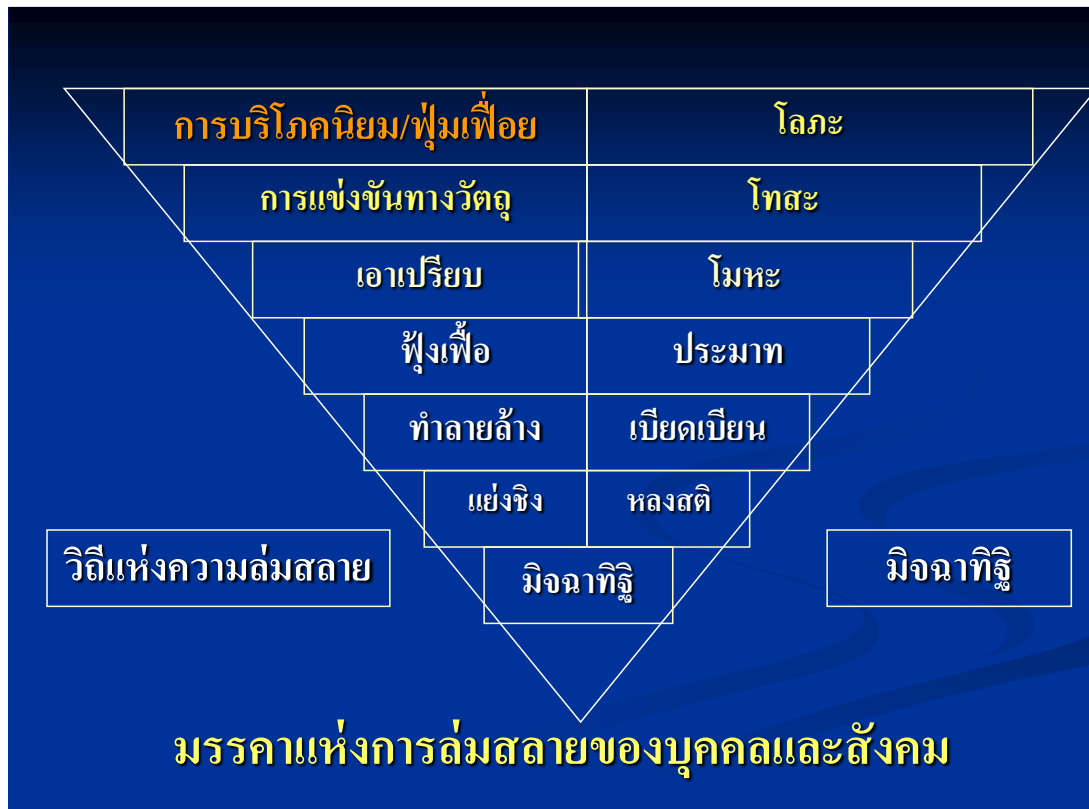
^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๘-๒๓๙.

แผนภูมิที่ ๒.๑ : พีระมิดแห่งความยั่งยืน

จากแผนภูมิที่ ๒.๑ แสดงให้เห็นถึงหลักธรรมที่ปัจเจกบุคคลสามารถนำไปพัฒนา และนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดเป็นประโยชน์แก่ตนเองในชีวิตประจำวันแล้ว ยังเป็นการสร้าง บุญบารมีที่สามารถติดตามตัวไปในทุกภพทุกชาติ คุณธรรมเหล่านี้สามารถปรับเปลี่ยน พฤติกรรมทางกายให้เกิดความเรียบร้อย ทำให้จิตใจเกิดความสงบ สะอาด สว่าง และสร้าง ปัญญา ให้เกิดมีขึ้นเพื่อความรู้ความเข้าใจในสภาวะธรรมทั้งหลาย สามารถตั้งตนอยู่ ในสัมมาทิฐิ เป็นต้น อันจะเป็นพื้นฐานให้สังคมเกิดความพัฒนาไปในแนวทางที่ดีงาม มีความสามัคคี ช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากยิ่งขึ้น สร้างปริมิตทางสังคมให้เกิดความเสมอภาค ความยุติธรรม และความเที่ยงธรรม เป็นต้น อันจะเป็นการจัดการและการคุ้มครองชีวิตที่ดี ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน แต่ถ้าบุคคลและสังคมยึดติดในความโลภ โกรธ หลง ยึดมั่นในวัตถุนิยม บริโภคนิยมเกินประมาณ ไม่ส่งเสริมกัลยาณมิตร และการพัฒนาสังคมที่ดีงาม สังคม ย่อมล่มสลายไม่เกิดความเจริญรุ่งเรืองต่อบุคคลและสังคม ดังนี้

แผนภูมิที่ ๒.๒ มรรคาแห่งการล่มสลายของบุคคลและสังคม

จากแผนภูมิที่ ๒.๒ แสดงให้เห็นถึงวิถีแห่งความล่มสลายทั้งของปัจเจกบุคคลและสังคม ปัจเจกบุคคลตั้งอยู่ในความประมาททั้งความเป็นอยู่และความเบียดเบียน แย่งชิงทำลายล้าง เอาเปรียบซึ่งกันและกัน ในทำนองเดียวกัน สังคมก็ตั้งอยู่ในมิจฉาทิฐิ เป็นเบื้องต้น มีความโลภ ความโกรธ ความหลง เบียดเบียน มุ่งทำลายล้าง เป็นต้น วิถีแห่งการปฏิบัติเหล่านี้ ย่อมเป็นมรรคาแห่งการล่มสลายทั้งของบุคคลและสังคมอย่างแน่นอน

๒.๕ แนวคิดและทัศนะการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา

คำสอนในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า พระธรรม มีคุณค่าความดีงามที่เป็นส่วนหนึ่งของพระรัตนตรัย เป็นคำสอนที่สมบูรณ์แบบ สามารถ นำไป แก้ไข ปัญหาในชีวิตประจำวันได้ พระธรรมมีคุณ ๖ ประการ คือ สวากขาโต อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว คือ ตรัสไว้ถูกต้องเป็นของจริง สันติภูมิโก อันผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นเอง คือ พิชญ์ได้ด้วยตนเอง อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล คือ ให้ผลไม่จำกัดกาล เอหิพัสสโก ควรเรียกให้มาดู คือ เชิญมาพิสูจน์ได้ โอปนยิโก ควรน้อมเข้ามา คือน้อมมาเป็นหลักปฏิบัติสำหรับตนได้ ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน จะเห็นว่า คำสอนในทางพระพุทธศาสนา เป็นของจริงมีคุณค่าในการนำไปแก้ไขปัญหาคความขัดข้องต่าง ๆ ทุกอย่าง

โดยเฉพาะเรื่อง ความทุกข์ เมื่อกาลเวลาผ่านไปได้มีศาสตร์สมัยใหม่เกิดขึ้นมากมายหลายสาขา เช่น รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ เกษตรศาสตร์ วิทยาการจัดการ จิตวิทยา และแพทยศาสตร์ หลักธรรมาภิบาล เป็นต้น เพื่อให้เป็นการเข้าใจได้ง่าย จึงสมควรนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ หรือบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่เหล่านี้ เพื่อสร้างคุณธรรมในสังคม ที่มีความเกี่ยวข้องกับ ศาสตร์สมัยใหม่ได้อย่างกลมกลืน

การบูรณาการพระพุทธศาสนา เข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ ไม่ใช่เป็นการศึกษาเปรียบเทียบ เพราะการศึกษาเปรียบเทียบเป็นเพียงวางสิ่งที่เราศึกษาไว้คู่ขนานโดยไม่มีวันมาบรรจบกัน แต่การบูรณาการเป็นการนำสิ่งที่ศึกษามาปรับแต่งผสมผสานกันจนเกิดเป็นองค์รวมที่สมบูรณ์ ดังนั้น ในการบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่จึงต้องมีการปรับองค์ความรู้ทั้งสองสายให้เชื่อมโยงเข้าหากัน ทำได้ ๒ วิธี ดังนี้

๑) ปรับศาสตร์เข้าหาพระพุทธศาสนา คือใช้พระพุทธศาสนาเป็นตัวตั้งและนำศาสตร์สมัยใหม่มาอธิบายเสริมพระพุทธศาสนา วิธีนี้ใช้องค์ความรู้ในศาสตร์สมัยใหม่มาอธิบายสนับสนุนพระพุทธศาสนาให้ดูทันสมัยและมีเหตุผลเป็นที่ยอมรับได้ง่ายขึ้น

๒) ปรับพระพุทธศาสนาเข้าหาศาสตร์ คือใช้ศาสตร์สมัยใหม่เป็นตัวตั้ง และนำหลักศีลธรรมในพระพุทธศาสนาเพิ่มเติมเข้าไปในเนื้อหาของศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งนี้เพราะศาสตร์สมัยใหม่มุ่งแสวงหาความจริงโดยไม่สนใจเรื่องศีลธรรม การนำหลักศีลธรรมในพระพุทธศาสนาเพิ่มเติมให้กับศาสตร์เหล่านั้น ย่อมจะทำให้เกิดองค์รวมที่สมบูรณ์^{๖๓} ยกตัวอย่างเรื่องธุรกิจจะต้องสอนให้นักธุรกิจรู้จักความสุข และความสำเร็จที่แท้จริงในเชิงธุรกิจ เพราะธุรกิจมีผลกระทบต่อคน คือ พนักงาน ลูกค้า ผู้ประกอบการ และกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างมาก ปัญหาส่วนใหญ่มาจากการแข่งขัน มีผลกระทบต่อคนรอบด้าน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาคนด้วยคุณธรรมให้เป็นสังคมธุรกิจที่มีความเอื้อเฟื้อ สร้างความสุขให้แก่กันและกัน มีความระมัดระวัง ไม่ประมาท มีความขยันด้วยการใช้สติปัญญา พิจารณาให้รู้ถึงคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ สิ่งใดควรทำหรือไม่ควรทำอย่างไร อะไรสามารถนำไปสู่ความสุข ความเจริญหรือความเสื่อม เมื่อเสริมสร้างสติและปัญญาตลอดถึงคุณธรรมอื่น ๆ ก็สามารถสร้างให้เป็นสังคมคุณธรรมได้อย่างสมบูรณ์ นักธุรกิจทั้งหลายควรรู้ว่า ความสำเร็จในทางธุรกิจหรือความสำเร็จในทางเศรษฐศาสตร์นั้น ไม่ใช่เพียงการให้ในสิ่งที่สนองตัณหาของประชาชน แต่คือการสร้างความสุขสงบร่มเย็นให้เกิดขึ้นในหมู่มนุษย์ และเราควรทำให้เรื่องนี้เป็นเรื่องท้าทายของนักธุรกิจ ถ้าพวกเขาได้ทำไปสูงสุด นั้นไม่ใช่ความสำเร็จที่แท้จริง ความสำเร็จที่แท้จริงคือ คุณสมารถสร้างความสงบร่มเย็นให้เกิดขึ้นได้ในท่ามกลางมวลมนุษย^{๖๔}

^{๖๓} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖-๑๗.

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) และลอเรนส์ แวน เดน มิวเซนเบิร์ก, **พระพุทธศาสนากับโลกธุรกิจ (บทสนทนา)**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๓๔.

ในเรื่องนี้ พระพุทธองค์ได้บูรณาการพุทธธรรมเข้ากับเกษตรศาสตร์ ใช้องค์ความรู้
 ในด้านการเกษตร มาอธิบายธรรมแก่กสิการทวาทพราหมณ์ว่า

ศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน

ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ

ใจเป็นเชือก สติของเราเป็นผาลและประจุก

เราคุ้มครองกาย คุ้มครองวาจาได้แล้ว สรรวม

ในการบริโภคอาหาร เราตายหล้า (คือวาจาสับปลับ)

ด้วยคำสัตย์ โสรัจจะของเราช่วยทำงานให้สำเร็จ

ความเพียรของเราช่วยนำธุระไปให้ถึงความเกษมจากโยคะ

นำไปไม่ถอยหลัง นำไปถึงที่ซึ่งบุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก

เราทำอย่างนี้ นาที่เราทำนั้นมีผลเป็นอมตะ

บุคคลครั้นทำอย่างนี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง^{๖๕}

พระพุทธพจน์ดังกล่าว เป็นตัวอย่างของการบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับศาสตร์
 สมัยใหม่ เพราะการสั่งสอนธรรมเพื่อมุ่งถึงความเป็นคนดีนั้น เป็นหน้าที่ของนักศาสนา
 ส่วนนักวิทยาศาสตร์ มุ่งถึงการแสวงหาความจริง ไอน์สไตน์กล่าวว่า ศาสตร์ทั้งหลาย
 มุ่งแสวงหาความจริง ไม่ได้มุ่งแสวงหาความดี ศาสตร์สมัยนี้สอนคนให้เป็นคนเก่งโดยไม่
 จำเป็นต้องเป็นคนดี เพราะเขาถือว่าไม่ใช่หน้าที่ของศาสตร์สมัยใหม่ที่จะสอนศีลธรรม
 การสอนศีลธรรมเป็นหน้าที่ของศาสนา ทุกวันนี้บ้านเมืองเต็มไปด้วยคนเก่ง แต่ไม่ดีเพราะไม่มี
 การสอนศีลธรรมในศาสตร์ทั้งหลาย ดังนั้น พระพุทธศาสนา จึงมีหน้าที่สอนประยุกต์เพื่อใช้
 ควบคู่ไปกับศาสตร์ทั้งหลาย สำหรับผลิตคนที่ทั้งเก่งและดีออกสู่สังคมให้มากยิ่งขึ้น^{๖๖}

การสร้างสังคมคุณธรรมตามศาสตร์สมัยใหม่ จึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะ
 ศาสตร์สมัยใหม่มุ่งการแสวงหาความจริง ในบางเรื่อง โดยที่ไม่ สนใจเรื่องศีลธรรมความดี
 จึงเป็นภาระหน้าที่ของนักการศาสนา ที่จะต้องประยุกต์ใช้โดยการปรับพุทธธรรมให้เข้ากับ
 ศาสตร์สมัยใหม่ หรือปรับศาสตร์สมัยใหม่ให้เข้ากับหลักพุทธธรรม การนำหลักพุทธธรรม
 เพื่อเข้าไปพัฒนาให้สังคมของศาสตร์นั้น ๆ ได้มีคุณธรรม นอกจากจะทำให้คุณของพระธรรม
 มีคุณค่า มีประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมแล้ว ยังทำให้พระธรรม ได้แสดงถึงคุณลักษณะที่ชัดเจน
 คือ อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล ไม่ล่าสมัย และยังสามารถปรับให้เข้ากับคนทุกยุคทุกสมัย
 ทุกสังคม และยังนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า มาเป็นประทีปส่องทางให้กับสรรพสัตว์
 ทั้งหลายให้มีความร่มเย็นเป็นสุขตามอัตภาพ

^{๖๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๗/๒๘๔.

^{๖๖} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) วิธีบูรณาการพระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่, หน้า

ในที่นี้ จักกล่าวถึง การสร้างสังคมคุณธรรม ตามแนวคิดของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาทั้งบรรพชิต และคฤหัสถ์ที่ได้รับการยอมรับในสังคมไทยว่าเป็นผู้เสริมสร้างให้เกิดการพัฒนาบุคคลและสังคมที่มีคุณธรรม โดยผู้วิจัยได้ยกตัวอย่างจำนวน ๔ ท่าน คือ

- ๑) พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปญฺโญ)
- ๒) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)
- ๓) ศาสตราจารย์ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์
- ๔) ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี

๒.๕.๑ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปญฺโญ) ท่านพุทธทาส ได้มีแนวคิดเกี่ยวกับ การสร้างสังคมคุณธรรมภายใต้แนวคิด “ธัมมิกสังคมนิยม” ในบริบทของพระพุทธศาสนา ที่สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดในการพัฒนาสังคม โดยท่านพุทธทาสมองว่า ธัมมิกสังคมนิยม คือ ระบอบ บทที่ถือเอาประโยชน์ของสังคมเป็นหลักอันประกอบด้วยธรรม เป็นระบอบที่ใครไม่สามารถล่วงล้ำเข้าไปในสิทธิของผู้อื่น ไม่กอบโกยอะไรของใครได้ เป็นไปตามธรรมชาติที่ทุกคนรู้จักเอาแต่พอดีโดยธรรม ซึ่งมีหลักว่า ให้ใช้ส่วนเกินให้เป็นประโยชน์แก่สังคม ให้ทุกคนเจียดประโยชน์ของตนเพื่อประโยชน์แก่สังคม ไม่กอบโกยไม่หวงกินส่วนเกิน ใครมีกำลังผลิตส่วนเกินได้ ส่วนเกินที่เหลือจากต้องกินต้องใช้แล้วนั้นยกให้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่สังคม^{๖๗}

กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมในทัศนะของท่านพุทธทาส จำเป็นต้องคำนึงถึงการรู้จักควบคุมความทะยานอยาก และสัญญาตณฺหาแห่งการเห็นแก่ตัวทั้งหลาย สังคมที่มีการควบคุมตัวเอง และเห็นแก่ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ที่เรียกว่า สังคมนิยมนี้ จะมีภาวะปกติ เป็นจริงสอดคล้องกับธรรมสัจจะ และเป็นภาวะธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ในสภาพแวดล้อมเช่นนี้สรรพสิ่งจะดำรงอยู่ด้วยดีมีความเป็นตัวของตัวเองด้วย และเกื้อกูลสิ่งอื่นรอบตัวของมันเองด้วย สมดังนิยามของคำว่า สังคมนิยม หรือสังคมนิยม ดังนั้น สำหรับท่านพุทธทาสแล้ว ธรรมิกสังคมนิยม จึงเป็นภาวะธรรมชาติของสรรพสิ่ง เป็นภาวะดั้งเดิม เป็นระเบียบในทางจิตใจ สังคม และธรรมชาติ ซึ่งมีการพึ่งพาอาศัยกันและเป็นเหตุปัจจัยกัน และโดยนัยนี้ย่อมบ่งถึง ความหมายของพุทธธรรมอยู่ในตัว สำหรับท่านพุทธทาสแล้ว พุทธศาสนามีความเป็นสังคมนิยม^{๖๘}

การเข้าถึงพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาตนของท่านพุทธทาสนั้น เป็นการเข้าถึงด้วยวิถีทางแห่งปัญญา กล่าวถึงสังคมนิยมที่มีพุทธธรรมเป็นรากฐาน จะอยู่ในกรอบความคิด

^{๖๗} พุทธทาส ภิกขุ, **ธัมมิกสังคมนิยม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า (๓๐)-(๓๑).

^{๖๘} รัญจวน อินทรกำแหง, **ประชาธิปไตยแบบธัมมิกสังคมนิยม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๑.

ที่เน้นเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่นในอัตตา หรือมีจิตว่าง คือ ทำให้จิตเป็นอิสระไม่ถูกรุมเร้าจากวัตถุนิยม และความยึดติดหลงใหลในอัตตา

ธัมมิกสังคมนิยม มีหลักการพื้นฐาน ๓ ประการ คือ

๑) การ ถือประโยชน์ส่วนรวม การควบคุมตัวเองและเอื้อเพื่อเผื่อแผ่กัน และมีความเคารพนับถือและเมตตากรุณาต่อกัน หลักการแรกแสดงถึงเค้าโครงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองทั้งหมด

๒) การควบคุมพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล ให้มีกรอบแห่งการประพฤติที่เหมาะสม มีจริยธรรมเป็นเครื่องกำกับหน้าที่ของตนเอง

๓) การใช้ชีวิตที่เหมาะสม พอเพียง กำหนดวางแบบแผนชีวิตอันเรียบง่ายและพอเหมาะพอดีไว้ ในขณะที่เดียวกันก็เตือนให้ระลึกว่า ความพอเหมาะพอดีที่ว่ำนั้นอาจแตกต่างกันไปได้ระหว่างบุคคล กลุ่มและสังคมที่มีวัฒนธรรมต่าง ๆ กันด้วยหลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง อันไม่ฟุ้งเพื่อเห่อเหิมเกินไป มีความเกี่ยวข้องกับคนทุกระดับชั้น เพศ ภาวะ และวัย ในฐานะที่เป็นพระ ท่านพุทธทาสได้ยกตัวอย่างพุทธจริยาและชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ว่าเป็นแบบอย่างของธัมมิกสังคม^{๖๔}

ปัญหาของการพัฒนาประการแรกที่ท่านพุทธทาสพูดถึง คือ มนุษย์ไม่มีศีลธรรม ไม่มีศาสนา ออกนอกคลองของศีลไปหมดแล้ว กล่าวถึงการถือเอาส่วนเกินว่าเป็นปัญหาของสังคมที่มนุษย์พยายามแก้ไขกันอยู่ ทุกชีวิตใช้พอประมาณ เมื่อไม่ถือเอาส่วนเกิน ปัญหาที่ยังไม่เกิดขึ้น ปัญหาเริ่มเกิดเมื่อมนุษย์เริ่มถือเอาส่วนเกิน ธรรมชาติสอนให้ทุกคนถือเอาเท่าที่จำเป็น แต่เมื่อเริ่มแข่งขันกันถือเอาส่วนเกินก็ทำให้เกิดปัญหา มีจิตใจขยายไปเพื่อต้องการส่วนเกินให้มาก พยายามหยิบเอาส่วนเกินของสังคมมาเป็นของตนให้มาก ยิ่งถือเอาส่วนเกินมาก ก็ยิ่งทำให้ปัญหาเกิดมากขึ้น เกิดอย่างสลับซับซ้อนยากต่อการแก้ไข

สังคมนิยม ควรจะมีหลักสั้น ๆ ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติว่า ทุกคนอย่ากอบโกยส่วนเกิน พยายามเจียดส่วนเกินออกไปเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่นให้ได้ แต่ไม่ได้ห้ามว่าอย่าผลิตส่วนเกิน ทุกคนมีสิทธิและสมควรอย่างยิ่งที่จะผลิตส่วนเกินขึ้นมา แต่ว่าส่วนเกินนั้นควรจะต้องเพื่อประโยชน์แก่สังคมและ ะกระวังให้ดี ๆ ว่าที่ว่าไม่เกิน ๆ นั้นแหละก็ยังเกินยังเจียดได้ สิทธิตามธรรมชาตินั้นคือ เอาไว้ได้เท่าที่ไม่เป็นส่วนเกิน ถ้าทุกคนใช้สิทธิตามธรรมชาติเท่าที่ธรรมชาติยินยอม คือ ไม่เอาส่วนเกินแล้ว โลกนี้จะมีความสุขไม่มีความทุกข์เลย นี่เรียกว่าเป็นบทบัญญัติอันสูงสุดของธรรมชาติที่ว่า อย่าเอาส่วนเกินเลยสำหรับปัจเจกบุคคลหนึ่ง ๆ นั้นแล้วพยายามทำส่วนเกินให้เกิดขึ้นก็ได้แต่เพื่อสังคมนี้ จึงจะเป็นสังคมนิยมตามประสงค์ของธรรมชาติ สังคมสงเคราะห์นี้ ควรจะสงเคราะห์กันด้วยสิ่งที่ประเสริฐที่สุดคือ สิ่งที่เราเรียกว่า สัมมาทิฐิ เพราะปัญหามันเกิดจากมิจฉาทิฐิ เข้าใจไม่ถูกต้องในตัวธรรมชาติหรือในทุกอย่างไม่ถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริง เพราะฉะนั้นปัญหานั้นต้องแก้ด้วยสัมมาทิฐิ คือ

^{๖๔} พุทธทาส ภิกขุ, ธัมมิกสังคมนิยม, หน้า ๒๒-๒๔.

ความเข้าใจถูกต้อง แล้วรู้ว่าการกำลังทำผิดกำลังทำบาป แล้วแก้ไขเสียกลับใจเสีย ให้มันไปในทางที่ถูกต้อง นี่สังคมก็จะเปลี่ยนไปในทางดี ที่น่าปรารถนาโดยเร็ว และทันต่อความต้องการ... ประการสุดท้าย ปัญหาของมนุษย์ในยุคปัจจุบัน ก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนาหรือศีลธรรมนั้น กำลังหายไปจากโลกอย่างน่าวิตก ศาสนาในรูปของศีลธรรมที่ดี ประมวลธรรมที่ดี หรือ จะเรียกว่าการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่ดี กำลังหายไปจากโลก โลกจึงมีวิกฤตการณ์อันถาวรอย่างเดียวกันที่แก้กันอย่างไรก็ไม่ตก เพราะว่าคนเห็นแก่ตัวมันสร้างปัญหาขึ้น... สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนาที่แท้จริงหายไป เหลือแต่รูปปรัชญาทางศาสนาบ้างเท่านั้น... มนุษย์ที่มีความทุกข์ จะต้องช่วยกันแก้ไขให้หมดความทุกข์ โดยการกระทำให้เข้าถึงตัวธรรมะ อย่าลืมนะ สิ่งสำคัญที่เป็นต้นเหตุของปัญหาทั้งปวง คือ ความเห็นแก่ตัว ถ้ามนุษย์ใช้ความฉลาดเฉลียวเหล่านี้เพื่อประโยชน์แก่สังคมนิยมจริง ๆ แล้ว โลกนี้ก็จะเปลี่ยนไปในทันที เป็นโลกที่มีสันติภาพ มีสันติสุข^{๗๐}

โลกจะต้องมีระบบการปกครองที่ไม่เห็นแก่ตัวคน และให้ประกอบไปด้วยธรรมะ. ระบบการปกครองในโลกที่ไม่เห็นแก่ตัวคนตัวบุคคลคือมือใครยาวสาวได้สาวเอา^{๗๑} นี้ จะเปิดโอกาสให้ระบบการปกครองนั้นประกอบอยู่ด้วยพระธรรม หรือพระเจ้า แล้วแต่จะเรียก ไม่มีชื่อเรียกอย่างอื่น ก็เรียกไว้ก่อนว่า ระบบธัมมิกสังคมนิยม

สังคมนิยม ก็แปลว่า เห็นแก่เพื่อนมนุษย์ ไม่เห็นแก่ตัวเอง ไม่เห็นแก่ตัวคนเดียว เห็นแก่เพื่อนมนุษย์ จึงจะเรียกว่าสังคมนิยมแล้วการเห็นแก่สังคมนั้นต้องถูกต้องด้วย เพราะว่าผิดก็ได้เหมือนกัน การเห็นแก่สังคมนิด ๆ ก็คุมพวกไปปล้นคนอื่น หาประโยชน์ มาให้แก่พวกตัวนี้มันก็ผิด ก็เลยต้องใช้คำว่า “ธัมมิก” ประกอบอยู่ข้างหน้าไว้ว่า ธัมมิกสังคมนิยม ระบบที่ถือเอาประโยชน์ของสังคมเป็นหลัก และประกอบไปด้วยธรรมะ

เจตนารมณ์ของสังคมนิยมที่มีคุณธรรมในพระพุทธศาสนา ท่านพุทธทาสกล่าวว่า ที่นี้ให้ดูสูงขึ้นมาอย่างที่เราพูดว่า เจตนารมณ์ของสังคมนิยมมีอยู่ในพระพุทธศาสนา ถ้าจะพูดอย่างไม่เอาเปรียบกันก็ต้องพูดให้กว้างออกไปถึงกับว่า ในศาสนาก็คือทุกศาสนาเลย เพราะว่าก่อนพุทธศาสนา โลกก็ต้องมีศาสนาอะไรอยู่แล้ว จึงพูดว่าในพุทธศาสนาและในทุกศาสนา ก็มีรากฐานที่ตั้งขึ้นมานับอุดมคติอันนี้ เพื่อเมตตากรุณาต่อสิ่งทั้งปวง แล้วสูงขึ้นมาถึงกับยอมรับรู้ในความเสมอภาคกัน หรือว่าในเสรีภาพของกันทุกอย่างที่ว่ามันจะประสานกันไว้ได้ หรือมันสัมพันธ์กันไว้ได้ จนกระทั่งว่าเกิดคณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

โครงสร้างสังคมนิยมในระบบ “สังฆะ” ท่านพุทธทาสมองว่า “พระพุทธองค์ทรงบัญญัติระบบวินัย จะทำให้เราเห็นได้ทีเดียวว่า เป็นระบบที่ผูกพันกันไว้ เป็นพวกเป็นหมู่ ไม่แยกออกจากกันไปรู้ได้ตรงคำว่า “สงฆ์” นั่นเอง คำว่า สังฆะ พระสงฆ์ ตัวหนังสือ แปลว่า หมู่ หรือ พวก มันไม่ได้แปลว่า เดี่ยว คนเดียว เมื่ออยู่เป็นหมู่เป็นพวก มันก็ต้องมีอะไรที่จะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว หรือมีหลักธรรมสัจจะอันใดอันหนึ่ง ที่จะให้คณะสงฆ์ตั้งอยู่ได้

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒-๓๘.

เป็นหน่วยเดียว จากส่วนประกอบของหน่วยหลายร้อยหลายพันหลายหมื่นหน่วย ดึงเข้าเป็นสังคมที่ถูกต้อง ที่อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ถ้าจะดูให้ดีก็จะยิ่งเห็นมากขึ้นไปอีกว่า นี่มันเป็นการสอดคล้องกับธรรมชาติมากที่สุด และยังจะป้องกันเหตุการณ์เลวร้ายที่จะเกิดขึ้นในอนาคตข้างหน้า

การไม่เอาส่วนเกินในปัจจัยสี่ที่บัญญัติไว้ในวินัยของภิกษุ ท่านพุทธทาสมองว่า อย่างระเบียบวินัยในพระพุทธศาสนานี้ ก็ให้สันโดษ พอดี รู้จักพอดีในการเป็นอยู่ ยิ่งเป็นพระสงฆ์คือภิกษุละก็ได้รับวางกฎเกณฑ์ไว้เป็นพิเศษ ไม่ให้กอบโกยส่วนเกิน ใช้คำอย่างนี้ คำเดียวพอ พระสงฆ์นี้จะเอาอะไรเกินไม่ได้ ถ้าเกินกว่าที่จำเป็นแล้วจะผิดวินัยทั้งนั้น นี่เป็นหลักทั่วไปที่ควรจะทราบไว้เป็นขั้นหนึ่งก่อนว่า ถ้าพระสงฆ์ไปเอาอะไรที่เป็นของเกินจำเป็นแล้วจะผิดวินัยทั้งนั้น แล้วบางอย่างจะผิดธรรมดาด้วย แล้วบางอย่างก็จะผิดวินัยอันร้ายแรงด้วย ดูตัวอย่างเช่นว่า เราจะต้องมีจีวร ๓ ผืน มีมากกว่านั้นก็ต้องเกิดเป็นปัญหายุ่งยากลำบาก ถึงกับต้องเป็นอาบัติ แม้แต่บาตรก็มีได้เพียงใบเดียว กฎก็ให้มีได้เพียงขนาด ๑๒ คืบ x ๗ คืบ เท่ากับห้องน้ำที่ตรงโน้นนั่นแหละ ที่นี้จะต้องมีเรื่องสันโดษอีกมาก สิ่งที่ไม่ควรมี มีไม่ได้ มันไม่เพียงแต่ผิดวินัย มันทำลายความก้าวหน้าทางธรรม ถ้าพระสงฆ์หรือภิกษุสงฆ์ ที่ต้องการก้าวหน้าทางธรรมแล้ว ไปมีอะไรที่เกินจำเป็น เป็นส่วนเกินแล้ว มันก้าวหน้าไปไม่ได้ มันจะกลายเป็นผู้ที่รู้รังไปด้วยทรัพย์สินสมบัติอะไรต่าง ๆ นี่การที่ไม่เอาส่วนเกินนี้มันมีผล是这样

อุดมคติ “ไม่เอาส่วนเกิน” คือ รากฐานของสังคมนิยม จะมองไปอีกขั้นหนึ่งว่า ถ้าแต่ละคนไม่เอาส่วนเกินแล้วมันก็จะเหลืออยู่มาก ส่วนเกินนั้นมันก็ตกทอดไปเป็นของคนอื่น คนอื่นก็ไม่ขาดแคลน ถ้ากอบโกยส่วนเกินกันไว้มาก มันก็ต้องขาดแคลน พวกคนที่ยากจนก็ต้องมีมากโดยเร็ว ที่นี้ถ้าว่าไม่เอาส่วนเกิน ก็ไม่เกิดคนยากจน คนที่เอาส่วนเกินนั้น มันเอามาก ๆ เข้าด้วยความละโมภ ด้วยแผนการสกปรกกลับไม่มีที่สิ้นสุด ไม่เท่าไรก็ทำให้เกิดการขาดแคลนกันใหญ่หลวง พวกอื่นก็เป็นคนยากจน ฉะนั้น อุดมคติอันนี้ที่ว่าไม่เอาส่วนเกินของภิกษุสงฆ์นี้ คือ รากฐานอันแท้จริงของสิ่งที่เรียกว่าสังคมนิยม

มนุษย์ต้องอยู่กันเป็นสังคม ช่วยเหลือกันและกัน เสียสละเพื่อผู้อื่น นอกจากนั้น ก็ยังมีระเบียบวินัยอะไรต่าง ๆ ที่วางไว้ชัดเจนว่าต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อุดมคติของโพธิสัตว์นั้นมีมาก่อนพุทธศาสนากว่าได้ ต้องช่วยเหลือผู้อื่น เสียสละเพื่อผู้อื่น แม้ชีวิตของตัวก็สละได้ นี่ก็เพราะว่าเห็นแก่สังคม ในพุทธศาสนาก็ยอมรับอุดมคติอันนี้ ยอมรับเนื่องเข้าไปในพระพุทธศาสนา นั่นก็เพราะมีเจตนาของสังคมนิยมมากในทุกด้าน ในทุกแง่ทุกมุม เท่ากับธรรมสัจจะของธรรมชาติ คือ ไม่มีอะไรที่จะอยู่แต่ลำพังส่วนเดียว ตัวเดียวโดดเดี่ยวคนเดียวได้ แม้ว่าต้นไม้ต้นหนึ่งถ้ามันอยู่เดี่ยว ๆ มันก็จะหักโค่นล้มได้โดยง่าย แม้สัตว์มันก็ต้องอยู่กันเป็นฝูงเป็นพวก มนุษย์ก็เหมือนกัน

คำว่าอยู่กันเป็นสังคมนี่ เป็นความต้องการของธรรมชาติ ถ้าจะมองไปถึงขนาดที่เรียกว่า ต้องการสืบพันธุ์ จึงจะมีลูกหลานเหลืออยู่ นี่มันก็เป็นเรื่องสังคมด้วยเหมือนกัน ถ้าไม่อย่างนั้นก็ไม่มีอะไรที่จะเหลืออยู่เป็นหมู่เป็นพวก เป็นหมู่สัตว์ในโลกนี้ขึ้นมา จึงนึกถึง

การประพุดิกระทำให้ถูกต้องในการที่จะสืบพันธุ์มีลูกหลาน มีอะไรถูกต้องอย่าให้มันเป็นอันตรายผิดพลาด ในโลกนี้จึงมีสัตว์ที่มีชีวิตทวีขึ้น ๆ ในลักษณะที่น่าประหลาด

ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นไปอย่างเกือบล ไม่เอาเปรียบทางชนชั้น ท่านพุทธทาสกล่าวว่า ที่นี้มาดูสาวก สาวิกา อุบาสก อุบาสิกา เขาจะมุ่งกันแต่กินอยู่พอดีเท่านั้นเมื่อเหลืมนั้นก็หล่นไปเป็นของสังคม ขอให้ดูเศรษฐกิจผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ ถ้าเป็นเศรษฐกิจทางพุทธศาสนา ละก็ประหลาดเหลือประมาณ เพราะคำว่า เศรษฐินั้น หมายถึงผู้ที่มิไรงาน ถ้าไม่มีไรงานก็ไม่ใช่เศรษฐกิจ ถ้าเป็นมหาเศรษฐียิ่งมีไรงานมาก นายทุนสมัยนี้มีไรงานอย่างไรหรือเปล่า ? ถ้าไม่มีก็ไม่ใช่ความหมายเดียวกันกับเศรษฐกิจพุทธบริษัทในครั้งพุทธกาล อันเป็นสังคมนิยมร้อยเปอร์เซ็นต์ พวกนายทุน เช่น พวกเศรษฐกิจพุทธบริษัทครั้งพุทธกาลนั้น ขนกรรมาชีพไม่ควรแต่จะต้อง ควรจะบูชามากกว่า แต่ถ้าความหมายของนายทุนมีว่า กอบโกยรวบรวมอิทธิพลอำนาจเงินอำนาจอะไรต่าง ๆ ไว้สำหรับร่ำรวยยิ่ง ๆ ขึ้นไป มันก็เดินคนละทางแล้ว นายทุนผู้เลี้ยงโลกกับนายทุนผู้กอบโกย ดูต่อไปแม้แต่คำว่า ทาส บ่าว ขี้ข้า สมัยโน้น ถ้าเป็นแบบพุทธบริษัทก็เป็นสังคมนิยม ทาสชนิดนั้นไม่ยากไปจากเศรษฐกิจ แต่ถ้าเป็นทาสสมัยนี้ เขาเกลียดนายทุนอยากจะไปจากนายทุน ถ้าเป็นเศรษฐกิจมีทาสสมัยพุทธกาล เศรษฐีพุทธบริษัทนั้นเขาเลี้ยงทาสอย่างเลี้ยงลูกเลี้ยงหลาน ช่วยกันผลิต วันพระก็ไปรักษาศีลด้วยกัน ถ้าเป็นวันผลิตก็ผลิต ผลผลิตได้มาก็ไว้สำหรับไรงาน เศรษฐีจะสะสมทรัพย์ฝังไว้ ซ่อนไว้เป็นทองเป็นอะไรก็ตามแต่ นั่นเพื่อเป็นทุนสำรองของไรงานหรือเพื่อลูกเพื่อหลาน ข้างหน้าจะได้ใช้ทรัพย์นั้นเพื่อหล่อเลี้ยงไรงาน

กล่าวโดยสรุป แนวคิดของท่านพุทธทาส เกี่ยวกับสังคมคุณธรรม นี้ มุ่งไปที่การไม่ถือเอาส่วนเกิน มุ่งการเจียดส่วนเกินเพื่อสังคม ที่เรียกว่า โดยหลักของสังคมสงเคราะห์นั่นเอง มุ่งแก้ปัญหาด้วยปัญญา ที่เรียกว่าสมาธิภาวนา และสร้างคนให้มีศาสนาให้มีศีลธรรมอย่างยั่งยืน เพื่อแก้ไขปัญหามาของสังคมที่เกิดขึ้นอย่างเห็นแก่ตัวของมนุษย์ สังคมนิยมตามหลักแห่งศาสนาตามหลักแห่งธรรมชาติ ไม่ใช่สังคมนิยมที่หมายถึงระบบชนชั้นกรรมาชีพที่ยื้อแย่งนายทุนหรืออะไรทำนองนี้ซึ่งไม่ควรนำมาปนกัน ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ศีลธรรม ไม่มีอะไรที่ไม่เกี่ยวกับศีลธรรม ระบบการเมืองที่แท้ก็คือศีลธรรม ถ้าระบบการเมืองนั้นถูกต้อง นั่นก็คือศีลธรรมที่มีอยู่แล้วอย่างถูกต้อง ถ้าผิดแล้วก็ใช้ไม่ได้ จะพูดไว้เสียเลยว่า ระบบสังคมนิยมนี้ คือ ระบบที่ประกอบด้วยศีลธรรมกว่าระบบอื่น ๆ

๒. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) การพัฒนาสังคมในยุคปัจจุบัน ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า การมุ่งพัฒนาด้านวัตถุและเศรษฐกิจ ทำให้เกิดปัญหาในทุกด้าน เป็นการพัฒนาที่ผิดพลาดและไม่ยั่งยืน แต่ให้เน้นการพัฒนาคนเป็นแกนกลางของการพัฒนาทุกอย่าง การพัฒนาคนมีความหมายสำคัญ ๒ อย่าง คือ

- ๑) การพัฒนาคน ในฐานะความเป็นมนุษย์
- ๒) การพัฒนาคน ในฐานะทรัพยากรมนุษย์

การพัฒนาในฐานะที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ จะช่วยสังคมมีทุน มนุษย์ที่มีคุณภาพ และประสิทธิภาพในการประกอบกิจการต่าง ๆ ก่อให้เกิดผลในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เรียกว่า พัฒนาให้เป็นนักผลิตพร้อมที่จะสนองความต้องการของสังคม ส่วนการพัฒนาคน ในฐานะความเป็นมนุษย์ จะช่วยให้คนมีคุณสมบัติพร้อมที่จะดำเนินชีวิตด้วยปัญญาเพื่อความดีงาม เรียกว่า พัฒนาให้เป็นบัณฑิตผู้สามารถนำชีวิตและสังคมไปสู่สันติสุข พระพุทธศาสนา พัฒนาคคนและสังคมอย่างสัมพันธ์ควบคู่กันไป และเป็นปัจจัยต่อกันโดยค้ำึงถึงธรรมชาติแวดล้อมด้วย...ประโยชน์หรือคุณค่าที่เป็นจุดหมายของชีวิต เรียกว่า อัตถะ แบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ

๑) จุดหมายขั้นตาเห็น มีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง สง่างาม ไร้โรคตลอดจน มีอายุยืนยาว มีทรัพย์สิน อาชีพการงานพึงพาดนในด้านเศรษฐกิจได้ มีครอบครัวมั่นคงผาสุก มีวงศ์ตระกูลเป็นที่นับถือ ความเป็นที่ยอมรับในสังคม มีสถานภาพดี มีเกียรติคุณชื่อเสียง พรั่งพร้อมด้วยเกียรติยศ บริวารยศ หรืออิสริยยศ

๒) จุดหมายชั้นเลยมองเห็น มีความสุขทางจิตใจ ซาบซึ้งในบุญกุศล และมั่นใจ ในการทำความดี มีความอิมใจในตนเองที่มีความประพฤติสุจริตดีงามได้ทำในสิ่งที่ถูกต้อง ความอิมใจในชีวิตที่มีคุณค่าต่อเพื่อนมนุษย์และสังคม มีความกล้า้วกล้ามั่นใจในปัญญาที่สามารถ แก้ปัญหาให้สำเร็จได้ มีความสบายใจมั่นใจในกรรมดีที่ตนประพฤติ^{๗๑}

๓) จุดหมายสูงสุด คือ ความมีจิตใจหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง และพ้น ทุกข์ทั้งปวง บรรลุภาวะที่เรียกสั้น ๆ ว่า นิพพาน ซึ่งเป็นอิสรภาพ สันติ และความสุขอย่าง สูงสุด ซึ่ง เกิดจากการรู้แจ้งเห็นความเป็นจริงของโลกและชีวิต มีจิตใจมั่งคั่งไม่หวั่นไหว มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง^{๗๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ กล่าวถึงการสร้างสังคมคุณธรรมว่า ถ้าโลกนี้ มนุษย์ที่มี คุณธรรม เช่น มีเมตตากรุณา มีความสามารถน้อยกว่าคนที่มิกิเลส แล้วโลกมันจะอยู่ดีได้ ยังไง ? มันก็ต้องพัฒนามนุษย์ที่มีคุณธรรมนี้ให้มีความสามารถ เช่น มีสติปัญญาสูงกว่ามนุษย์ ที่มีกิเลสมันถึงจะไปได้ มันจึงจะแก้ปัญหาของโลกได้ เวลานี้เรายอมให้มนุษย์ที่มีกิเลส มีความสามารถมากกว่า ถูกไหม ? มันก็ยังยุ่งนะซี โลกนี้มันก็ยังเบียดเบียนกัน เดือดร้อนยิ่งขึ้น แก้ปัญหาไม่ตกสักที

นอกจากนี้ ท่านยังกล่าวถึงสังคมคุณธรรมภายใต้หลักการของแนวคิด ประชาธิปไตย ว่า เมื่อพูดถึงประชาธิปไตย ถ้ากล่าวถึงความหมาย มีวิธีพูดง่าย ๆ อย่างหนึ่งคือ ยกเอาวาทะ ของประธานาธิบดีลินคอล์นมาอ้าง เพราะคนชอบ และรู้จักกันมาก ทั่วไป คือวาทะที่ว่า "ประชาธิปไตย เป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน" วาทะนี้คนจำ ได้แม่น เวลาพูดกัน คนมักมองความหมายในแง่ของความรู้สึกตื่นเต้นว่า ตนเองจะได้ เช่น

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๒-๓๘.

^{๗๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พระพุทธศาสนา พัฒนาคคนและสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒-๙.

จะได้สิทธิ ได้อำนาจ หรือ ได้ความเป็นใหญ่ในการที่จะเป็นผู้ปกครอง แต่อีกแง่หนึ่งที่ไม่ค่อยได้มองคือ **"ความรับผิดชอบ"** ดังนั้น จากวาทะถลिनคอล์นนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ มีความเห็นเพิ่มเติมว่า ที่ว่าประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชนนั้น เป็นการเตือนให้รู้สึกตัวด้วยว่า คุณภาพของประชาธิปไตยอยู่ที่คุณภาพของประชาชน เพราะว่า โดยปกติคุณภาพของการปกครองย่อมขึ้นต่อคุณภาพของผู้ปกครอง เป็นสำคัญ ด้วยว่าในสมัยก่อนการปกครองอยู่ในกำมือของผู้ปกครองโดยตรง คุณภาพของประชาธิปไตย ก็วัดได้จากผู้ปกครองนั่นเอง แต่ในสมัยนี้ ในเมื่อประชาชนมาเป็นผู้ปกครอง บ้านเมืองจะเป็นอย่างไร ประชาธิปไตยจะมีคุณภาพแค่ไหน ก็อยู่ที่คุณภาพของประชาชนเป็นสำคัญ จึงกล่าวสรุปได้ว่า พระพรหมคุณาภรณ์ ได้นิยามประชาธิปไตย โดยให้ความสำคัญในแง่คุณภาพของประชาธิปไตยเป็นหลักโดยเน้นว่า "ถ้าประชาชนมีคุณภาพดี ประชาธิปไตยก็มีคุณภาพดีด้วย ถ้าประชาชนมีคุณภาพต่ำ ประชาธิปไตยก็จะเป็ประชาธิปไตยอย่างเลวด้วย เพราะว่า คุณภาพของประชาธิปไตยขึ้นต่อคุณภาพของประชาชน แล้วคุณภาพของประชาชนขึ้นต่ออะไร ก็ขึ้นต่อการศึกษา"

ส่วนหลักการเสียงข้างมากในประชานิธิปไตยนั้น ท่านมองว่า ความเข้าใจของคนไทยทั่วไปที่มีต่อภาพลักษณ์ของประชานิธิปไตยนั้น ก็คือ ในสังคมของคนหมู่มาก ต่างคนก็ต่างมีความต้องการที่แตกต่างกันออกไป เกณฑ์ตัดสินอำนาจสูงสุดของความต้องการ หรือ ความประสงค์ของคนในระบอบนี้ก็คือเสียงข้างมากของประชาชนนั่นเอง พระพรหมคุณาภรณ์ เห็นว่า การตัดสินใจเช่นว่านี้ เป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะหากตัดสินถูกก็ดีไป ถ้าตัดสินผิด ก็อาจเกิดความเสื่อมความพินาศทุกอย่างทุกประการ การที่จะตัดสินใจผิดหรือตัดสินใจถูก ก็อยู่ที่ความเป็นคนดี มีปัญญา คือ มีคุณธรรม และมีความรู้ความเข้าใจ เฉลียวฉลาด สามารถในการคิด เป็นต้น ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ประชาชนควรจะมี ถ้าประชาชนเป็นคนดี ตั้งใจดี มีความรู้ความเข้าใจ มีปัญญาชัดเจน คิดเป็น มองเห็นความจริง ก็ตัดสินใจได้ถูกต้อง ดังนั้นจากแนวคิดเรื่องดังกล่าวนี้ ทำให้เห็นได้ว่า ประชาธิปไตยจะดีก็อยู่ที่ประชาชน ที่เป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจนั้นว่า จะต้องเป็นคนดีและมีปัญญาโดย มีประชาชนเป็นใหญ่มีอำนาจตัดสินใจ การตัดสินใจที่ว่านั้น วินิจฉัยด้วยเสียงข้างมากเป็นใหญ่ เรื่องนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ให้ข้อสังเกตไว้ ๒ ประการด้วยกันคือ ๑) ถ้าคนส่วนใหญ่เป็นคนโง่ เสียงข้างมากที่วินิจฉัยก็จะเป็นการตัดสินใจเลือกอย่าง โง่ ๆ หรือแม้แต่เลือกไปตามที่ถูกเขาหลอกล่อ ทำให้ผิดพลาดเสียหาย แต่ถ้าคนส่วนใหญ่เป็นคนดีมีปัญญา ก็จะได้เสียงข้างมากที่ตัดสินใจเลือกได้ถูกต้องบังเกิดผลดี จึงต้องให้ประชาชนมีการศึกษา หรือจะได้เสียงข้างมากที่ตัดสินใจอย่างผู้มีปัญญา ๒) ความจริงของสิ่งทั้งหลายย่อมเป็นอย่างที่มันเป็น มันย่อมไม่เป็นไปตาม การบอก การสั่ง การลงคะแนนเสียง หรือตามความต้องการของคน ดังนั้น คนจะไปตัดสินความจริงไม่ได้ แต่เป็นหน้าที่ของคนเองที่จะต้องตัดสินใจเลือกสิ่งที่เป็นจริง จึงจำเป็น ต้องให้ประชาชนมีการศึกษา เพื่อจะได้เสียงข้างมากที่ตัดสินใจเลือกสิ่งที่ถูกต้องเป็นจริง พระพรหมคุณาภรณ์ย้ำว่า เสียงข้างมากตัดสินความจริงไม่ได้อันนี้เป็นหลักธรรมดา เราตัดสินใจไม่ใช่ตัดสิน

ความจริง ถ้าเอาเสียงข้างมากมาตัดสินความจริง ก็เป็นไปได้ เพราะฉะนั้น ตามหลักการแล้วไม่สามารถเอาเสียงข้างมากมาตัดสินความจริงได้ ถ้าอย่างนั้น จะเอาเสียงข้างมากตัดสินอะไร ประเด็นนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ ให้ความเห็นว่า เราเอาเสียงข้างมากมาตัดสินความต้องการ คือบอกว่าจะเอาอย่างไร ในแง่ที่สามารถบอกได้ว่า ประชาชนต้องการอะไร จะเอาอย่างไร แล้วมีมติเป็นที่ตกลงกันว่าจะเอาอย่างนี้ ซึ่งรวมความปัญหาอยู่ที่ว่า ทำอย่างไรจะให้ความต้องการที่ว่าจะเอาอย่างนั้น ไปประสานกับความมุ่งหมายที่ดี โดยมีสติปัญญาที่รู้เข้าใจว่า อะไรเป็นความจริง ความถูกต้อง แล้วตัวประโยชน์แท้ที่ควรจะมี คือต้องให้ความต้องการนั้นไปตรงกับความจริง ความถูกต้อง และความเป็นประโยชน์ที่แท้จริง มิฉะนั้นความต้องการนั้นก็ผิด เมื่อคนตัดสินใจด้วยความต้องการที่ผิด การตัดสินใจนั้นก็ผิด จะเลือกผิดเอาผิดและก่อให้เกิดผลร้าย เพราะฉะนั้น จึงหนีไม่พ้น ที่จะต้องทำให้คนมีความรู้ มีสติปัญญา จึงต้องเน้นกันว่า คนจะต้องมีวิจารณ์ญาณ หรือจะใช้คำศัพท์ให้ลึกลงไปกว่านั้น ก็คือต้องมีโยนิโสมนสิการ ด้วยเหตุนี้ การใช้เสียงข้างมากมาตัดสิน จึงต้องเป็นเสียงแห่งสติปัญญาที่แสดงถึงความต้องการอันฉลาด ที่จะเลือกเอาสิ่ง ที่ดีงามถูกต้องเป็นประโยชน์แท้จริง

พระพรหมคุณาภรณ์ สรุปลว่า การศึกษาจำเป็นต่อประชาธิปไตย หรือพัฒนาประชาชนให้ทำหน้าที่ หรือใช้อำนาจตัดสินใจอย่างได้ผลดีใน ๒ ประการ คือ ๑) ให้เสียงข้างมากที่จะใช้วินิจฉัย เกิดจากการตัดสินใจของคนที่เป็นบัณฑิต คือ คนที่มีสติปัญญา ๒) ให้การตัดสินใจของคนที่เกิดจากความต้องการที่มาประสานกับปัญญาที่รู้ และให้เลือกเอาสิ่งที่ถูกต้องดีงามจริงแท้ และเป็นประโยชน์แท้จริง เมื่อพิจารณาจากแนวคิดเรื่องเสียงข้างมากในประชาธิปไตยตามแนวของพระพรหมคุณาภรณ์ จึงเห็นได้ชัดว่า สังคมไทยเป็นสังคมแห่งวิถีพุทธ ดังนั้น ระบอบประชาธิปไตยของไทย จึงควรที่นำแนวคิดในเรื่องของการตัดสินใจด้วยเสียงข้างมากตามแนวของพระพรหมคุณาภรณ์ มาประยุกต์ใช้ ก็จะทำให้ระบบการเมืองไทย ได้เสียงข้างมากที่เป็นไปตามจุดมุ่งหมายของระบอบประชาธิปไตยที่แน่นอน กล่าวคือ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของสังคมไทยโดยรวมนั่นเอง^{๗๓}

หลักสังคมคุณธรรมที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน

ความสัมพันธ์

ระหว่างรัฐกับประชาชน พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า มีความสัมพันธ์ในสองแบบ คือ ๑) เป็นความสัมพันธ์เชิงหน้าที่เกี่ยวกับธรรม หรือหน้าที่ต่อธรรม คือ รัฐโดยเฉพาะผู้ปกครองที่ดี ย่อมเป็นผู้ไฝ่ธรรม แสวงหาธรรม และเป็นผู้เชิดชูธรรม พระสงฆ์ หรือทางฝ่ายศาสนานั้น เป็นผู้ดำรงไว้ซึ่งธรรม เป็นผู้เผยแผ่และสืบต่อสืบทอดธรรมให้ดำรงอยู่ในโลก ในสังคม เพราะฉะนั้น รัฐก็ทำหน้าที่ในการที่จะช่วยผู้ดำรงรักษาสืบทอดธรรม เผยแผ่ธรรมนี้ ให้ทำหน้าที่นั้นด้วยดี การกระทำอย่างนั้นก็เท่ากับรัฐได้เชิดชูคุณธรรมด้วยสืบเนื่องจากหน้าที่ที่เกี่ยวกับธรรมเช่นนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า หน้าที่เกี่ยวกับธรรมของรัฐนั้น ก็ทำให้พระมหากษัตริย์หรือทางรัฐมีหน้าที่ต่อไปอีก คือ จะต้องพยายามให้ศาสนาบริสุทธิ์

^{๗๓} <http://www.gotoknow.org/posts/443121>.

เพื่อให้มีธรรมดำรงอยู่สืบต่อไปในสังคม หรือในโลกนี้ การทำสังคายนาที่ดี การกำจัดชำระล้างมลทินของศาสนาในบางสมัยก็ดี เป็นเรื่องที่ได้จัดได้ว่าอยู่ในหน้าที่ข้อนี้ เมื่อมีเหตุการณ์ไม่เรียบร้อยเกิดขึ้นในวงการศาสนา รัฐก็เข้ามาอุปถัมภ์คณะสงฆ์ในการทำสังคายนา ร้อยกรองพระธรรมวินัย เพื่อรักษาธรรมที่บริสุทธิ์ไว้ สังคายนานี้ต่าง ๆ โดยมากก็มีพระเจ้าแผ่นดิน หรือทางรัฐเข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์ทั้งในประเทศอินเดีย ในศรีลังกา ตลอดจนกระทั่งในประเทศไทย หลายครั้งหลายสมัย นอกจากนี้ในกรณีปลีกย่อย เมื่อปรากฏว่ามีคนของรัฐ หรือพลเมือง คือคนของบ้านเมืองที่เป็นคนร้าย คนไม่ดีเข้าไปชุกซ่อนตัวแอบแฝงอยู่ เข้าไปบวช เข้าไปเบียดเบียนทำลายศาสนา ซึ่งเท่ากับทำลายผลประโยชน์ของรัฐและประชาชนด้วย ทางรัฐหรือทางพระเจ้าแผ่นดิน ก็ช่วยรักษาความบริสุทธิ์ของพระศาสนาด้วยการเอาคนของรัฐ หรือพลเมืองของตนเองที่เป็นคนไม่ดีที่เข้าไปทำลายศาสนานั้นออกมา ข้อนี้ถือว่าเป็นการชำระล้างพระศาสนา ด้วยการเอาคนร้ายพลเมืองไม่ดีของตนเองกลับออกมาเสีย ไม่ให้เข้าไปหรืออยู่ทำลายพระศาสนาอีกต่อไป ๒) เป็นความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ในฐานะที่ผู้ปกครองหรือรัฐเป็นตัวแทนของประชาชน ควรแสดงน้ำใจตอบแทนต่อทางฝ่ายสงฆ์หรือทางศาสนา โดยนัยนี้ พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า ตามปกติพระภิกษุสงฆ์ หรือทางฝ่ายศาสนาเป็นผู้แนะนำสั่งสอนประชาชนให้ดำรงอยู่ในศีลธรรม ให้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ดีงาม ให้พัฒนาทางจิตใจทางปัญญา ให้พระสงฆ์ทำ เช่นนี้ ประชาชนก็จะมีการศึกษาดี มีความรู้ ประพฤติดี มีจิตใจที่มีคุณภาพดี ก็จะเป็นพลเมืองที่ดี ผลประโยชน์ก็ตกแก่รัฐด้วย ช่วยให้รัฐนั้นเจริญรุ่งเรือง มีความสงบสุข รัฐสำนึกในพระคุณฝ่ายสงฆ์ หรือทางศาสนานั้น เป็นการตอบแทนคุณความดีหรือบูชาคุณของฝ่ายศาสนา หรือฝ่ายสงฆ์นั่นเอง และทำหน้าที่ดังกล่าวแทนประชาชน คืออุปถัมภ์บำรุงพระศาสนาแทนประชาชน ดังนั้น จากการที่รัฐ จำจะต้องสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อฝ่ายพระสงฆ์ หรือฝ่ายพุทธจักร และในขณะเดียวกันฝ่ายของพระสงฆ์ หรือฝ่ายพุทธจักรเองก็ต้องมีปฏิสัมพันธ์ตามหน้าที่ของตน ต่อฝ่ายรัฐหรือฝ่ายอาณาจักร เพราะโดยที่สุดแล้ว พระพรหมคุณาภรณ์ สรุปว่า ก็ล้วนแต่เพื่อประโยชน์สุขของพหุชนทั้งสิ้นนั่นเอง

สำหรับ หลักสิทธิ และเสรีภาพในประชาธิปไตยเพื่อสร้างสังคมคุณธรรมนั้น พระพรหมคุณาภรณ์มองว่า ประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่ช่วยประสานประโยชน์ระหว่างบุคคลและสังคม หลักการนี้ยังหาผู้ปฏิบัติได้ผลจริงได้ยาก จะเห็นได้ว่าระบบสังคมต่าง ๆ มักมีปัญหาในเรื่องที่ว่า ถ้าให้สังคมได้บุคคลก็ต้องยอมสละ ทำอย่างไรจึงจะประสานประโยชน์กันได้ อุดมคติอย่างหนึ่งของประชาธิปไตยก็คือ การช่วยประสานประโยชน์ระหว่างบุคคลกับสังคม อย่างไรก็ตามก่อนที่จะก้าวไปสู่การประสานประโยชน์ระหว่างบุคคลกับสังคมให้มาเสริมกันนั้น มีบททดสอบพื้นฐานหนึ่งที่จะให้เห็นว่า ประชาชนในสังคมนั้น ๆ มีคุณภาพเพียงพอที่จะทำให้อุดมคติของประชาธิปไตยข้อนี้บรรลุผลได้หรือไม่ บททดสอบนี้ก็คือ ความประสานสมดุในการปฏิบัติตามหลักแห่ง ๑) สิทธิกับหน้าที่ ๒) เสรีภาพกับความรับผิดชอบมุมมองต่อสิทธิกับหน้าที่นั้น พระพรหมคุณาภรณ์ ชี้ว่า คู่กับการมีสิทธิที่จะได้และเรียกร้องเอาสิ่งที่ตนพึงได้นั้น บุคคลก็มีหน้าที่ที่จะต้องทำเพื่อเป็นส่วนร่วมที่จะดำรงรักษา และสร้างสรรค์พัฒนา

สังคมประชาธิปไตยนั้นด้วย ถ้าอยากใช้สิทธิก็ควรปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดี และเมื่อมีการทำหน้าที่ด้วยดี สังคมประชาธิปไตย ก็จะได้รับรักษาไว้เพื่อให้คนมีโอกาสที่จะใช้สิทธิได้ต่อไป ส่วนเรื่องของเสรีภาพกับความรับผิดชอบนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ มองเห็นว่า คู่กับเสรีภาพที่จะกระทำต่าง ๆ ตามความปรารถนาของตน บุคคลจะต้องรู้จักรับผิดชอบต่อการกระทำและผลการกระทำของตน และใช้เสรีภาพนั้นอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคมที่ตนมีส่วนร่วมอยู่ด้วย เพื่อความชัดเจนขึ้นในเรื่องของเสรีภาพนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ ได้ยกตัวอย่างเรื่องเสรีภาพที่เป็นหลักการของประชาธิปไตย ที่เน้นความหมายในแง่ของการที่บุคคลมีโอกาสที่จะนำเอาศักยภาพ เช่น สติปัญญา ความสามารถของตนออกไปเป็นส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและสร้างสรรค์สังคม ซึ่งเป็นความหมายเชิงความร่วมมือ และเอื้อเฟื้อต่อกัน แต่ภายใต้อิทธิพลของทุนนิยม เสรีภาพเน้นความหมายในแง่ของการที่จะได้ผลประโยชน์ตามที่ตนปรารถนา ซึ่งเป็นไปในทางแบ่งแยกและแก่งแย่ง

นอกจากนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างสังคมประชาธิปไตย และสามารถได้รับประโยชน์จากสังคมประชาธิปไตยแล้วก็ช่วยให้ประชาธิปไตยดำเนินไปด้วยดี สู่จุดหมายของระบอบประชาธิปไตยด้วยอาศัยการศึกษานั้นเอง ในหลักการที่เป็นอธิปไตย ในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ ๓ ประการด้วยกัน นั่นก็คือ

๑) อัตตาธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิของตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยการปรารถนา และสิ่งที่เนื่องด้วยตนเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศลได้แก่ เว้นชั่ว ทำดีด้วยเคารพตน

๒) โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ คือ ถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ กระทำด้วยปรารถนาจะเอาใจผู้ นั้น หาความนิยม หรือหวั่นกลัวเสียงกล่าวว่าเป็นประมาณ ในฝ่ายกุศลได้แก่ เว้นชั่ว ทำดีด้วยเคารพเสียงหมู่ชน

๓) ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือหลักการความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำด้วยปรารถนาสิ่งที่ได้ศึกษา ตรวจสอบตามข้อเท็จจริง และความเห็นที่รับฟังอย่างกว้างขวาง แจ่มชัด และพิจารณาอย่างดีที่สุดเต็มขีดแห่งสติปัญญา มองเห็นได้ด้วยความบริสุทธิ์ใจ เป็นไปโดยชอบธรรม และเพื่อความดีงามเป็นประมาณอย่างสามัญ ได้แก่ ทำการด้วยความเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา

คำว่า **"ธรรม"** ในที่นี้ พระพรหมคุณาภรณ์ ให้นิยามไว้ว่า หมายถึง ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ประโยชน์สุขที่แท้จริง รวมทั้งหลักการที่จะให้เกิดความดีงาม ความถูกต้องเหล่านี้ การที่เราจัดตั้งวางหลักต่าง ๆ เช่น หลักการทางรัฐศาสตร์ หลักการทางนิติศาสตร์ หลักการทางเศรษฐศาสตร์ หรือหลักการเองใด ๆ ก็ตาม ก็เพื่อให้มีเกณฑ์มีมาตรฐานในการที่จะดำเนินงาน เพื่อสร้างสรรค์ทำให้เกิดความดี ความงาม ความถูกต้อง และประโยชน์สุขที่แท้นั้น เมื่อต้องการความดีงามและประโยชน์สุขแก่บ้านเมือง ก็ต้องยึดถือหลักการเหล่านี้ ซึ่งเรียกด้วยคำที่สั้นที่สุดคำเดียวว่า "ธรรม" เพราะฉะนั้น นักการเมืองจะต้อง

มีจริยธรรมสำคัญขั้นต่อไป ต่อจากความอยากที่ถูกต้อง หรือความใฝ่ปรารถนา ที่เรียกว่า ฉันทะ ก็คือ การที่จะต้องยึดถือธรรมเป็นใหญ่ ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ธรรมาธิปไตย ถ้าคนเราไม่ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ไม่ถือหลักการ ไม่เอาความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ประโยชน์สุขที่แท้เป็นมาตรฐานเป็นใหญ่หรือเป็นที่ยึดถือ ก็จะเอนเอียงหรือเขวออกไป กลายเป็นยึดถือเอาตัวคนเป็นใหญ่ เอาผลประโยชน์เป็นใหญ่ หรือเอาคะแนนนิยมเป็นใหญ่ เป็นต้น เมื่อถือเอาตัวตน ผลประโยชน์ของตน ความยิ่งใหญ่ อำนาจของตน เป็นต้น เป็นใหญ่ เรียกว่า อัตตาธิปไตย แต่ถ้าถือเอาความนิยม การเอาอกเอาใจกัน ความพอใจ ความพึงพอใจของคนจำนวนมาก โดยไม่คำนึงถึงหลักเกณฑ์เรียกว่า โลกาธิปไตย

พระพรหมคุณ ภาภรณ์ อธิบายหลักการของธรรมาธิปไตยเพิ่มเติมว่า ผู้เป็นนักปกครอง เป็นนักการเมือง เป็นนักบริหาร ต้องถือเป็นเรื่องสำคัญว่าตอนนี้จะออกสู่ภาคปฏิบัติ ต้องตั้งหลักก่อน การที่จะตั้งหลักก็คือ จะต้องยึดถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือหลักการ กฎ กติกา กฎหมาย ถือความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผล ประโยชน์สุขที่แท้เป็นใหญ่ เป็นเกณฑ์ และเป็นมาตรฐาน เมื่อถือธรรมเป็นใหญ่ ก็เห็นแก่ธรรม เห็นแก่ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม และยึดถือตามหลักการ กฎกติกา รวมทั้งกฎหมายก็จะไม่เอนเอียงไปข้างไหน ไม่เห็นแก่ผลประโยชน์ ไม่เห็นแก่พรรคพวก ไม่เห็นแก่คะแนนนิยม เป็นต้น และจะมีความชัดเจนในการทำงานซึ่งโดยที่สุดแล้ว ธรรมาธิปไตยเท่านั้นจะเป็นแกนจริยธรรมของระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบ สำหรับทำที่ต่อระบอบประชาธิปไตยที่ใช้เป็นรูปแบบในการปกครองประเทศไทยนั้น พระพรหมคุณภาภรณ์ ได้ชี้แนวทางว่า ถึงเวลาแล้วที่คนไทยจะต้องมีความชัดเจนในหลักการของพระพุทธศาสนา ถ้าเป็นพุทธศาสนิกจะต้องถือธรรมเป็นใหญ่ พระพุทธเจ้าเองก็ทรงถือธรรมเป็นใหญ่ ไม่มีอะไรใหญ่กว่าธรรม คนที่ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ เป็นธรรมาธิปไตยนั้น มีลักษณะสำคัญ คือ

๑) เป็นคนมีหลักการไม่เลื่อนลอยไหลไปตามกระแส ถือเอาความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม ความเป็นไปตามเหตุผล และกฎเกณฑ์เป็นเกณฑ์ตัดสิน

๒) ใช้ปัญญาและพัฒนาปัญญาอยู่เสมอ เพื่อให้รู้เท่าทันข้อมูลความเป็นไปตามความเป็นจริง และเพื่อให้รู้เข้าใจ เข้าถึงหลักการความจริง ความถูกต้องดีงาม และเหตุผลในเรื่องนั้น ๆ เพื่อให้สามารถรักษาหลักการความจริง ความถูกต้องไว้ได้

๓) มีความจริงใจ บริสุทธิ์ใจ สุจริตใจในการใช้ปัญญาพิจารณาตัดสินใจไม่เอนเอียงไปด้วยอคติ

๔) รักธรรม รักความจริงความถูกต้องดีงาม ทำอะไรก็มุ่งจะให้ถึงธรรมและเป็นไปตามธรรม มุ่งให้ได้ความจริง มุ่งให้เกิดความถูกต้องดีงาม จนข้ามพ้นความยึดถือในตัวตนไปได้ ให้ธรรมเป็นใหญ่เหนือแม้แต่เกียรติและศักดิ์ศรีของคน และเพราะรักธรรม มุ่งให้เกิดความเป็นธรรมนั้น จึงเป็นคนที่ไม่พูดด้วยง่าย รับฟังข้อมูลและเหตุผลไม่ถือมั่นในทิฐิ

ใน ๔ ข้อนี้ ข้อสุดท้ายเป็นตัวตัดสินความเป็นธรรมาธิปไตย ในแง่ปฏิบัติจะขาด ๓ ข้อแรกไม่ได้ ต้องมีไว้ครบทั้งหมด ซึ่งควรนำมาประยุกต์ให้เข้ากับรูปแบบในการปกครอง

ของประเทศไทย โดยท่านได้สรุปลักษณะสำคัญ ๒ อย่างของสังคมประชาธิปไตย คือวิถีชีวิตแห่งความพอดีที่เป็นสายกลาง ซึ่งองค์ประกอบและปฏิบัติการทั้งหลายได้สัดส่วนสมดุลกัน อีกอย่างหนึ่งคือ การยอมรับศักยภาพของมนุษย์ว่า บุคคลแต่ละคนมีความสามารถที่พัฒนาได้ ศักยภาพนั้นจะต้องได้รับการพัฒนา คือ ต้องมีการศึกษาเพื่อให้บุคคลมีสติปัญญา สามารถคิด วิจัย เลือกตัดสินใจ และใช้เสรีภาพเป็นต้นได้อย่างถูกต้องพอดี การจะมีประชาธิปไตยที่ดีนั้น ไม่ใช่เพียงแค่เอาอย่างรูปแบบเขามาใช้ตามกันไปเท่านั้นก็สำเร็จ แต่มีสิ่งที่จะต้องเพียรพยายามทำด้วยความตั้งใจจริง เฉพาะอย่างยิ่งต้องมีการแสวงหาปัญญา และใช้ปัญญาอย่างจริงจังโดยให้บุคคลมีเสรีภาพที่จะพัฒนาศักยภาพของตน และให้ศักยภาพนั้นอำนวยผลดีในการที่จะใช้เสรีภาพในการที่จะเกื้อกูลต่อชีวิตและสังคม ทำให้เสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยเป็นไปอย่างสมดุลโดยเป็นเสรีภาพของคนที่ปกครองตนเองได้ สังคมประชาธิปไตย จะต้องมีการผูกพันคนให้มีความสามัคคีร่วมมือร่วมใจกัน การร่วมมือกันและอยู่ร่วมกันด้วยดีนั้น มีลักษณะการแสดงออกต่าง ๆ กัน ซึ่งเน้นความมีเมตตาปรารถนาดี หวังประโยชน์สุขต่อกัน อันจะโยงไปหาหลักการพื้นฐาน คือ การที่คนเราจะต้องใช้ปัญญาเป็นสังคมแห่งสามัคคีเอื้อเกื้อภาพ ที่คนมีเมตตาหรือไมตรีต่อกันเป็นพื้นฐาน รองรับความเป็นอยู่และการแสดงออกเสรีที่มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ประชาธิปไตยจะไม่มีทางเป็นประชาธิปไตย ถ้าหากไม่ถึงธรรมาธิปไตย เพราะประชาธิปไตยที่เป็นอัตตาธิปไตยนั้นไม่ได้ไปกว่าราชาธิปไตยที่เป็นอัตตาธิปไตย คือ นำไปสู่ความพินาศเช่นเดียวกัน...จะเป็นธรรมาธิปไตยก็ต้องเริ่มตั้งแต่รู้ว่าอะไรเป็นธรรม ความรู้เกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยปัญญา

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้เสนอหลักการที่จะทำให้บุคคลมีความเจริญในชีวิต ๗ ประการ คือ ๑) รู้จักเลือกหาแหล่งความรู้และแบบอย่างที่ดี ๒) มีชีวิตและอยู่ร่วมสังคมเป็นระเบียบด้วยวินัย ๓) พร้อมด้วยแรงจูงใจ ใฝ่รู้ ใฝ่สร้างสรรค์ ๔) มุ่งมั่นพัฒนาตนเองให้เต็มศักยภาพ ๕) ปรับทัศนคติและค่านิยมให้สมแนวเหตุผล ๖) มีสติกระตือรือร้นตื่นตัวทุกเวลา ๗) แก้ปัญหาและพึ่งพาตนเองได้ด้วยความรู้คิด ทั้งนี้ เมื่อบุคคลได้รับการพัฒนาให้เจริญแล้ว ย่อมจะนำพาสังคมไปสู่สังคมแห่งสันติสุข และมีความรุ่งเรืองในทุกด้าน

๓. ศาสตราจารย์ ดร.ปวย อึ้งภากรณ์ อาจารย์ปวย อึ้งภากรณ์ เป็นปูชนียบุคคลที่หาได้ยากยิ่งในสังคมไทย ท่านดำรงชีวิต และทำงานอย่างมีคุณธรรม และจริยธรรมอย่างเคร่งครัด ตลอดชีวิตท่านเป็นนักอุดมคติที่เป็นแบบอย่างที่สามารถรักษาทั้งอุดมคติ และความสำเร็จในชีวิตและหน้าที่การงานได้ทั้ง ๒ ประการ จริยธรรมและคุณธรรมที่เด่นที่สุดของอาจารย์ปวย ซึ่งนักการเมืองปัจจุบันล้วน ขาดแคลนหรือบกพร่อง คือ “ความซื่อสัตย์ สุจริตและมีสัจจะ” ทั้งต่อครอบครัว ต่อหน้าที่การงาน ต่อสังคม และต่อประเทศชาติ^{๗๔}

^{๗๔} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมโม), พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๗.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ ได้กล่าวถึงอาจารย์ไว้ว่า อาจารย์ป่วย เป็นผู้มีอุดมคติ ในการดำเนินชีวิต มิใช่มุ่งแสวงประโยชน์และความมั่งคั่งแห่งตน แต่ท่านได้กล่าวถึงอุดมคติ ประจำใจว่า คนเราจะเป็นคนที่สมบูรณ์ได้ต้องระลึกเสมอถึงคุณธรรม ๓ ข้อ คือ **ความจริง ความงาม และความดี** กล่าวโดยย่อ ความจริงหมายถึงสัจธรรมและหลักวิชา ความงาม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่ทำให้นุชนมีวัฒนธรรม และความเพลิดเพลินเป็นการอดิเรก รวมทั้ง การกีฬาประเภทต่าง ๆ ความดีนั้นหมายถึง การไม่เบียดเบียนประทุษร้ายต่อกัน ความสัตย์ สุจริตและการบำเพ็ญประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ความจริงในเรื่องนี้ที่ปรากฏจากชีวิต ของท่าน เป็นเรื่องที่ไม่มีการปฏิเสธได้ ท่านได้ยึดความจริง ความงาม และความดี ในการดำเนินชีวิตจนจบจนวาระสุดท้าย^{๗๕}

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต) ได้กล่าวถึงอาจารย์ป่วยไว้เป็นอนุสสติในพิธี ไว้อาลัยที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่า คนไทยมีคนเก่ง คนดี คนกล้า คนเก่งไม่จริงก็มีมาก ทำเศรษฐกิจพังแล้วก็มี คนดีในประเทศไทยมีมาก ส่วนคนกล้าก็มีเช่นกัน แต่อาจารย์ป่วย มีทั้ง ๓ อย่าง คือ ทั้งดี เก่ง และกล้า อาจารย์ป่วย ไม่เคยกลัวอะไรเลย ไม่เคยก้มหัวให้ สิ่งไม่ดี ถึงขนาดต้องออกจากประเทศก็ยอม สังคมไทยทุกวันนี้ยังขาดแคลนบุคคลผู้มีปัญญา ระดับนำทิศทางประเทศ ผู้เป็นทั้งคนเก่ง คนดี คนกล้าเช่นอาจารย์ป่วย ผู้กล้ายืนหยัด ในหลักการอย่างไม่เกรงกลัวอำนาจ กล้าชี้ทิศทางบ้านเมืองด้วยใจยุติธรรม หากปัญญาชน ในสังคมไทยรวมพลังกันยึดแบบอย่างอาจารย์ป่วย ร่วมกันปฏิวัติตนเองเพื่อทำสิ่งดีแก่สังคม ย่อมมีพลังในการเปลี่ยนแปลงอนาคตของประเทศให้ดีกว่าที่เป็นอยู่อย่างแน่นอน”^{๗๖}

ลักษณะของสังคมที่เจริญและหลักการพัฒนาทางเจริญของสังคม อาจารย์ป่วย ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับคุณธรรมที่สามารถทำให้สังคมเจริญและเกิดการพัฒนา สรุปได้ว่า สังคมจะเจริญรุ่งเรืองได้ต้องเป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม ๔ อย่าง คือ หลักสมรรถภาพ หลักอิสรเสรีภาพ หลักยุติธรรม และหลักเมตตากรุณา

๑) หลักสมรรถภาพ หมายถึง ความสามารถของบุคคลในสังคมที่จะประกอบกิจ ต่าง ๆ ให้มีผลเป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น อรรถประโยชน์ในที่นี้แบ่งได้เป็น ๓ อย่าง คือ ประโยชน์ทางวัตถุ ได้แก่การอยู่ดีกินดีมีความสุขทางกาย ประโยชน์ทางปัญญา ได้แก่ การสร้างสรรค์ความงามให้เกิดขึ้นในประเภทต่าง ๆ ทำให้เจริญใจ และประโยชน์ทางธรรม ได้แก่ ความอึดเฝ้ายืนในดวงจิต เพราะความรู้สำนึกว่ามีอะไรดีเกิดขึ้น ความสามารถมาจาก ปัญญาโดยกำเนิดทางหนึ่ง และจากการศึกษาอบรมทางหนึ่ง เมื่อบุคคลมีความสามารถ เป็นเบื้องต้น ก็ย่อมรู้จักสะสมความสามารถขึ้นมาเป็นทุน รู้จักผลิตเครื่องมือ เป็นต้น ทำให้ มีสมรรถภาพสูงยิ่งขึ้นสืบไป ความสามารถของบุคคลแต่ละคนเมื่อมีการประสานซึ่งกันและกัน โดยวิธจัดการและบริหารที่ดี ย่อมทำให้เกิดความสามารถส่วนรวม สมรรถภาพของสังคม

^{๗๕} บทความเรื่อง **เหลียวหลังแลหน้า** ในวารสาร ชกส. ๕ มีนาคม ๒๕๑๙.

^{๗๖} <http://www.kriengsak.com/node/288>.

เป็นกำลังชักจูงให้สังคมและบุคคลในสังคมเจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป นี่แหละเป็นเรื่องที่เราเรียกว่า การพัฒนา

๒) หลักอิสริยาภพ หมายถึง เสรีภาพของมนุษย์เป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างกันกับสิ่งที่ปราศจากชีวิต ถ้ามีแต่สมรรถภาพ แต่บุคคลในสังคมนั้นปราศจากเสรีภาพ สังคมนั้นย่อมจะเป็นสังคมหุ่น แม้จะทำให้เจริญเติบโตพัฒนาขึ้นแต่ก็ไม่ดีนัก เพราะเสรีภาพทำให้มนุษย์สามารถเลือกจุดหมาย วิถีทางแห่งชีวิต และการประกอบกิจการตามความพอใจ เมื่อมนุษย์ทำอะไรตามใจชอบแล้ว (ฉันทะ) จะทำให้ได้ผลดีกว่าทำโดยไม่ชอบหรือทำโดยฝืนใจ เพราะฉะนั้น เสรีภาพจึงเป็นสิ่งที่ส่งเสริมปัญญาอันเป็นอนุสนธิแห่งสมรรถภาพ มนุษย์ทุกคนย่อมมีศักดิ์ของตนเอง ความมีเสรีภาพจึงเป็นการพัฒนาชาติให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๓) หลักความยุติธรรม มนุษย์มีความผูกพันกันก็ด้วยกฎแห่งความยุติธรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นคติยุติธรรมทางพระพุทธศาสนา สังคมจะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความสามัคคีกันได้ ก็อาศัยความยุติธรรมเป็นที่ตั้ง ความน้อยใจ ความริษยา ความแค้นแค้นชิงชังชิงเด่นกันก็เกิดจากความระแวงว่าไม่ได้รับความยุติธรรม เมื่อเป็นเช่นนั้น ย่อมทำให้เกิดความทุกข์ สันติสุขย่อมหายไป ยิ่งในชาติบ้านเมืองถ้าขาดความยุติธรรมก็ย่อมจะทำให้เกิดสงครามได้ จึงกล่าวได้ว่า ความยุติธรรมนำไปสู่สันติ และสันติเป็นมูลฐานแห่งการพัฒนา

๔) หลักความเมตตากรุณา มนุษย์มีร่างกายและปัญญาไม่เสมอกัน บางคนฉลาด บางคนโง่ บางคนพิการ บางคนแข็งแรง เป็นต้น เริ่มต้นก็มีความไม่เสมอภาคกันแล้ว จึงเป็นภาระหน้าที่ของสังคมที่จะขจัดปัดเป่าความไม่เสมอภาคนั้นให้ลดน้อยลง การเมินเฉยไม่ช่วยเหลือเพราะเชื่อว่าชาติก่อนเขาทำบาปมาอย่างนั้น นับว่าเป็นความเชื่อที่เป็นภัยต่อสังคมอย่างยิ่ง หลักเมตตากรุณานี้ มีความสืบเนื่องสัมพันธ์กับหลักเสรีภาพ คือ ศักดิ์ศรีของมนุษย์แต่ละคน ผู้ที่อ่อนแอกว่าย่อมพึงมีสิทธิเรียกร้อง ไม่ใช่คอยรับทานจากผู้ที่แข็งแรงกว่า และผู้ที่แข็งแรงกว่า ฉลาดกว่า จะต้องรู้จักยับยั้งไม่กอบโกยด้วยความโลภ เปิดโอกาสให้มีความยุติธรรมในสังคม ความเมตตากรุณาเป็นธรรมสำคัญของสังคม สมรรถภาพอย่างเดียวอาจทำให้เกิดความยุติธรรมได้ง่ายต้องอาศัยความเมตตากรุณาด้วย สังคมจึงจะเจริญพัฒนาโดยสมบูรณ์^{๗๗}

อาจารย์ป๋วย ได้ให้ทัศนะการพัฒนาชาติเพื่อความเจริญ ต้องมีลักษณะ ๔ ประการ ดังกล่าวมาแล้วคือ มีความสามารถ มีอิสริยาภพ มีความยุติธรรม และมีความเมตตากรุณา ภายในชาตินั้นแล้ว การวางแผนพัฒนาก็ต้องทำในกรอบแห่งการพัฒนาทั้ง ๔ ประการนั้น สถานการณ์ต่าง ๆ อันเป็นคุณแก่การพัฒนานั้น ต้องประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญพอสรุปได้ดังนี้ คือ ความสงบเรียบร้อย มีเป้าหมายดีและถูกต้อง มีขบวนการชัดเจน และใช้อำนาจเป็นธรรม

^{๗๗} ป๋วย อึ๊งภากรณ์, ศาสนธรรมกับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๐), หน้า ๔๐-๔๖.

๑) ความสงบเรียบร้อย หมายถึง เหตุการณ์บ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อย มีความสามัคคีทั้งภายในและภายนอก ตลอดถึงมีระบบการบริหารราชการแผ่นดินที่ดี พอสมควร ถ้าบ้านเมืองไม่ปกติสุข อันเกิดจากความมัวเมาในกามตัณหา ความโลภ ไม่ถือศีลธรรม การฉ้อราษฎร์บังหลวง ศาลไม่ตั้งอยู่ในความยุติธรรม ไม่เคารพความดี เห็นผิดเป็นชอบ ไม่มีเมตตากรุณา ถืออำนาจเป็นธรรม ข้าราชการไม่ปฏิบัติหน้าที่และข่มเหงราษฎร ย่อมทำให้ประเทศชาติบ้านเมืองเกิดความไม่เรียบร้อยขึ้นได้ อาจารย์ป๋วย ได้ให้วิธีแก้ไข มี ๒ ประการ คือ การอบรมสั่งสอนศีลธรรมในมวลชนและข้าราชการทั่วไปให้ได้ผล และผู้นำต้องมีคุณธรรมเป็นตัวอย่างให้ผู้น้อยได้ปฏิบัติตาม

๒) มีเป้าหมายดีและถูกต้อง เป้าหมายที่ถูกต้องสมบูรณ์ของการพัฒนาชาตินั้น ต้องครบองค์ ๓ คือ (ก) ต้องพยายามเพิ่มรายได้และสุขภาพของประชาชนในชาติ โดยคำนึงถึงประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์อนาคต ใช้ทรัพยากรให้เหมาะสม (ข) ต้องพยายามรักษาเสถียรภาพในการพัฒนา หมายความว่า สภาพที่ไม่เป็นการระส่ำระสายในเศรษฐกิจ ปัญหาทางการเงิน เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งจะทำให้การพัฒนาไม่ได้ผล (ค) ต้องพยายามกระจายผลประโยชน์ให้ทั่วถึงกันในหมู่ชนชาติเดียวกัน อย่าให้ผลของการพัฒนาดตกอยู่กับคนในเมืองหลวงได้ง่ายกว่าที่จะไปได้แก่คนในชนบท ในทางปฏิบัติหมายความว่า ใช้เงินลงทุนให้มากสำหรับชนบท และยับยั้งไว้บ้างในเมืองหลวง และแม้แต่ในเมืองหลวงเอง ก็ควรมุ่งให้เกิดประโยชน์แก่คนยากจนเป็นพิเศษ การวางเป้าหมายข้อนี้ นักพัฒนาจะต้องอาศัยศีลธรรมเป็นหลักสำคัญ

๓) มีขบวนการชัดเจน ข้อที่ควรคำนึงเป็นพิเศษในขบวนการพัฒนาก็คือ ควรจะทำอะไรก่อนอะไรหลัง รัฐบาลควรทำอะไร และเอกชนควรทำอะไร เนื่องด้วยทรัพยากรของชาติมีจำกัด เวลาที่มีจำกัด คนที่มีฝีมือก็มีจำกัด จะทำอะไรเพื่อพัฒนาพร้อม ๆ กัน ทุกอย่างคงไม่ได้แน่ จึงต้องทำเรื่องสำคัญก่อน คือ เรื่องที่ทำสำเร็จแล้ว จะช่วยให้ทำอย่างอื่นได้สะดวกและได้ผลดียิ่งขึ้น การพัฒนาคนและแรงงานอยู่ในประเภทนี้ เพราะถ้ามีคนดีมีฝีมือแล้ว ย่อมจะช่วยให้ฝีมือไปทำอย่างอื่นได้สะดวก เรื่องสำคัญน้อยไว้ทีหลัง อนึ่ง ในการดำเนินงานพัฒนานั้น นักเศรษฐศาสตร์มักจะเพ่งเล็งเฉพาะเรื่องเศรษฐกิจ ถ้าเป็นเช่นนั้น จะนับว่ามีการพัฒนาสมบูรณ์มิได้ จำต้องพิจารณาเลยไปถึงการพัฒนาทางสังคม อันหมายถึง การศึกษา สาธารณสุข สาธารณูปการ และควรคำนึงถึงหลักใหญ่แห่งชีวิต คือ ความงาม ศิลปะ กวีนิพนธ์ และดนตรี ต้องอยู่ในข่ายแห่งการพัฒนาขึ้นสำคัญ การวิจัยในมหาวิทยาลัย ก็เป็นการส่งเสริมสัจจะและปัญญา ควรเป็นเรื่องเอกของขบวนการพัฒนาด้วย การทำงานต้องถ่อมตนเองลงสักนิด และนึกถึงศักดิ์ศรีของผู้อื่นซึ่งควรเคารพบ้าง หรืออีกนัยหนึ่ง นึกถึงศีลธรรมบ้าง

๔) ใช้อำนาจเป็นธรรม ในขบวนการพัฒนา คือ การลงทุนสำหรับส่วนร่วม ย่อมอดมิได้ที่จะใช้อำนาจมากกว่าปกติไปบ้าง กล่าวคือ พัฒนามาก งานก็มาก เงินก็มาก ช่องทางที่จะโกงกันทุจริตกันก็มาก เงินคืองาน งานคือเงิน บันดาลสุขให้ผู้มีอำนาจ

ที่ปราศจากหิริโอตตปปะ ผู้ที่รับผิดชอบในการพัฒนาจึงจำเป็นต้องสร้างระเบียบวิธีปฏิบัติ ป้องกันทุจริต และการใช้อำนาจไปในทางมิชอบให้ได้ จึงจะพัฒนาให้ได้ผลสมบูรณ์จริง ๆ^{๗๘}

จากการเสวนาและบทความต่าง ๆ ที่ผู้รู้จักใกล้ชิดกล่าวถึงอาจารย์ป่วยนั้น แสดงให้เห็นว่า ท่านเป็นนักปราชญ์ที่มีความรู้คู่คุณธรรมจริง ๆ จึงสมควรนำแนวคิดในการสร้างสังคมคุณธรรมของท่านมากล่าวเพื่อเป็นประโยชน์ต่อสังคมประเทศชาติบ้านเมือง โดยศึกษาจากข้อเขียนผลงาน และบทความต่าง ๆ โดยเฉพาะแนวคิดผ่านงานเขียนชื่อ คุณภาพชีวิต ปฏิทินแห่งความหวัง “จากครรภ์มารดาถึงเชิงตะกอน” ซึ่งเป็นบทความที่สะท้อนแนวคิดที่ครอบคลุมบริบทของสังคมทุกด้าน สามารถยึดเป็นอุดมการณ์แห่งชาติเพื่อนำไปกำหนดนโยบายแห่งรัฐเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เพื่อการนำไปสู่สังคมที่มีคุณธรรม ดังนี้

“เมื่อผมอยู่ครรภ์ของแม่ ผมต้องการให้แม่ได้รับประทานอาหารที่เป็นคุณประโยชน์ และได้รับความเอาใจใส่และบริการอันดีในเรื่องสวัสดิการของแม่และเด็ก ในระหว่าง ๒-๓ ขวบแรกของผม ซึ่งร่างกายของผมกำลังเติบโตในระยะเวลาที่สำคัญ ผมต้องการให้แม่ผมกับตัวผมได้รับประทานอาหารที่เป็นคุณประโยชน์” จากแนวคิดนี้ แสดงให้เห็นถึง การพัฒนาทั้งทางด้านร่างกายและสมองนับตั้งแต่เด็กอยู่ในครรภ์ เป็นการปูพื้นฐานและให้ความสำคัญในการพัฒนาในเด็กเล็กซึ่งกำลังเติบโต ตลอดถึงให้บริการทางด้านสาธารณสุขสุขแก่มารดาอย่างเท่าเทียมกัน^{๗๙}

“ผมต้องการไปโรงเรียน พี่สาวและน้องสาวของผมก็ต้องการไปโรงเรียน จะได้มีความรู้หากินได้ และจะได้รู้คุณธรรมแห่งชีวิต ถ้าผมมีสติปัญญาเรียนชั้นสูง ๆ ขึ้นไป ก็ให้มีโอกาสเรียนได้ไม่ว่าพ่อแม่ผมจะรวยหรือจน จะอยู่ในเมืองหรือชนบทแรงแค้น” จากแนวคิดนี้ แสดงให้เห็นถึงทุกคนในประเทศนี้จะต้องได้รับสิทธิในด้านการศึกษาอย่างเสมอภาคกัน ไม่ว่า จะรวยหรือจน อย่างน้อยก็ต้องมีวิชาความรู้ติดตัวไว้เพื่อหาเลี้ยงชีพ อันเป็นการพัฒนาคุณภาพความเป็นอยู่ขั้นพื้นฐานที่ประชาชนจะพึงได้รับอย่างเท่าเทียมกัน

“บ้านเมืองที่ผมอาศัยอยู่ จะต้องมิใช่บ้านเมืองที่มีการข่มขู่ กดขี่หรือประทุษร้ายกัน” แนวคิดนี้ ก็แสดงให้เห็นถึงทุกคนต้องอยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน มีความเท่าเทียมกัน ในด้านการคุ้มครองกฎหมาย มีความเสมอภาคกันในด้านความปลอดภัย ปราศจากการกดขี่ข่มเหง ซึ่งกันและกันอย่างไม่เป็นธรรม

“ผมต้องการให้ชาติของผมได้ขายผลผลิตแก่ต่างประเทศด้วยราคา อันเป็นธรรม” แนวคิดนี้เป็นการพัฒนาประเทศด้วยการรักษาผลประโยชน์ของประเทศ จะต้องตกแก่รัฐ มิใช่ตกแก่พ่อค้าคนกลางเพียงด้านเดียว

“ในฐานะที่ผมเป็นชาวไร่ชาวนา ผมก็อยากมีที่ดินของผมพอสมควรสำหรับทำมาหากิน มีช่องทางได้กู้ยืม มาขายยางาน มีโอกาสรู้วิธีทำกินแบบใหม่ ๆ มีตลาดดีและขายสินค้า

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๑-๓๒.

^{๗๙} http://www3.thaights.or.th/bog/document_in17.htm.

ในรากายุติธรรม” แนวคิดนี้ แสดงให้เห็นถึงเศรษฐกิจชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ซึ่งเป็นรากฐานของสังคมเข้มแข็ง เมื่อฐานล่างเข้มแข็งประเทศชาติก็มีภูมิคุ้มกันและมีความเข้มแข็งด้วยเช่นกัน ท่านมีนโยบายว่า “ที่ดินต้องเป็นของผู้ไถหว่าน” (land belongs to the tillers)

“ในฐานะที่เป็นกรรมการ ผมก็ควรจะมีหุ้นส่วนในโรงงาน บริษัท ห้างร้านที่ผมทำอยู่” แนวคิดนี้ เป็นแนวคิดเรื่องสหกรณ์ หรือการถือกรรมสิทธิ์ร่วมในภาคอุตสาหกรรม หรือสหภาพแรงงานที่สมาชิกใช้เงินกองทุนสำรองเลี้ยงชีพของสหภาพเข้าซื้อหุ้นในโรงงาน เพื่อให้เกิดประชารัฐในการผลิตซึ่งเป็นแนวคิดเดียวกันที่ว่า ที่ดินต้องเป็นของผู้ไถหว่าน

“ในฐานะที่ผมเป็นมนุษย์ ผมต้องการอ่านหนังสือพิมพ์ และหนังสืออื่น ๆ ที่ไม่แพงนัก จะฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์ก็ได้โดยไม่ต้องทนรบกวนจากการโฆษณามากนัก” เสรีภาพในข้อมูลข่าวสารเป็นเสรีภาพที่ท่านให้ความสำคัญอย่างสูง ท่านเชื่อว่า การศึกษา และหนังสือสื่อสารณะทุกประเภทต้องมีราคาถูก ประชาชนสามารถหาซื้อได้ จึงจะได้ชื่อว่ามีเสรีภาพอย่างแท้จริง โดยไม่ถูกจำกัดความรู้ และการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร และข้อเท็จจริงในโลก

“ผมต้องการโอกาสที่มีส่วนร่วมในสังคมรอบตัวผม ต้องการมีส่วนร่วมในการวินิจฉัยโชคชะตาทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของชาติ” อาจารย์ปวย มีความเชื่อเรื่องประชาธิปไตยในด้านสิทธิชุมชนว่า ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการวินิจฉัยโชคชะตาทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของชาติ

“ผมต้องการสุขภาพอนามัยอันดี และรัฐบาลจะต้องให้บริการป้องกันโรคแก่ผมอย่างฟรี” กับการบริการการแพทย์รักษาพยาบาลอย่างถูก อย่างดี เจ็บป่วยเมื่อใดหาหมอหาพยาบาลสะดวก ผมจะต้องมีเวลาว่างสำหรับเพลิดเพลินกับครอบครัว..”^{๘๐}

แนวคิด อาจารย์ ปวย อึ้งภากรณ์ จากบทความเรื่อง “จากกรรมมารดาถึงเชิงตะกอน” เป็นบทความที่เสนอเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตตั้งแต่เกิดจนตายของประชาชนที่พึงได้รับจากรัฐบาล สะท้อนให้เห็นแนวคิดในการพัฒนาสังคมทุกส่วนทุกมิติและทุกบริบทของสังคม ทำให้เห็นถึงความเสมอภาคในการได้รับการบริการทุกด้าน ทั้งด้านบริการสุขภาพ ทั้งด้านการศึกษา ทั้งด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ด้านความยุติธรรม ด้านการทำมาหาเลี้ยงชีพ และความมีอิสระในการตัดสินใจในเรื่องของการเมือง เป็นต้น นับว่าแนวคิดในการสร้างสังคมคุณธรรมแนวสันติประชาธรรมของ อ.ปวย อึ้งภากรณ์ เป็นแนวคิดที่เป็นการสร้างสังคมคุณธรรมอย่างแท้จริง

๔. ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี ราชภานุรักษ์ นักคิด นักปราชญ์ ของสังคมผู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาสังคมเพื่อให้สังคมเกิดความสันติสุขและมีคุณธรรม ท่าน ได้กล่าวถึง เรื่อง "คุณธรรมนำการพัฒนา ยุทธศาสตร์สังคมคุณธรรม" ซึ่งเป็นแนวทางและ

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๓๕-๑๓๘.

ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศด้านคุณธรรม ๖ ประการ ที่นับว่าเป็นการเสริมสร้างสังคม
คุณธรรม คือ^{๘๑}

๑) ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจพอเพียง และการพัฒนาอย่างบูรณาการทั้งจังหวัด
ในทุกจังหวัดมีความร่วมมือกันในทุกภาคส่วนทั้งรัฐ ท้องถิ่น ชุมชน และประชาสังคม ส่งเสริม
การพัฒนาอย่างบูรณาการ ที่มีเศรษฐกิจพอเพียงเป็นรากฐานโดยเน้นการมีส่วนร่วมเต็มพื้นที่
ควรมีการจัดสรรการใช้ที่ดินและเทคโนโลยีที่เหมาะสมให้คนจำนวนมากที่สุด สนับสนุน
ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น และประชาสังคมให้สามารถขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างบูรณา
การ กระทรวงมหาดไทยร่วมกับกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ควรเป็น
แกนหลักในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์นี้ด้วยความสนับสนุนของกระทรวงสาธารณสุข และ
เครือข่ายองค์กรทางสุขภาพ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสถาบันส่งเสริม
การจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.)

๒) ยุทธศาสตร์ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นและประชาสังคม ยุทธศาสตร์นี้
เป็นยุทธศาสตร์เพื่อจัดความสัมพันธ์ใหม่ในสังคม หรือ องค์กรใดที่มีความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง
ระหว่างผู้มีอำนาจข้างบนกับผู้ไม่มีอำนาจข้างล่าง ทำให้ประชาธิปไตย และศีลธรรมเป็นไปได้
ความสัมพันธ์ในแนวนราบ มีพื้นฐานอยู่ที่การเคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นคนของทุกคน
อย่างเท่าเทียมกัน มีความเสมอภาค และเข้ามารวมตัวร่วมคิดร่วมทำอย่างเท่าเทียมกัน
เรียกว่า มีความเป็นประชาสังคม ถ้าไม่มีความเป็นประชาสังคม การหวังที่จะเห็นสังคม
ศีลธรรมเป็นไปได้ไม่ได้เลย และไม่อาจมีประชาธิปไตยโดยปราศจากความเข้มแข็งของชุมชน
ท้องถิ่น กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ควรเป็นเจ้าภาพหลักในการทำ
ยุทธศาสตร์นี้

๓) ยุทธศาสตร์การศึกษาที่คุณธรรมนำความรู้ การพัฒนาการศึกษา ควรจะใช้
ความดี หรือคุณธรรมนำแล้วตามด้วยความรู้ แท้ที่จริงความดีหรือคุณธรรมคือปัญญา ความรู้
กับปัญญาต่างกัน ความรู้อาจจะรู้อะไรเป็นเรื่อง ๆ และมักจะไม่มีจริยธรรมกำกับ แต่ปัญญา
หมายถึงรู้ทั้งหมดซึ่งรวมถึงรู้ตัวเองด้วย การรู้ทั้งหมดและรู้ตัวเองทำให้สามารถจัดความสัมพันธ์
ระหว่างตนกับผู้อื่นและสิ่งอื่นอย่างถูกต้อง ในยุทธศาสตร์นี้ควรลดการเรียนแบบท่องวิชาการ
แต่เพิ่มการเรียนรู้ในชีวิตจริง ปฏิบัติจริง ชีวิตจริง หรือวิถีชีวิตร่วมกัน คือ วัฒนธรรม มนุษย์
เรียนรู้ได้ดีที่สุดในฐานวัฒนธรรม การเรียนรู้ในฐานวัฒนธรรม เอาชีวิตและการศึกษามายู่
ที่เดียวกัน ไม่ใช่แยกส่วนอย่างการศึกษาปัจจุบันว่าชีวิตก็อย่างหนึ่ง การศึกษาก็อย่างหนึ่ง
โดยแยกไปเอาวิชาเป็นตัวตั้ง ไม่ได้เอาชีวิตเป็นตัวตั้ง ใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์
มาวิเคราะห์ สังเคราะห์ สิ่งที่เราเรียนรู้ในฐานวัฒนธรรมให้เป็นปัญญาที่สูงขึ้น แล้วนำปัญญา
กลับลงไปใช้ในชีวิตจริง และปฏิบัติจริงอีก กระทรวงศึกษาธิการควรจะเป็นแกนในการสร้าง
และขับเคลื่อนยุทธศาสตร์นี้

^{๘๑} ประเวศ วะสี, ยุทธศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท เกร็ดคอมพิวเตอร์จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓-๑๕.

๔) ยุทธศาสตร์ความเข้มแข็งขององค์กรทางศาสนา ฯ เป็นทรัพยากรอันมีค่ามหาศาลของแผ่นดิน ทั้งประเทศมีวัดอยู่ประมาณ ๓๐,๐๐๐ แห่ง มีมัสยิดหลายพันแห่ง องค์กรทางศาสนาคริสต์ และศาสนาอื่นอีกจำนวนหนึ่ง แม้ไม่มากเท่าวัดและมัสยิด องค์กรทางศาสนาเคยเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่มีบทบาททั้งทางสังคม ทางวัฒนธรรมทางจิตใจ และทางการศึกษา การพัฒนาสมัยใหม่ได้ทอดทิ้งองค์กรทางศาสนาไปปัญหาของคนสมัยใหม่ที่สำคัญคือความเครียด ถ้าส่งเสริมการจัดการวัดให้เป็นทีสะอาดร่มรื่น มีอาจารย์สอนกรรมฐาน วัดจะช่วยให้เกิดสุขภาวะทางจิต และการพัฒนาจิตใจอย่างมาก พระที่วัดอาจวิจัยค้นคว้าหาผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบในชุมชนแล้วนำมาสื่อสารกัน เช่นเดียวกับที่โรงเรียนทำ ก็จะเป็นเครื่องขยายความดีให้เต็มแผ่นดิน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กรมการศาสนา ศูนย์คุณธรรม สำนักนายกรัฐมนตรี กระทรวงวัฒนธรรม กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ชุมชนท้องถิ่น ควรจะรับผิดชอบขับเคลื่อนยุทธศาสตร์นี้ อาจส่งเสริมให้มีเครือข่ายนักธุรกิจเพื่อศาสนาเข้ามาร่วมส่งเสริมการจัดการขององค์กรทางศาสนา

๕) ยุทธศาสตร์ระบบบริการสุขภาพที่มีหัวใจของความเป็นมนุษย์ ระบบบริการสุขภาพเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทุกคนตั้งแต่ครรภ์มารดาจนถึงเชิงตะกอน ถ้ามีการจัดระบบบริการ และพัฒนาจิตสำนึกของบุคลากรสาธารณสุขให้บริการที่มีหัวใจของความเป็นมนุษย์ได้ ระบบบริการสุขภาพก็จะเป็นเครื่องมือส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมอันยิ่งใหญ่ นอกจากนั้น หากโรงพยาบาลชุมชนเข้มแข็งร่วมกับชุมชนเข้มแข็ง จะสามารถสถาปนาระบบสุขภาพชุมชนอันกว้างใหญ่ไพศาล อำนวยประโยชน์สุขให้มหาชนชาวสยามอย่างไพศาล กระทรวงสาธารณสุข และองค์กรสุขภาพต่าง ๆ ควรรับผิดชอบขับเคลื่อนยุทธศาสตร์นี้

๖) ยุทธศาสตร์การสื่อสารสร้างสรรค์เพื่อขยายความดีให้เต็มแผ่นดิน ในแต่ละพื้นที่มีความดีอยู่แล้วโดยไม่มีใครรู้เห็น ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเหล่านี้อาจเป็นชาวบ้าน ครู พระ ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ ทนายความ สื่อมวลชนหรือองค์กร เช่น วัด โรงเรียน โรงพยาบาล บริษัท...หากมีการทำแผนที่คนดีในทุกพื้นที่โดยโรงเรียน โดยวัด โดยโรงพยาบาล โดยชุมชน ท้องถิ่นหรือองค์กรอื่นใด แล้วนำมาสื่อสารกันให้รู้ในวงกว้าง จะสามารถทำให้ความดีขยายตัวเต็มแผ่นดิน ยุทธศาสตร์นี้กำหนดให้สื่อสารมวลชนของรัฐ นำเรื่องราวของการทำความดีมาสื่อสารกันอย่างกว้างขวางเป็นประจำ ควรออก พ.ร.บ.องค์การสื่อสารสาธารณะที่เป็นอิสระจากอำนาจรัฐและอำนาจเงิน สามารถสื่อสารทั้งวิทยุ โทรศัพท์ สิ่งพิมพ์ อินเทอร์เน็ต และส่งเสริมการสื่อสารชุมชน ให้คนไทยรู้ความจริงโดยทั่วถึง รับรู้ความดีความงามที่มีในแผ่นดิน และสามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันได้ ประเทศจะเกิดความถูกต้องดีงามโดยรวดเร็ว รัฐมนตรีสำนักนายกรัฐมนตรีที่กำกับดูแลสื่อสารมวลชนของรัฐ ควรรับผิดชอบยุทธศาสตร์นี้

นอกจากนี้ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ยังกล่าวถึงความเป็นชุมชนเข้มแข็งในฐานะ เป็นการสร้างสังคมคุณธรรมว่า “...เราต้องสร้างรากฐานของสังคมที่แข็งแรง ขณะนี้สังคมไม่มีฐาน สังคมลอยตัวเคว้างคว้าง สังคมเหมือนตึกที่เรา นั่งอยู่นี้ ตึกสูง ๆ จะมั่นคงได้ รากฐานของตึกจะต้องแข็งแรงอยู่บนฐานที่แข็งแรง สังคมก็เช่นเดียวกัน ฐานล่างของสังคม

ต้องแข็งแรง และส่วนบนคือสังคม ก็จะเกิดความถูกต้องขึ้น ไม่อย่างนั้นก็จะเกิดความรวนเรไปทั้งระบบ นึกถึงตึกที่ฐานไม่แข็งแรง ตึกจะทรุด สังคมก็เช่นเดียวกัน ถ้าฐานของสังคมไม่แข็งแรง ก็ทรุด ถ้าจะถามว่า ฐานสังคมจะแข็งแรงได้อย่างไร ก็ด้วย**อิฐ ๓ ก้อน คือ ศาสนา เศรษฐกิจพอเพียง และชุมชนเข้มแข็ง** ศาสนาสอนเรื่องดี ๆ ทั้งสิ้น เรื่อง ความเมตตา กรุณา ความประหยัด การเคารพคน พัฒนาจิตใจให้สูงขึ้น เศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริที่องค์พระเจ้าอยู่หัวรับสั่งอยู่บนฐานศาสนา ธรรมอาศัยความไม่โลภ ความรู้จักประมาณ อาศัยความรู้จักตนเอง อาศัยความเพียร การรักษาสีงแวดล้อม และการรักษาวัฒนธรรมต่าง ๆ เพราะฉะนั้นศาสนากับเศรษฐกิจพอเพียงจะรวมตัวเชื่อมโยงกันอย่างเหมาะสมทีเดียว และจะเป็นเรื่องใหญ่ที่ช่วยสังคมไทยไปสู่ความถูกต้อง ศาสนา หมายถึง ทุกศาสนา ศาสนาอะไรก็ได้ เข้ากับเศรษฐกิจพอเพียงได้ทุกศาสนา ไม่ว่าจะเป็นพุทธ อิสลาม คริสต์ ฮินดู ซิกข์ได้หมด ทุกศาสนา ในศาสนามีโครงสร้างอยู่มากทีเดียว ซึ่งถ้าแต่ละศาสนาทำเรื่องศาสนากับเศรษฐกิจพอเพียง หรือจะแยกกันทำก็ได้ เช่น พุทธศาสนากับเศรษฐกิจพอเพียง อิสลามกับเศรษฐกิจพอเพียง คริสต์กับเศรษฐกิจพอเพียง ฮินดูกับเศรษฐกิจพอเพียง ศาสนาซิกข์กับเศรษฐกิจพอเพียง ก็จะมีพลังมากขึ้นอาจจะร่วมมือกันก็ได้ ทุกศาสนา จะสอดคล้องกับเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงได้ เพราะเป็นเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับเรื่องความดี เกี่ยวกับจิตใจซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงรับสั่งเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงไว้เป็นอย่างมาก ตรงนี้จะเป็นพลังให้เกิดความเข้มแข็งและความถูกต้องขึ้น

ชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนนั้นเป็นสถาบันทางสังคม ที่อยู่ตรงฐานรากของสังคม ถ้ามีการร่วมคิด ร่วมทำจนเกิดความเป็นชุมชนขึ้น ตรงนี้เองที่จะเกิดความดีขึ้น เมื่อเป็นชุมชนคนจะเห็นแก่ตัวน้อยลง จะเห็นแก่ส่วนรวมมากขึ้น โดยมีศาสนธรรมเป็นแกนเสมอ แล้วก็ทำเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจพอเพียงอยู่บนพื้นฐานของธรรมชาติของมนุษย์ อยู่บนธรรมชาติชาวบ้านจะเข้าใจได้มากที่สุด และจะใช้เศรษฐกิจพอเพียงได้โดยอัตโนมัติ ทั้ง ๓ เรื่องนี้เวลาเคลื่อนไหวในพื้นที่จะเชื่อมโยงกัน ทั้งศาสนา เศรษฐกิจพอเพียงและชุมชนเข้มแข็ง การพัฒนานี้จะพัฒนาแบบบูรณาการทุกอย่างไปพร้อม ๆ กัน มิได้พัฒนาแบบแยกเรื่อง กล่าวคือ ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ ครอบครัว ชุมชน สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สุขภาพจะเชื่อมโยงไปพร้อมกัน ปัญหาของเราที่เผชิญอยู่ขณะนี้คือ การพัฒนาแบบแยกส่วน แยกเป็นเรื่อง ๆ ในที่สุดจะแก้ปัญหาไม่สำเร็จ เช่น ไปแก้เรื่องน้ำท่วม ไปแก้เรื่องฝนแล้ง ไปแก้เรื่องสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม โดยแยกเป็นเรื่อง ๆ จะพบว่าแก้ไม่ได้ มันต้องเชื่อมโยงเป็นบูรณาการทั้ง ๓ อย่าง คือ ศาสนา เศรษฐกิจพอเพียง และชุมชนเข้มแข็ง **ซึ่งถ้าเราพัฒนาตรงนี้เต็มพื้นที่ จะเป็นการพัฒนาเรื่องความดีควบคู่คุณธรรม อันจะเป็นฐานของสังคม** การพัฒนาทุกอย่างนี้ ไม่ว่าจะเป็นศาสนา เศรษฐกิจ ความยุติธรรม การศึกษา ฯลฯ ต้องเชื่อมโยงกับฐานของสังคม ไม่อย่างนั้น ไม่เป็นโครงสร้างของสังคม การพัฒนาทุกวันนี้ ลอยตัวไปหมด ลอยแคว้งคว้างทุกเรื่อง ทั้งการศึกษา เศรษฐกิจ ศาสนา ฯลฯ ตรงนี้เป็นเรื่องเชิงโครงสร้าง เราต้องประกอบโครงสร้างของสังคมให้สมประกอบ ขณะนี้มันพิการ ไม่มีฐานและการพัฒนา ก็ไม่เชื่อมโยง ไร้

ฐาน เคว้งคว้างไปตามเรื่องตามราว เกิดความปั่นป่วนรวนเรไปทั่ว ความดี ก็ไม่มีที่จะอยู่ได้ โครงสร้างสังคมต้องสับประกอบ จึงจะทำให้ความดีเกิดขึ้นได้ง่ายให้เกิดขึ้นเต็มแผ่นดินของเรา ทั้งหมดนี้เป็นการสร้างฐานรากของสังคมให้เข้มแข็งด้วยอิฐ ๓ ก้อน คือ ศาสนา เศรษฐกิจ พอเพียง และชุมชนเข้มแข็ง

ศาสตราจารย์ประเวศ วะสี ยังกล่าวถึง การสร้างสปีริตแห่งการเป็นอาสาสมัคร เพื่อสังคมให้เต็มแผ่นดิน การที่เราเป็นอาสาสมัคร ได้ทำเพื่อเพื่อนมนุษย์จะสร้างจิตใจที่ดีงาม เป็นจิตใจที่มีความเมตตากรุณา ไม่ใช่แย่งชิงกันเอาเปรียบกันเต็มแผ่นดิน เหมือนกับแนวทางการพัฒนาทุกวันนี้ที่ทำให้มนุษย์แยกขาดจากกันเป็นส่วน ๆ การมีอาสาสมัครเพื่อสังคมจะเป็น ตัวเชื่อมสังคมเข้าด้วยกัน อาสาสมัครจะไปช่วยคนยากจน เด็กกำพร้า คนป่วย คนชรา คนพิการต่าง ๆ ในเรื่องนี้ประเทศไทยเรามีการส่งเสริมอย่างมาก แต่ต่างประเทศ เช่น เกาหลีใต้ ฮ่องกง จะมีภิกษุณี หรือที่เรียกว่า "ฉือจี้" เป็นองค์กรใหญ่มากได้ทำเรื่องดี ๆ มากมายให้กับสังคมของเขา รวมทั้งมีสถานเฝ้าทักษ์เป็นของตนเอง มีโรงเรียนแพทย์ของตัวเอง ซึ่งอาสาสมัครเข้าช่วยกันทำ

“...ทุกวันนี้ เราจะเห็นความลำบากของสังคม และได้มีส่วนร่วมในการช่วยเหลือกัน แผ่นดินจะเต็มไปด้วยน้ำใจ มีหัวใจของความเป็นมนุษย์ สังคมเราจะมีแต่ความโหดร้าย เอาไรต์เอาเปรียบกันไม่ได้ สังคมจะต้องมีธรรมะ ๆ คือ ความถูกต้อง ครองแผ่นดิน ดังพระปฐมบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งเป็นพระปฐมบรมราชโองการแรกที่ยังส่อออกมาเมื่อขึ้นครองราชย์ว่า **"เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม"** จะเห็นว่าทรงเน้นการปกครองแผ่นดินโดยธรรมเสียก่อนจึงจะก่อประโยชน์สุขต่อมหาชนชาวสยาม มีธรรมะครองแผ่นดิน มีธรรมะเต็มแผ่นดิน มีความดีและความถูกต้องเต็มแผ่นดิน ถ้าเรานึกถึงพระเจ้าอยู่หัว ต้องนึกถึงพระบรมราชโองการนี้ ดังนั้น การกำหนดนโยบายในครั้งนี้ ที่ประชุมจะต้องเสนอ ขาดนายกรัฐมนตรีนครให้รัฐบาล ส่งเสริมคนไทยเป็นอาสาสมัครเพื่อสร้างสังคมให้เต็มแผ่นดิน ทำตอนนี้ได้เลยไม่ยาก รัฐบาลก็ได้นโยบายที่สร้างคุณค่าให้กับรัฐบาล สังคมไทยก็จะดีขึ้น ความดีก็จะเกิดขึ้นเต็มแผ่นดิน สังคมจะเกิดความเชื่อมโยงกันด้วยปัญญา ปัญญา จะมาจากความเมตตากรุณา ถ้าขาดความเมตตากรุณา ปัญญา ก็จะไม่เกิด มีแต่อบายมุขเรื่องนั้น เรื่องนี้มีแต่จะขาดจริยธรรม **ความรู้ไม่แน่ว่าจะมีจริยธรรม แต่ปัญญาจะมีจริยธรรมเสมอ** เพราะปัญญา หมายถึงการรู้ คือ ต้องรู้ทั้งหมด หมายถึงต้องรู้ตัวเองด้วย ปัจจุบันนี้การศึกษาของเราที่เขมกเขม้นเรียนรู้อยู่ ไม่มีเลยที่จะศึกษาให้รู้จักตัวเอง มีแต่ให้รู้รอบตัวมาเป็นอาภรณ์ประดับตัวเอง แต่ภายในตัวเองไม่ได้เปลี่ยนแปลง ดังนั้นการศึกษาทุกชนิด จะต้องนำไปสู่การรู้ตัวเอง เพราะถ้าเรารู้ตัวเอง ก็รู้คนอื่นด้วย เราจะจัดความสัมพันธ์ระหว่างเราเองกับสรรพสิ่งได้อย่างถูกต้อง”^{๘๒}

^{๘๒} อ้างแล้ว.

โดยท่านเสนอให้มี การพัฒนาอย่างบูรณาการ กล่าวคือ เมื่อชุมชนเกิดการขับเคลื่อนพัฒนาตามแผน คือ การก่อตัว ของผู้นำชุมชน สํารวจข้อมูล ทำแผน นำเสนอ และเกิดการ พัฒนาแบบบูรณาการ ไปพร้อมกัน ๘ เรื่อง คือ เศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ การศึกษา และประชาธิปไตย ทำให้เกิดสังคมसानติสุข และความยั่งยืน

เป้าหมายการพัฒนาแบบบูรณาการสรุปได้ ดังนี้

๑) การมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่ หมายถึงอาชีพที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ตลอด ถึงสิ่งแวดล้อม มีรายจ่ายน้อยกว่ารายรับ และหมายถึงสังคมสิ่งแวดล้อมและศีลธรรม

๒)) การเป็นสังคมที่ไม่ทอดทิ้งกัน ดูแลกันและกัน จะเป็นสังคมหัวใจมนุษยที่มี ความสุขยิ่ง

๓)) เชื่อมโยงผู้บริโภคในเมืองกับผู้ผลิตในชนบท พลังผู้บริโภคคือพลังเพื่อการพัฒนา อย่างยั่งยืนและใหญ่ที่สุด

๔)) ระบบสุขภาพชุมชนที่ดีที่สุด

๕)) ป้องกันภัยพิบัติ คือ ทุกชุมชนต้องสามารถปกป้องภัยพิบัติได้

๖)) พลังงานชุมชน มีพลังงานสามารถสร้างพอใช้ในชุมชนได้เอง ทั้งเป็นอาชีพ และ ทำให้สิ่งแวดล้อมดีขึ้น

๗)) สร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สร้างพิพิธภัณฑ์ สร้างศูนย์ศิลปะ ศูนย์กีฬา ส่งเสริมความเรียบร้อยในชุมชน

๘)) มีสถาบันการเงินระดับตำบล

๙)) มีเป้าหมายเพิ่มจำนวนต้นไม้ อย่างน้อยควรมีป่าไม้ร้อยละ ๕๐ ของพื้นที่

๑๐)) ปฏิรูปการศึกษาเพื่อชุมชนท้องถิ่น การศึกษาควรเป็นเครื่องมือแก้ทุกข์ มนุษย์ สามารถจะเรียนรู้จากทุกสิ่งทุกอย่างและทุกหนทุกแห่ง เอาชีวิตและการอยู่ร่วมกันเป็นตัวตั้ง ชีวิตต้องทำงาน ต้องมีรายได้ มีชีวิตที่โหนดมีการเรียนรู้ที่นั่น ชีวิตต้องพัฒนาต้องมีรายได้ ก็ต้องเรียนรู้จากการทำงานและมีรายได้ การเรียนรู้ในชุมชนและสัมมาอาชีพะศึกษา จึงควร จะเป็นฐานของการศึกษาของคนทั้งมวล

ส่วนการพัฒนาแบบยั่งยืน เพื่อให้เกิดสังคมคุณธรรม ตามทัศนะของ ศ.นพ.ประเวศ วะสีนั้น ท่านระบุว่า ใน เบื้องต้นต้องพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนให้เข้มแข็ง เป็นสัมมาอาชีพะ ถือเป็นฐานรากของความเข้มแข็งของสังคมที่สำคัญ มีการจัดการตนเอง ไปตามระบบแบบ แผนต่าง ๆ ภายในท้องถิ่น ด้วยความถูกต้องและเป็นธรรม โดยเฉพาะก็คือ อธิปไตยญา คือปัญญาที่สามารถทำให้การพัฒนาสังคมให้มีคุณธรรมได้สำเร็จแบบยั่งยืน และในระบบต่าง ๆ ของท่านนั้น มีหลักธรรมที่จะต้องสร้างขึ้นภายในชุมชนอยู่ทุกขณะ โดยมีความถูกต้องและ เป็นธรรมเป็นยอดสูงสุด^{๘๓}

^{๘๓} ประเวศ วะสี. **ชุมชนเข้มแข็ง ทูทางสังคมของไทย**. หนังสือชุดชุมชนเข้มแข็ง ลำดับที่ ๑. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม และธนาคารออมสิน, ๒๕๔๑), หน้า ๒๘.

“ทิศทางอนาคตของประเทศชาติ คือสร้างฐานของประเทศให้เข้มแข็ง ชุมชนท้องถิ่นคือฐานของประเทศ” ส่วนล่างของสังคม หรือชุมชนท้องถิ่นครอบคลุมพื้นที่ทุกตารางนิ้วของประเทศ เป็นที่อยู่ของคนส่วนใหญ่ มีทรัพยากรต่าง ๆ เช่น ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ สินแร่ เป็นความจริงของชีวิต เป็นที่อยู่ของคนส่วนใหญ่ และอยู่ร่วมกัน ชุมชนคือการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างคนกับคน และระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม

“ชุมชนเข้มแข็ง จึงเป็นกุญแจของความยั่งยืน และสังคมเข้มแข็งต้องเริ่มที่ชุมชนเข้มแข็ง” ถ้าเข้าใจหลักการที่ว่า ความถูกต้อง ต้องถักทอมาจากหน่วยย่อยข้างล่าง และข้างล่างคือชุมชนท้องถิ่น การพัฒนาประเทศก็จะไม่ยาก ไม่ช้า ไม่รุนแรง สันติ และใช้ปัญญา มิฉะนั้นนอกจากความรุนแรงแล้ว ยังไม่สำเร็จอีกด้วย เศรษฐกิจชุมชนเป็นฐานของเศรษฐกิจจริง เป็นเศรษฐกิจชีวิตและการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล เศรษฐกิจชุมชนต้องเป็นตัวตั้ง และถักทอขึ้นมาเป็นระบบเศรษฐกิจที่ใหญ่ขึ้น การถักทอที่ขึ้นมาจากข้างล่างจะทำให้เกิดระบบที่ใหญ่ขึ้น มีบูรณาการ และมีคุณภาพ ทำให้เกิดความเป็นปกติ หรือสภาวะ และความยั่งยืน^{๘๔}

สรุป แนวคิดและทัศนะของนักปราชญ์ที่มีต่อการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมทั้ง ๔ ทานดังกล่าว จะเห็นได้ว่า มีแนวคิดและหลักการร่วมกันโดยนัยต่าง ๆ ดังนี้

- ๑) การพัฒนาปัจเจกบุคคลให้มีความดีงาม ตามหลักแห่งการพัฒนาตน เช่น ไตรสิกขา การเรียนรู้ในวิชาชีพ เป็นต้น
- ๒) การมีจิตสำนึกของบุคคลที่มีต่อสังคม มีจิตอาสา
- ๓) การแบ่งปันในสังคม
- ๔) การมีคุณภาพชีวิตที่ดี
- ๕) การช่วยเหลือพึ่งพากันและกัน ชุมชนเข้มแข็ง
- ๖) ความมีระเบียบ วินัย กติกาของสังคมที่ดี
- ๗) การมีสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการสร้างการเรียนรู้และการสร้างความดีงาม
- ๘) การมีศีลธรรม จริยธรรมกำกับการทำหน้าที่ในสังคม
- ๙) การยึดความถูกต้อง เป็นธรรม มีความยุติธรรม
- ๑๐) ความมีเมตตาธรรม และคุณธรรม มีความเสมอภาค เป็นต้น

๒.๖ วิธีเสริมสร้างสังคมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา

การที่จะสร้างหรือพัฒนาสังคมให้มีคุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรมแบบมั่นคง และยั่งยืนได้นั้น จะต้องปลูกจิตสำนึกที่ดีงามแก่ปัจเจกบุคคลเป็นเบื้องต้น แล้วแผ่ขยายไปสู่ ครอบครัว หมู่บ้าน ประเทศชาติบ้านเมือง ตลอดจนเผยแผ่ไปทั่วโลก ให้เป็นสังคมคุณธรรม

^{๘๔} อ่างแล้ว.

แบบสากลที่ทุกคนยอมรับได้ และสามารถนำไปปฏิบัติอย่างเต็มใจโดยไม่ต้องฝืนหรือรู้สึกว่าจะถูกบีบบังคับแต่ประการใด

ในสมัยพุทธกาล เมือมีพระอรหันตสาวกรวม ๖๐ รูป พระพุทธองค์ได้ส่ง สาวกไปประกาศพระศาสนายังสถานที่ต่าง ๆ ด้วยพุทธดำรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย อนุตระวิมุตติธรรมที่ตถาคตบรรลุแล้ว พวกเธอก็ได้บรรลุแล้ว บ่วงทั้งหลายทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ตถาคตและเธอทั้งหลายก็พ้นแล้ว พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปตามคามนิคมชนบทต่าง ๆ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จงอย่าไปทางเดียวกันถึงสองรูป จงแสดงธรรมให้ไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ให้เป็นไปพร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง แม้เราเองก็จะไปสู่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม”^{๘๕}

เมื่อพระพุทธองค์ได้ส่งพระอรหันตสาวกออกไปแล้ว พระพุทธองค์ก็เสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน มุ่งสู่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม การที่พระพุทธองค์มีพระทัยตั้งมั่นที่จะเสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมนี้ ก็เพื่อแสวงหาเครือข่าย หรือแนวร่วมที่ทรงคิดว่าการเผยแผ่ธรรมของพระองค์ น่าจะมีผลแห่งความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพและรวดเร็วจึงมุ่งไปที่บุคคลผู้เป็นหัวหน้าของกลุ่มชน ๒ กลุ่ม คือ ๑) ผู้นำทางจิตวิญญาณในที่นี้หมายถึงชฎิล ๓ พี่น้องมีพี่ชายคนโตชื่อ อุรุเวลกัสสปะ มีบริวาร ๕๐๐ คน น้องชายคนกลาง ชื่อ คยากัสสปะ มีบริวาร ๓๐๐ คน และน้องชายคนเล็ก ชื่อนทีกัสสปะ มีบริวาร ๒๐๐ คน พระพุทธองค์ได้ไปสำนักของอุรุเวลกัสสปะ ตรัสขออาศัยสักหนึ่งราตรีแต่ก็ถูกอุรุเวลกัสสปะบ่ายเบี่ยงปฏิเสธ เพราะเห็นว่ามัลลัทธิต่างกัน พระพุทธองค์ตรัสว่า “...ธรรมดว่าโค ย่อมเข้าไปสู่ฝูงโค นักบวชก็ย่อมเข้าไปสู่สำนักของนักบวช ถ้าท่านไม่มีความหนักใจตถาคตจะขอพักอาศัยในโรงไฟเป็นที่บูชาญูของท่านนั้น...” พระพุทธองค์ใช้เวลา ๒ เดือน จึงสามารถทำให้ชฎิลทั้ง ๑,๐๐๓ คนยอมรับนับถือและเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ๒) ผู้นำของชุมชน ในที่นี้หมายถึงพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งพระพุทธองค์ทรงประสงค์จะเปลี่ยนปฏิญญาที่ประทานแก่พระเจ้าพิมพิสารในคราวเสด็จออกบรรพชาใหม่ ๆ และทรงเห็นว่าพระเจ้าพิมพิสารเป็นกษัตริย์ผู้นำที่ยิ่งใหญ่ จึงสมควรจะมีส่วนร่วมในการประดิษฐานเพื่อความตั้งมั่นแห่งพระพุทธศาสนา พระศาสดาทรงแสดงอนุปพิภักดาและอริยสัจ ๔ ในที่สุดแห่งพระธรรมเทศนา พระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยบริวารอีก ๑๑ นหุต ได้บรรลุโสดาบัน ส่วนอีกหนึ่งนหุตตั้งอยู่ในสรณคมน์

วิธีการเพื่อนำบุคคลไปสู่สังคมคุณธรรม ที่พระพุทธองค์ได้ทรงนำมาใช้กับกับชฎิล ๓ พี่น้องที่เป็นผู้นำจิตวิญญาณ ของนักบวชทั้งหลาย และพระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์ผู้นำชุมชน เพื่อพัฒนาสังคมคุณธรรม นับว่าประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี

แต่ในสังคม ปัจจุบันการพัฒนาสังคม เพื่อให้เกิดสังคมคุณธรรม ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป้าหมายที่จะพัฒนานั้น มีความเกี่ยวข้องกับหน่วยงานหลายฝ่าย เช่นการที่

^{๘๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๖-๔๗/๕๒.

จะพัฒนาเยาวชนในด้านคุณธรรม จะต้องมีความเกี่ยวข้องกับ วัดในฐานะผู้นำทางด้านจิตวิญญาณ บ้านในฐานะเป็นผู้ปกครองดูแล และโรงเรียนในฐานะผู้ให้ความรู้เพื่อการดำรงชีวิตทางโลก ฉะนั้น การจะพัฒนาสังคมคุณธรรมนี้ จะต้องประกอบด้วยหลายฝ่าย เช่น พระสงฆ์ รัฐบาล วัด บ้าน และโรงเรียน หรือบางทีก็ราชการที่รู้จักว่า “บวร” ในที่จะกล่าวถึงวิธีการพัฒนาหรือการเสริมสร้างสังคมคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาในลักษณะของการประยุกต์กับศาสตร์สมัยใหม่ ดังนี้

การสร้างสังคมคุณธรรมตามแนวทางพุทธศาสนานั้น มีวิธีการและ หลักการอยู่บนพื้นฐานความคิด ๓ ประการ คือ

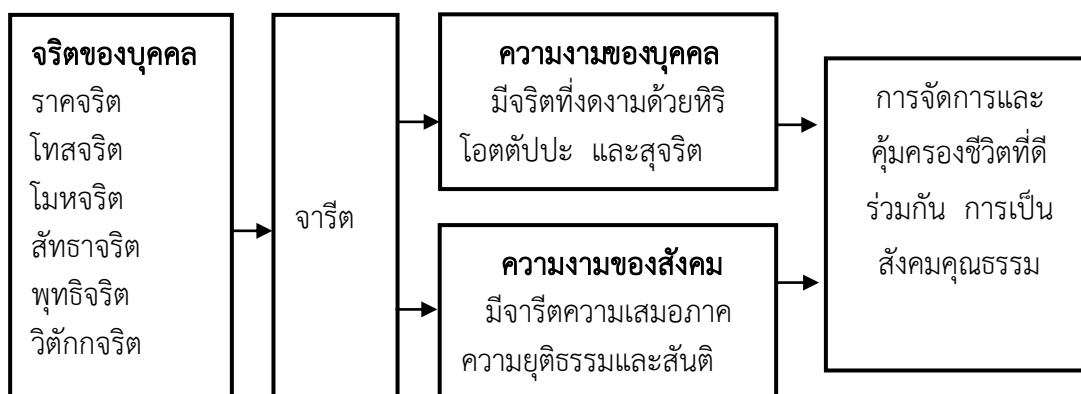
๑) การเสริมสร้างความมั่งคั่งทางร่างกาย วาจา และใจ ของบุคคลภายใต้การสร้างคุณค่าด้านจิต ให้บุคคลมีพฤติกรรมที่พึงปรารถนา และสร้างจริยธรรมระดับบุคคลให้ตั้งอยู่ในพื้นฐานของหลักการทางสังคมและศาสนาธรรม

๒) การเสริมสร้างพลังทางสังคมด้วยการสร้างระบบ จารีต หรือ ระบบวัฒนธรรมสุจริตของหมู่คณะและของสังคมที่มีความเกื้อกูลต่อกัน

๓) การ ขับเคลื่อนพลังแห่งความรู้ และระบบคุณธรรมเพื่อให้เป็นแนวคิดและกระบวนการสำคัญในการสร้างสังคมคุณธรรม ที่มีความเสมอภาค ยุติธรรม และสงบสุข

๒.๖.๑ การเสริมสร้างความมั่งคั่งทางกาย ของบุคคล ด้วยความสุจริต เป็นการดำเนินกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างจริยธรรมของปัจเจกบุคคลให้มีความมั่งคั่งทางกาย วาจา และใจ มีคุณธรรม รวมทั้งให้มีการดำเนินการชีวิตที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรม และศาสนาธรรมที่มีความรับผิดชอบตนเองและสังคม โดยการพัฒนาจริยธรรมของบุคคลที่มีความสุจริตภายใต้ “จิต” ของบุคคลกล่าวคือ ถึงแม้ว่าบุคคลจะมีความโลภ ความโกรธ ความหลง แต่ก็สามารถที่จะการกระทำในสิ่งที่สุจริตของตนเองและต่อสังคม เพราะถ้าบุคคลมีความสุจริตเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิต ย่อมส่งผลให้สังคมมี “จารีต” หรือสังคมที่มีคุณธรรม ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๒.๓ : การเสริมสร้างบุคคลให้มั่งคั่งด้วยคุณธรรม

จากแผนภูมิที่ ๒.๓ นี้ แสดงให้เห็นถึง ว่า บุคคลย่อม มีความต่างกันด้วยจริต คือ ความประพฤติหรือกิจที่แสดงออกมาให้เห็น ในคำไทยทั่วไปหมายถึงกิจอาการที่ไม่ดี เช่น เสยจจริต วิกลจริต ดัดจริต จริตจะก้าน ซึ่งเป็นความประพฤติที่หนักไปทางใดทางหนึ่ง มี ๖ อย่าง^{๘๖} คือ

- (๑) รากจริต หนักไปในทางรักสวयरักงาม
- (๒) โทสจริต หนักไปในทางเจ้าอารมณ์
- (๓) โมหจริต หนักไปในทางงมงาย หูเบา เชื่อง่าย
- (๔) สัทธาจริต หนักไปในทางเชื่อถือจริงใจ
- (๕) พุทธิจริต หนักไปในทางใช้ปัญญา
- (๖) วิตกจริต หนักไปในทางวิตก กังวล ฟุ้งซ่าน

เมื่อบุคคลมีจริตที่ต่างกัณดั่งนี้ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเสริมสร้างพลังทางสังคม ด้วยการสร้างระบบจารีตหรือวัฒนธรรมความสุจริตให้แก่ปัจเจกบุคคลและสังคม เพื่อมาแก้ไข ในพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์อันแสดงออกมาทางจริตที่ต่างกัน ระบบดังกล่าวจะสามารถ เสริมสร้างคุณธรรมแก่ปัจเจกบุคคลให้มีความงามทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา และสังคมมีความงาม มีระบบจารีตที่ดีคือ ความเสมอภาค ยุติธรรม และสันติธรรม ดังนั้นจะต้องพัฒนา จริตของบุคคลให้มีความดีงามภายใต้คุณธรรมของสังคมเพื่อนำไปสู่สังคมคุณธรรม

การสร้างสังคมให้มีคุณธรรม หรือมีจริยธรรมในสังคมตามแนวทางพระพุทธศาสนา นั้น จะต้องอาศัยหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคม โดยมุ่งถึง หลักธรรมที่พัฒนาปัจเจกบุคคล เช่น

(๑) หลักศรัทธา แปลว่า ความเชื่อมั่น มีความเชื่อในกัมมสัทธา เชื่อกรรม วิปาก สัทธา เชื่อผลของกรรม กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน และตถาคตโพธิ สัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ผู้ที่เชื่อว่ามีศรัทธาอย่างถูกต้องตามหลัก ทางพระพุทธศาสนานั้น ต้องประกอบด้วย ๓ ลักษณะ คือ มีความปรารถนาเพื่อที่จะเห็นผู้ทรง ศील ปรารถนาจะฟังพระธรรม และบรรเทาความตระหนี่ และศรัทธานี้ เป็นคุณธรรมที่เกิดขึ้น เอง เกิดขึ้นง่าย ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเหตุให้เชื่อง่าย ผิดบ้าง ถูกบ้างไปตามเหตุตามปัจจัย ในทางพระพุทธศาสนาจึงจำกัดเรื่องศรัทธาไว้ในเรื่องที่เป็นความดี ความถูกต้อง เชื่อในสิ่งที่ ควรเชื่อ เชื่ออย่างมีเหตุมีผล จึงต้องมีปัญญาเป็นเครื่องกำกับอยู่ด้วยเสมอ ๆ

(๒) อปปมาทะ : ความไม่ประมาท หมายถึง ความระวังตัว ความไม่เลินเล่อเพลอ สติ ไม่ลืมหืมัวเมาด้วยขาดสติ ขาดความยั้งคิด ระวังจิตมิให้กำหนด มิให้ขัดเคือง มิให้หลง มิให้มัวเมาในอารมณ์ที่สามารถดึงจิตให้กำหนด ขัดเคือง หลง หรือมัวเมา ประคองจิต ให้ระลึกรู้ได้และรู้สึกตัวอยู่เสมอว่าจะทำพุดคิดอะไร หรือกำลังทำพุดคิดอะไร ในทางปฏิบัติ

^{๘๖} บม. (ไทย) ๒๙/๑๙/๕๔๕. ตูรายละเอียดในพระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.๕.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสนา, หน้า ๑๔๘.

ก็คือสตินั่นเอง ถือกันว่าเป็นหัวใจหรือเป็นบทสรุป เป็นที่รวมของคำสอนทั้งหมด^{๘๗} การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติ และการกระทำทุกอย่าง หมดระวางตัว ไม่ยอมถลำลงไปในทางเสื่อม แต่ไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความดีงาม และความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะพึงรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยปละละเลย การกระทำด้วยความจริงจังรอบคอบและรัดหน้าเรื่อยไป ข้อนี้เป็นองค์ประกอบภายใน และเป็นฝ่ายสมาธิ^{๘๘}

(๓) จริยธรรมคุ้มครองโลก ธรรมที่ช่วยให้โลกเป็นระเบียบเรียบร้อย หิริ ความละอายแก่ใจ และโอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อบาป^{๘๙} ความอายชั่ว และกลัวบาปนี้เป็นธรรมที่สามารถคุ้มครองให้บุคคลได้รอดพ้นจากความเดือดร้อน และไม่ทำให้บุคคลอื่นเดือดร้อนด้วย เมื่อคนเราอายชั่วกลัวบาปอย่างนี้แล้ว ย่อมสามารถที่จะพัฒนาคุณธรรมในสังคมเป็นไปได้อย่างดี ทำให้สังคมส่วนรวมมีความอาจหาญร่าเริงในกุศลธรรม เป็นระเบียบเรียบร้อยอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขก็ด้วยการปลูกฝังคุณธรรมทั้งสองประการนี้ให้เจริญยิ่งขึ้นไป โดยเฉพาะการอายชั่วกลัวบาปนี้ ต้องเริ่มต้นที่ตนเองเป็นอันดับแรก และจึงขยายให้กว้างออกไปสู่บุคคลในครอบครัว ในหมู่บ้านเดียวกัน อำเภอและจังหวัดเดียวกัน ประเทศชาติและเพื่อนร่วมโลกเดียวกัน สอนให้รู้จักอายชั่วกลัวบาปอกุศลทั้งปวง ย่อมสามารถให้อยู่กันอย่างปกติสุขอย่างมั่นคงถาวร

(๔) สุจริต ความประพฤติดี^{๙๐} ประกอบด้วยกายสุจริต ความประพฤติชอบด้วยกาย วาสุจริต ความประพฤติชอบด้วยวาจา มโนสุจริต ความประพฤติชอบด้วยใจ สุจริตเป็นสิ่งดีงาม ควรประพฤติให้มีในตน เพราะผู้ประพฤติสุจริตย่อมได้รับผล ดังนี้^{๙๑} ๑) ตนเองตำหนิตนเองไม่ได้ ๒) ได้รับการยกย่องสรรเสริญจากผู้รู้ ๓) ชื่อเสียงดงามขจรไป ๔) เวลาใกล้ตายก็มีสติไม่หลงตาย ๕) ตายแล้วไปสู่สุคติ หลักสุจริตธรรมนี้ เมื่ออบรมและฝึกให้มีในตนเองแล้ว ย่อมเป็นการพัฒนาให้สังคมมีคุณธรรม โดยเริ่มจากปัจเจกบุคคลเป็นพื้นฐานแล้วพัฒนาไปสู่สังคมประเทศชาติโดยส่วนรวม เรียกว่ามีฐานเริ่มต้นที่มั่นคง ย่อมทำให้การพัฒนาคุณธรรมในสังคมที่ยั่งยืนได้

(๕) สัมปยุตธรรม ธรรมของสัตว์บุรุษ^{๙๒} ความรู้จักธรรม รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง หลักการ หลักเกณฑ์ กฎแห่งธรรมดา กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และหลักการที่จะทำให้เกิดผล ความรู้จักอรรถ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย ความมุ่งหมาย ประโยชน์ที่ประสงค์ ผลที่

^{๘๗} พระธรรมกิตติวงศ์, (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสนา, หน้า ๑๓๒๓.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๘.

^{๘๙} อ. ท. (ไทย) ๒๐/๙/๖๓.

^{๙๐} ม.ม. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐.

^{๙๑} พระธรรมกิตติวงศ์, (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสนา, หน้า ๑๑๔๔.

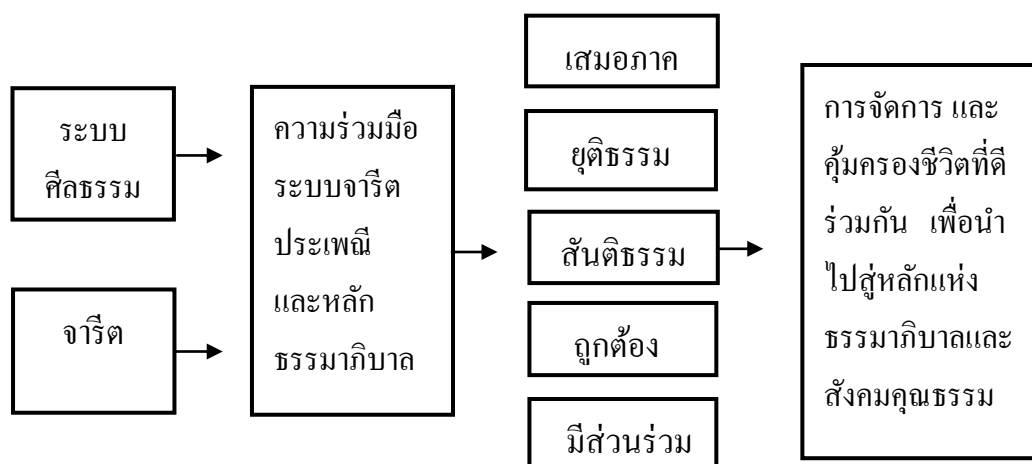
^{๙๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

เกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลักความรู้จักตน คือ รู้ว่าเรานั้นว่า โดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น ประพฤติให้เหมาะสมและรู้จักแก้ไขปรับปรุงต่อไป ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม ระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจการงานหรือปฏิบัติการต่าง ๆ ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน ที่ประชุม กิริยาที่จะประพฤติดต่อชุมชนนั้น ๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหาจะต้องทำกิจที่ต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น รู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร คุณธรรมข้อนี้ มีความเหมาะสมเป็นอย่างยิ่ง เพื่อใช้ในการพัฒนาปัจเจกบุคคลให้มีคุณธรรมรู้เหตุรู้ผล รอบคอบ มีความเฉลียวฉลาดในหน้าที่การงาน การคบหาบุคคล การเข้าไปสู่ที่ประชุมชนอย่างอาจหาญร่าเริง ทำตัวได้อย่างเหมาะสมถูกกาลเทศะ^{๔๓}

หลักพุทธธรรมในการพัฒนาบุคคลดังกล่าว เป็นตัวอย่างของการพัฒนาบุคคล เมื่อบุคคลได้รับการพัฒนาฝึกฝนตนเอง เป็นผู้มีศรัทธา ไม่ประมาท มีความละเอียดรอบคอบ ความซื่อ มีสุจริตธรรมและเป็นผู้รู้รอบในด้านต่าง ๆ แล้ว ย่อมจะช่วยกันเกื้อกูลต่อสังคม เพื่อให้สังคมเกิดความดีงามและมีความสุข

๒.๖.๒ การเสริมสร้างสังคมคุณธรรมด้วยพลังแห่งความสุจริตและความดี การอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น บุคคลจำเป็นต้องยอมรับกฎเกณฑ์ทางสังคมในการพัฒนาชีวิตโดยยึดหลักการร่วม คือ ความเสมอภาค ความยุติธรรม ความถูกต้อง เป็นต้น เพื่อให้คนในสังคมมีการประพฤติปฏิบัติที่ดีต่อกัน หากสังคมไม่มีความเสมอภาค ความยุติธรรม หรือความถูกต้องเป็นธรรมแล้ว ความสุขของสังคมก็ไม่เกิดขึ้น ดังแผนภาพนี้

แผนภูมิที่ ๒.๔ การเสริมสร้างสังคมคุณธรรมด้วยความดี

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

จากแผน ภูมิที่ ๒.๔ ดังกล่าวนี้อย่างชัดเจนถึงระบบจารีต ของสังคมที่จะไปคอยกำกับจารีตของบุคคล เพื่อขจัดหรือปรับปรุงข้อบกพร่องอันเกิดจากจารีตที่ไม่พึงประสงค์ทั้งในส่วนที่เป็นของปัจเจกบุคคล และหมู่คณะหรือสังคมโดยรวม เมื่อปรับปรุงจารีตให้ดีขึ้นปัจเจกบุคคลและสังคม มีพฤติกรรมแสดงออกที่เหมาะสม ถูกต้องตามจารีตประเพณี และหลักศีลธรรมอันดีงาม ก็จะทำให้เกิดความเสมอภาค ยุติธรรม สันติธรรม คือ เกิดสันติสุข และสันติภาพ ความถูกต้อง และการมีส่วนร่วม ย่อมอำนวยผลในการจัดการและคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน

๒.๖.๓ การขับเคลื่อนพลังแห่งความรู้ และระบบคุณธรรมภายใต้ ความพอเพียง
เพื่อให้เป็นแนวคิดและกระบวนการสำคัญในการขับเคลื่อนนโยบาย และกลไกการพัฒนา สังคมคุณธรรม กล่าวคือเป็นการนำแนวคิด หลักความ พอเพียงที่ตั้งอยู่บนฐานของความรู้และระบบคุณธรรมเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาสังคม ใช้พลังแห่ง “ความเก่ง” และ “ความดี” ร่วมกับการพัฒนาในด้านอื่น ๆ เพื่อมุ่งไปสู่การพัฒนาที่มีความสมดุลระหว่างปัจเจกบุคคล สังคม และการพัฒนาในมิติต่าง ๆ ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมที่ตระหนักในคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ที่สำคัญยิ่งคือการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อรู้จัก “ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกัน” เพื่อมุ่งเน้นให้ประชาชนมีวิถีการดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง สมเหตุสมผล มีความรอบคอบและระมัดระวังบนฐานของความรู้และคุณธรรมโดยเฉพาะ การรู้จักความพอดีหรือความพอประมาณนั้น สามารถนำไปสู่การเสียสละแบ่งปันและช่วยเหลือเกื้อกูลเพื่อสร้างสรรค์สังคมให้น่าอยู่^{๙๔}

กรอบแนวคิดทั้ง ๓ ประการดังกล่าว จะเป็นกรอบแนวคิดที่สนับสนุนให้มีการพัฒนาสังคมไปสู่สังคมคุณธรรม โดยเริ่มต้นจาก การพัฒนา “จารีต” ของบุคคลให้เป็นสุจริต ๓ ทั้งดงามทางกาย วาจา และใจ เพื่อนำไปสู่การกำกับบุคคลและสังคมด้วยระบบ “จารีต” ที่มาจากพลังแห่ง “ความรู้” “ความดี” และ “ความพอเพียง” เพื่อสร้างสังคมคุณธรรม

ดังนั้น เพื่อให้การดำเนินการ เสริมสร้างสังคมคุณธรรมในสังคมมีความเป็นไปได้ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์ที่จะเป็นบันไดไปสู่ความสำเร็จ โดยมียุทธศาสตร์ที่สำคัญ ๗ ประการ คือ

๑) การเสริมสร้าง และปฏิรูประบบการเรียนรู้ทาง ด้านคุณธรรม จริยธรรมของบุคคล และสังคมมุ่งเน้นกระบวนการพัฒนาเพื่อให้สอดคล้องกับคุณค่าทางวัฒนธรรม คุณค่าทางการศึกษา การดำเนินการตามหลักธรรมาภิบาล และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเหมาะสม ทั้งนี้เพื่อเสริมสร้างรากฐานการปฏิบัติงานของบุคคลและสังคมที่ประกอบด้วยคุณธรรม จริยธรรม โดยยึดหลักปรีชา ปฏิบัติ ปฏิเวธ ที่เป็นการเรียนรู้ ปฏิบัติและนำผลมาใช้ในการพัฒนาทางการเมือง และการเรียนรู้เชิงประเมินตนเอง รวมทั้งการเรียนรู้จากภายใน คือ จารีตของบุคคลและสังคม

^{๙๔} พระมหาสุทนต์ อมาภักโร, โลกาวินิจฉัยกับการพัฒนาชนบทไทย เอกสารการสอนชุดวิชาปัญหาการพัฒนาชนบทไทย สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (นนทบุรี, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐.

๒) การพัฒนาบุคคล ชุมชน และสังคมด้วยจิตสำนึก ทางคุณธรรม โดยการนำทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมและหลักคำสอนทางศาสนามาประยุกต์ใช้ เพื่อมุ่งสู่การเสริมสร้างจิตสำนึกสาธารณะและจริยธรรมของบุคคลและสังคม เพื่อปฏิรูปสังคม วัฒนธรรม และการศึกษา โดยใช้จริยธรรมทางศาสนา และจริยธรรมของสังคมไทย รวมทั้งปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นฐานในการขับเคลื่อน

๓) การผลักดันให้องค์กรภาครัฐ ชุมชน และองค์กรภาคประชาชนเสริมสร้างระบบจริยธรรม และคุณธรรมวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับการพัฒนาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต มุ่งเน้นการเสริมสร้างความรู้ทางด้านวัฒนธรรมทั้งในระดับชุมชนและสังคม เพื่อรองรับแนวคิด และการเปลี่ยนแปลงด้านจริยธรรม และวัฒนธรรมเพื่อการบริหารจัดการสังคมและเศรษฐกิจแนวใหม่ ที่ใช้จริยธรรมและวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการกำกับการทำงานและการดำรงชีวิต รวมทั้งการบริหารจัดการตามหลักธรรมาภิบาล และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

๔) ปรับปรุงโครงสร้างกลไกทางสังคมและระบบการอำนวยความสะดวกด้านการพัฒนาสังคม จริยธรรมและ คุณธรรม มุ่งเน้นการเสริมสร้างตามแนวคิด “การสร้างวัฒนธรรม ที่ดีงาม คือ การสร้างชาติ, การสร้างชาติบนพื้นฐานของจริยธรรม และคุณธรรม, และการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้” เพื่อมิให้เกิดวิกฤติทางจริยธรรม คุณธรรม และการเรียนรู้อันเป็นสาเหตุหลักของการทำลายบุคคลและความล้มเหลวของการพัฒนา

๕) การปฏิรูปกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษา การเรียนรู้ จริยธรรมและ คุณธรรม การพัฒนา เพื่อเป็นปัจจัยในการส่งเสริมรากฐานทางการเรียนรู้ จริยธรรมในระดับบุคคลและกระบวนการทำงานขององค์กรที่มีจริยธรรมและวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือการกำกับการทำงาน

๖) เสริมสร้างการจัดทำมาตรฐาน ด้านจริยธรรม และคุณธรรมของบุคคลในสังคม โดยดำเนินการอย่างจริงจังในทุกภาคส่วน

๗) การเสริมสร้างวัฒนธรรมการพัฒนา ระบบคุณธรรม จริยธรรม และคุณธรรม โดยมุ่งเน้นการพัฒนาประเทศตามหลักธรรมาภิบาล และการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่การขยายผลและการยอมรับในระดับโลก

จากเป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์ และแนวทางการ พัฒนาสังคมคุณธรรม ดังกล่าว จะเห็นได้ว่าเป็น “การพัฒนาจิตของคนไปสู่จรรีตและพลังแห่งความรู้และความดี ” คือ การพัฒนาจริยธรรมให้เป็นการเสริมสร้างความรู้และความงามของบุคคล ในขณะที่การพัฒนาเชิงวัฒนธรรมและสังคม เป็นการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ที่หมายถึงการจัดการคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน อันเป็นความมั่งคั่งของสังคม แล้วเสริมสร้างด้วยพลังแห่งความรู้และความดี ที่ต่อเนื่องซึ่งกระบวนการนับตั้งแต่การเรียนรู้ การศึกษา และการเสริมสร้างความมั่งคั่งของบุคคลและสังคม ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความร่วมมือ ระบบประเพณี กฎหมาย และการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนทางศาสนา ที่จะนำไปสู่หลักปฏิบัติในการเสริมสร้างการเรียนรู้ จริยธรรม วัฒนธรรม และสังคมหรือการจัดการและการคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน รวมทั้งการบริหารจัดการโดยยึดหลักธรรมาภิบาล และความพอเพียงที่เพียงพอ

๒.๗ สรุป

ความดีมีคุณธรรม นับว่าเป็นรากฐานอันสำคัญของสังคม เป็นอุดมการณ์ที่ทุกฝ่ายปรารถนาเพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนสังคมไปในทิศทางที่พึงประสงค์ เป็นสายสัมพันธ์ให้มนุษยชาติทุกเผ่าพันธุ์อยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุข สังคมที่มีความดีเป็นรากฐานย่อมสามารถพัฒนาไปในทิศทางที่ดีอย่างเป็นระบบทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม สามารถพัฒนาบุคลากรในสังคมได้อย่างสร้างสรรค์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ รวมถึงสติปัญญาความรู้ความสามารถเป็นต้น ในทางพระพุทธศาสนาได้มีแนวคิด หลักการในการพัฒนาสังคมไปสู่สังคมที่มีคุณธรรมภายใต้หลักการสำคัญ ๘ ประการ คือ ความถูกต้อง ความเสมอภาค ความยุติธรรม ความสันติ ความพอเพียง สามัคคีธรรม การพึ่งพาอาศัย การมีศรัทธา และปัญญา ซึ่งธรรมทั้งหมดถ้ามีในสังคมใด สังคมนั้นก็必将มีความสงบสุขมีการเกื้อกูลแบ่งปัน และช่วยพัฒนาบุคคลให้เป็นผู้มีความสุจริต สามารถก้าวข้ามไปสู่การหลุดพ้นจากกิเลส ตัณหา ความอยากต่าง ๆ ได้ หรือสามารถเข้าถึงธรรมได้ ดังนั้น การใช้หลักธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นแกนกลางในการเสริมสร้างความดีให้สังคมมีคุณธรรม จะต้องมีความพร้อมทั้งบุคลากรที่มีคุณภาพ องค์กรที่พร้อมจะเข้ามาดำเนินการ และมีกิจกรรมที่จะเป็นแนวทางในการปฏิบัติ เพื่อความดีงามของบุคคลและสังคม

สังคมที่จะสงบสุข ปราศจากความรุนแรงนั้น ต้องใช้ธรรมที่จะสรรสร้างสังคมให้มีคุณธรรมโดยเฉพาะการสร้างความดี คือ การสร้างคุณค่าทางกาย วาจา และใจอันสามารถเอื้ออำนวยประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเอง ครอบครัว และสังคมโดยรวม ให้เกิดความสุขกายสบายใจของคนทำ สร้างความรู้สึกดี ๆ ให้กับคนรอบข้างที่ได้รับอันเกิดขึ้นจากผลแห่งการคิดดี ทำดีและพูดดีทั้งต่อหน้าและลับหลัง โดยที่คนอื่นจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม และต้องไม่เป็นไปเพื่อความเบียดเบียน และเกิดโทษต่อตนเองและสังคมโดยรวม มนุษย์ที่เกิดมาในสังคมร่วมสมัยกัน ย่อมมีการเห็นร่วมและเห็นต่างกันเป็นเรื่องปกติธรรมดา ถ้ามีความเห็นร่วมกันมาก สังคมก็อยู่ด้วยกันอย่างเป็นปกติสุข แต่ถ้ามีความเห็นต่างกันที่ค่อนข้างจะมากและรุนแรง ย่อมจะทำให้สังคมนั้น ๆ เกิดความไม่เป็นปกติสุขเพื่อสร้างความเห็นร่วมกัน เป็นส่วนมากทุกสังคมจึงพยายามที่จะหาแนวคิดที่จะสรรสร้างสังคมนั้น ๆ ให้เกิดเป็นสังคมคุณธรรมที่น่าอยู่น่าอาศัย มีการอยู่ร่วมกันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยเอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน พระพุทธศาสนาจึงมีหลักธรรมที่สามารถสนองตอบความต้องการนั้น เพื่อเสริมสร้างสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข ใช้หลักธรรมเป็นแนวทางปฏิบัติ ในการสร้างให้เป็นสังคมคุณธรรม สามารถอยู่ร่วมกันได้เป็นสังคมธรรมาธิปไตย โดยยึดหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ.